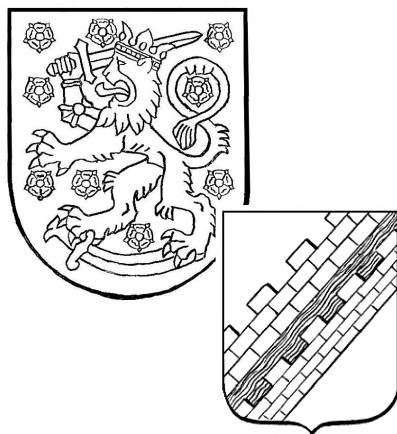

Historisk Tidskrift

FÖR FINLAND

4 • 2006

Nationell och språklig
identifikation

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jani Marjanen • Fil.dr Charlotta Wolff
Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

Max Engman (ordförande) • Nils Erik Forsgård • Tom Gullberg
Matti Klinge • Rainer Knapas • Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén
Mikko Majander • Henrik Meinander • Eljas Orrman
Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg • Henrika Tandefelt

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och
adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historiska institutionen
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet.

Telefon 040-563 1492
Epost: michaela.brann@kolumbus.fi.

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jani.marjanen@helsinki.fi
charlotta.wolff@helsinki.fi

Telefon 09-191 24347 (Marjanen)

Samtliga uppsatser i
Historisk Tidskrift för Finland
är granskade av två sakkunniga.
HTF trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland.

Svenskt, finskt och ryskt hos Eric Gustaf Ehrström efter 1809

Nation och språk ur ett individperspektiv

JOHANNA WASSHOLM

Det är vanligt att historiska undersökningar av nationella identiteter fokuserar mera på slutresultatet än på själva identifikationsprocessen. Ofta skrivs historien på sätt och vis ”baklänges” – man utgår från en nationell identitet som anses existera i dagsläget och spårar sedan dess rötter så långt bakåt i tiden som möjligt. En undersökning av den typen kan inte beskyllas för att vara direkt felaktig, men i det fall att den ignorerar belägg för sådana identifikationer som i längden inte var förenliga med den ”enhetliga” identitet man vill bekräfta kan man med fog hävda att den ger en deterministisk och förenklad bild av hur nationella identiteter konstrueras. De element som har blivit bestående i den nationella identiteten överbetonas, medan den process genom vilken samma identitet steg för steg har vuxit fram osynliggörs.

Syftet med denna uppsats är att påvisa att det finns utrymme för en betydande individuell variation vad gäller nationell och språklig identifikation. Vilka aspekter av det ”nationella” individen betonar i olika situationer har att göra med den kontext individen befinner sig i – en del aspekter gäller för de flesta individer i de flesta tider, medan andra är mer tids- och individspecifika. I denna uppsats utgår jag från hur en individ, Eric Gustaf Ehrström, i olika kontexter identifierade sig språkligt och nationellt i storfurstendömet Finland under de första decennierna efter 1809. Jag relaterar hans identifikationer till hans personliga upplevelser och hans yrkesmässiga och sociala roller för att försöka skapa en förståelse för vilka faktorer som bidrar till att det förekommer variationer i identifikationerna.

Individens roll i den teoretiskt inriktade litteraturen om nationalism och nationella identiteter är i regel relativt ensidig. Individerna finns där, men oftast

är det frågan om individer som har blivit upphöjda i en nationell kanon. I Finlands fall kan till dessa personer under 1800-talet räknas t.ex. A. I. Arwidsson, J. V. Snellman och J. L. Runeberg. Redan genom att deras funktion inom denna kanon är att framstå som nationella ”hjältar” är det logiskt att deras nationella identifikationer i huvudsak har noterats i den mån de har stött och befast uppfattningen om den identitet som man har gett sig ut för att beskriva eller förklara. Sådana identifikationer hos dessa nationella stormän som har talat emot en enhetlig identitet har knappast uppmärksamats i lika hög grad.

Om man bortser från de nationella stormännen förblir individen mer eller mindre osynlig i litteraturen. *Nationen* behandlas oftast som en kollektiv enhet, ett slags ”kollektivt singularis”.¹ Detta är i sig inte ologiskt med beaktande av att det krävs en grupp individer för att man skall kunna tala om en nation, men samtidigt kan man svänga på argumentet och betona att varje nation i sista hand består av en grupp individer. Därmed kan man befogat ställa frågan vad man kan komma fram till för slutsatser om den språkliga och nationella identifikationens förutsättningar och mekanismer genom att undersöka den ur ett strikt individcentrerat perspektiv. Vilka faktorer kan förklara att en individ i olika situationer identifierar sig på olika sätt och betonar olika aspekter av det språkliga och nationella?

Hur undersöka den individuella upplevelsen? E. G. Ehrströms personliga ramverk

Har man som syfte att undersöka den personliga upplevelsens betydelse för språklig och nationell identifikation blir den metodologiska lösningen, logiskt nog, att utgå från en individ. De empiriska exempel som används för att belysa argumenten i denna artikel är hämtade ur ett källmaterial som är skrivet av E. G. Ehrström (1791–1835).

Eric Gustaf Ehrström. Oljemålning av J.E. Lindh efter B.A. Godenhjelm. Finlands nationalmuseum. Museiverkets bildarkiv.

¹ HÅKAN THÖRN, *Rörelser i det moderna. Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989* (Stockholm 1997), s. 101. Som ett ”kollektivt singularis” uppfattas enligt Thörn också t.ex. folket, framstegget och staten.

Ehrström var som vi kommer att se en individ för vilken frågan om språk och nation i Finland kom att bli särskilt aktuell och detta är också förutsättningen för att just hans skrifter kan användas för uppsatsens syfte. Man kan inte ta för givet att vems som helst skrifter kan användas för en studie av språklig och nationell identifikation, eftersom man inte kan utgå från att alla människor i början av 1800-talet skulle ha reflekterat över dessa frågor. I det följande presenterar jag därför några närmare motiveringar för att just E. G. Ehrströms skrifter kan analyseras ur den personliga upplevelsens perspektiv.

En orsak till att man utgående från Ehrströms skrifter kan undersöka hur den språkliga och nationella identifikationen kan påverkas av den individuella upplevelsen är att han av olika anledningar under sin livstid befann sig i varierande situationer där det uppstod ett behov av att ta ställning till och reflektera över frågor som har ett samband med kategorierna språk och nation. Han var tvungen att ta ställning till dessa kategorier och reflektera över dem i olika professionella och sociala roller, och därtill betraktade han i olika kontexter och vid olika tidpunkter Finland ”utifrån” respektive ”inifrån”. Ser man på något från ett utifrånperspektiv är det sannolikt andra faktorer som stiger fram som viktiga än om man betraktar detta samma något inifrån. Också ”tvånget” har en betydelse – det finns frågor man inte medvetet reflekterar över förrän en specifik situation eller händelse tvingar till det. Slutligen är det naturligtvis av betydelse att Ehrström behandlade dessa frågor i skriftlig form, sällan fåordigt och ofta på en detaljerad nivå. Eftersom betoningar och formuleringar kan bli olika beroende på om man uttrycker sig i ett privat sammanhang till familj och vänner, i sin professionella roll och i ett administrativt material inför sina förmän eller i programmatiska tidningsartiklar för en bredare publik, är det därtill av stort värde att Ehrström behandlade språkliga och nationella frågeställningar i olika typer av material riktat till olika läsekretsar.

Den första möjligheten att undersöka Ehrströms nationella och språkliga identifikation erbjuds i form av två dagböcker som han förde då han under några månader deltog i finska kriget år 1808 och under en resa i Tavastland år 1811.² Även om hans reflektioner i det här skedet inte är särskilt medvetna

² Ehrström föddes som prästson i Larsmo i Österbotten. Han inledde sina studier i Åbo 1807 och deltog följande år under några månader i finska kriget, där han fungerade som medhjälpare till Gustaf Adolf Tigerstedt, regementskvartermästare vid Savolax infanteriregemente. I samband med de fortsatta studierna blev han hemlärare i familjen Krogius. Wilhelm Fredrik Krogius var lagman och en av de ursprungliga medlemmarna av den regeringskonselj för

och explicita kan man säga att han som individ till följd av kriget hamnade i motsvarande situation som Finland som helhet. År 1809 stod man inför det fullbordade faktum att det nästan sju sekel långa bandet till Sverige hade brutits och Finland blivit ett storfurstendöme i det ryska riket. Den fråga som då uppstod nästan av sig själv var hur man i denna situation skulle betrakta sig i nationellt hänseende. Vad representerade för Ehrström ”svenskt”, ”ryskt” och ”finskt” i en situation där det nya storfurstendömet var ett faktum som en administrativ enhet, men där enheten ännu inte hade fyllts med ett egentligt innehåll?

Mer medvetna reflektioner över språk och nation vid sidan av de omedvetna kom med i bilden åren 1812–1813 då Ehrström (tillsammans med Carl Gustav Ottelin) som den första finländska stipendiaten blev skickad till universitetet i Moskva. I det skedet hade den finländska politiska eliten redan definierat den nya enheten som den ”finska nationen”³ och utarbetat en strategi för hur Finlands särställning kunde stärkas parallellt med att relationerna till Ryssland förstärktes. Strategin kunde kallas för en ovanifrån styrd ”identitetspolitik”, och Ehrström var väl medveten om att han befann sig i Ryssland som en representant för den – hans konkreta uppgift var att lära sig ryska för att efter återkomsten skriva läromedel i ryska för Finlands skolor. Förbättrandet av finska tjänstemäns kunskaper i ryska var likaså ett led i närmandet av Finland till Ryssland.⁴ Det intressanta är ändå att se vilka andra typer av parallella och eventuellt motsägelsefulla språkliga och nationella identifikationer Ehrström gav uttryck för än sådana som är representativa för den officiella linjen. Den då aktuella politiska situationen i Ryssland gör den dagbok han förde under vistelsen särskilt intressant. På grund av det hotande fransk-ryska kriget var misstänksamheten

Finland som år 1809 upprättades i Åbo. Det var med familjen Krogius som han tillbringade sommaren 1811 i Hauho i Tavastland, som gäst hos lagman Krogius syster som var gift med kyrkoherden i Hauho, Ivar Wallenius. Om Ehrströms barndoms- och uppväxtår, se *J o h a n n a W a s s h o l m*, 'Eric Gustaf Ehrström – Barndoms- och uppväxtår', Eric Gustaf Ehrström, *Minnen af en Resa från Åbo till Tavastland. Junii och Julii Månader År 1811*. Utgiven av Johanna Wassholm (Helsingfors 2007), s. 163–171.

³ Tanken på en finsk nation inom det svenska riket existerade visserligen redan på 1700-talet, men fick efter 1809 en helt annan politisk vikt. Om den finska nationen på 1700-talet, se t.ex. *J o n a s N o r d i n*, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Stockholm/Stehag 2000), s. 272–285.

⁴ Om bakgrunden till och resultatet av Ehrströms och Ottelins vistelse i Ryssland år 1812, se t.ex. *C a r l v o n B o n s d o r f f*, *Åbo Akademi och dess män 1808–1828* (Helsingfors 1912), s. 388–394.

mot utlänningar i Ryssland stor, och han tvingades sannolikt oftare att definiera sig själv i nationella termer än vad annars hade varit fallet.

Under 1810-talets andra hälft fann sig Ehrström åter i en situation där ett behov att reflektera över nationella och språkliga frågor aktualiserades. Behovet kan tillskrivas hans individuella upplevelse genom att det hade ett samband med hans verksamhet som lektor i ryska vid akademien i Åbo åren 1816–1824. En förordning som fastställde att finska tjänstemän efter en övergångsperiod på fem år skulle visa prov på kunskaper i ryska hade utfärdats år 1812, och kort därefter inleddes undervisning i ämnet i storfurstendömet lärdomsskolor och vid universitetet i Åbo. Det fanns dock en viss ovilja gentemot ämnet, vilken i början tog sig uttryck i ligkiltighet men mot slutet av 1810-talet övergick i ett motstånd som utmynnade i mera explicita protester såväl från studenternas som från myndigheternas sida.⁵ I sin professionella roll som lektor i språket hade Ehrström få andra möjligheter än att bemöta kritiken och motivera varför finska tjänstemän hade behov av kunskaper i ryska. Liksom i Moskva år 1812 bidrar ett allmänt misstänksamt klimat till att göra Ehrströms ställningstaganden fruktsamma för en undersökning av hans inställning till språkliga och nationella frågor. Som Peter Burke konstaterar upplever man ofta i normalsituationer inte behovet att uttala vissa saker. Behovet uppstår först då saken ifrågasätts och då blir man tvungen att reflektera över den från nya synvinklar.⁶

Frågan om språk och nation tillförs ytterligare en dimension genom att Ehrström samtidigt som han var lektor i ryska var aktiv inom Åboromantiken. Från medlet av 1810-talet började en grupp unga intellektuella i Åbo intressera sig för de romantiska strömningar som från det tyskspråkiga Centraleuropa spred sig bland studenter runtom i Europa. Inspirerade av denna romantik började de betrakta det finska språket som Finlands ”egentliga” nationalspråk och som modersmål för landets samtliga invånare.⁷ Detta innebar en problematisering av språksituationen, eftersom det romantiska idealet om

⁵ Protesterna utmynnade i ett meningsutbyte som gick under benämningen ”ryska fejden” i tidskrifterna *Mnemosyne* och *Åbo Morgonblad* åren 1821–1823. Denna debatt, där Ehrström och A. I. Arwidsson stod som de två huvudantagonisterna, har kallats för den första offentliga debatten i den finska pressens historia. Se Henrik Knif, ’Lärda resonörer och arga kritiker’, Clas Zilliacus & Henrik Knif, *Opinionens tryck. En studie över pressens bildnings-skede i Finland*. SSLF 526 (Helsingfors 1985), s. 71–77.

⁶ Peter Burke, *History and social theory* (Cambridge & Oxford 1994 [1992]), s. 41–43.

⁷ Idén om det finska språket som modersmål för alla invånare i Finland existerade redan under 1700-talet, men fick med romantiken en avsevärt starkare ideologisk grund.

den språkligt enhetliga organiska nationen stod i konflikt med den språkliga verkligheten i Finland, där svenskan var det dominerande språket inom administration, kultur och utbildning. Att lösa denna problematik var redan i sig en utmaning, men för Ehrström personligen blev den ännu större genom att han som lektor i ryska var tvungen att göra också sitt förespråkande av studiet av ryska förenligt med det romantiska nationsidealet. För att lyckas med detta tvingades han igen att reflektera över frågor som berörde språk och nation ur nya synvinklar. Att han inte lyckades övertyga dem han debatterade med om vikten av att förstärka såväl finskans som ryskans ställning i Finland har i det här sammanhanget ingen betydelse – det är försöket i sig som erbjuder möjligheten att undersöka hur hans personliga upplevelse påverkade hans ställningstaganden.

Ehrström lämnade år 1824 lektoratet i ryska, ett beslut som berodde dels på en frustration över motståndet, dels på ekonomiska bekymmer. I stället lät han sig prästvigas och gav sig in på den bana han hade haft i sikte då han inledde sina studier år 1807⁸ – då kunde han inte veta att Finland två år senare skulle bli ett ryskt storfurstendöme och att han de följande femton åren skulle få sin inkomst från det ryska språket. De nationella och språkliga frågorna förblev dock aktuella för Ehrström också under hans tid som präst. År 1826 valdes han till kyrkoherde i S:t Katarina svenska församling i S:t Petersburg och hamnade därmed i en stad som ända sedan sin grundläggning år 1703 hade utmärkts av sin mångspråkiga och mångnationella befolkningsstruktur. Också stadens svenska församling skilde sig till sin sociala och nationella sammansättning från församlingarna i Finland genom att medlemskapet inte per automatik avgjordes av bosättningsorten.⁹ I sitt arbete som kyrkoherde

⁸ Som prästson var det logiskt att Ehrström inledde sina studier med prästycket som mål. I en dagboksanteckning gjord strax efter prästvigningen år 1824 skriver han: ”Så skulle jag ändå bliuva prest, enligt min barndoms önskan och min älskade mors alltid yttrade längtan.” E. G. Ehrströms dagbok 3.3.1824, Släkten Ehrström, Helsingfors stadsarkiv (HSA).

⁹ Den statistik som Ehrström gjorde upp över den svenska församlingens medlemskap och som publicerades i hans omfattande historik över de svenska och finska församlingarna i S:t Petersburg visade att 75 % av den svenska församlingens medlemmar var hemma från Finland, medan endast 15 % var svenska undersåtar. Eric Gustaf Ehrström, *Historisk Beskrifning öfver S:t Catharina och S:t Maria Församlingar, eller Swenska och Finska Församlingarna i S:t Petersburg*. Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historie VII (Åbo 1829), s. 155. Allmänt om Ehrströms verksamhet som kyrkoherde i St:a Katarina svenska församling, se H e r m a n K a j a n u s, *St Katarina församlings i St Petersburg. Historie på grund av kyrkorådsprotokoll och upplevelser*. Utgiven av W. E. Nordström (Ekenäs 1980), s. 17–26.

och som direktor för den svenska församlingens skola tog Ehrström ännu en gång ställning till språkliga och nationella frågor utifrån en förändrad professionell roll, men också i en förändrad språklig och nationell verklighet.

Dessa är de huvudsakliga kontexter utifrån vilka jag i denna uppsats undersöker Ehrströms nationella och språkliga identifikation. Begreppet identifikation använder jag som ett analytiskt verktyg. Som en identifikation definierar jag varje belägg i materialet av Ehrström som kan kopplas till den vidare kategorin språk och nation. Begreppet identifikation lämpar sig bättre för artikelns syfte än det närbesläktade begreppet identitet, eftersom det förstnämnda i högre grad beaktar identifikationens processuella och kontextuella karaktär.¹⁰ Med att identifikationen är kontextuell avses att den är *situationell* – att individen i olika situationer lyfter fram olika aspekter av sin identitet – och att den är *relationell* – att identifikationen för det mesta aktualiseras genom en konfrontation med något individen inte är. En identifikation innehåller för det mesta ett jämförande element.

Utgående från identifikationerna kan man resonera kring vilka faktorer som kan ha bidragit till att Ehrström i en viss situation betonade en specifik aspekt av det språkliga och nationella. Även om fokus i slutsatserna ligger på sådana faktorer som kan förklaras med Ehrströms personliga upplevelse, skall detta under inga omständigheter tolkas i termer av att denna upplevelse skulle förklara alla hans språkliga och nationella identifikationer. Ehrström som individ kan varken i tid eller i rum lyftas ur sin kontext, och många av identifikationerna måste sannolikt i första hand förklaras med mer generella samhällsliga faktorer, framför allt de filosofiska strömningar som var aktuella i början av 1800-talet och den geopolitiska verkligheten i Finland efter 1809.

Den interna/externa kontexten

Ehrströms betoningar gällande språk och nation i Finland berodde på huruvida han själv fysiskt befann sig inom Finlands gränser eller om han betraktade Finland utifrån. Inom det egna landets gränser blir behovet av gräns-

¹⁰ Flera identitetsteoretiker har under de två senaste decennierna gjort en skillnad mellan den statiska identiteten och den processuella identifikationen. Se t.ex. Rogers Brubaker & Frederick Cooper, 'Beyond "identity"', *Theory and Society*, vol. 29 (2000), 1–47; Stuart Hall, 'Introduction: Who Needs "Identity"?', Stuart Hall & Paul du Gay (eds) *Questions of Cultural Identity* (London 1996), s. 2–3; Thomas Hylland Eriksen, *Historia, myt och identitet* (Stockholm 1996), s. 52–53.

dragningar mellan olika nationer sällan aktuellt på samma sätt som då man befinner sig utanför dessa gränser. För att exemplifiera denna skillnad kan man se hur Ehrström i några olika sammanhang förhåller sig till den direkta frågan vem han är eller varifrån han kommer. Några anteckningar där han besvarar frågan finns, eftersom han i sina dagböcker ofta refererar dialoger som har förts mellan honom själv och en samtalspartner eller mellan två utomstående personer.

Det första exemplet där Ehrström besvarar frågan om vem han är återfinns i den dagbok han förde under sin vistelse i Tavastland sommaren 1811. Hans svar på frågan lyder kort och koncist ”Jag är Pohjalainen (Österbottninge)”.¹¹ Då motsvarande fråga ställs ett år senare i Ryssland blir svaret följande: ”Jag är Svensk till nation, ehuru nu Rysk undersåte från Nya Finland.”¹² En tredje version hittar vi i den *Minnes- och Censurbok* Ehrström förde som kyrkoherde i svenska församlingen i S:t Petersburg. Uttalandet är inte ett svar på en direkt fråga, utan en beskrivning av en situation där han har varit tvungen att definiera sig själv i nationella termer. I situationen deltog han med S:t Petersburgs evangelisk-lutherska prästerskap i november 1826 i en audiens hos änkekejsarinnan Maria Feodorovna. Då Ehrström stod i tur att samtala med henne visade det sig att hon tog honom för en svensk undersåte, ett antagande han var tvungen att rätta till: ”Jag upplyste då att jag vore Finländare, hvilket tycktes förundra henne.”¹³

De tre olika svaren på samma fråga måste tolkas mot bakgrund av de olika kontexterna Ehrström i respektive situation befann sig i. I det första fallet befann han sig fysiskt i Finland, varför svaret att han kommer från Finland i det sammanhanget skulle ha varit meningslöst. Då man ställer frågan varifrån man kommer inom landets gränser blir den mera specifika regionen därför ett logiskt svar, inte minst för att man kan utgå ifrån att det för det mesta är det svar frågeställaren förväntar sig. Denna kedja kan fortsättas framåt så att man inom regionen svarar med hemkommunen, inom hemkommunen med byn, och så vidare. Det andra svaret är ur ett historiskt perspektiv intressantare. Formuleringen ”Jag är Svensk till nation, ehuru nu Rysk undersåte från Nya Finland” avslöjar för det första att en mera specifik definition

¹¹ E. G. Ehrströms dagbok 16.7.1811, Släkten Ehrström, HSA.

¹² E. G. Ehrströms dagbok 18.30.11.1812, ark 124:3, Släkten Ehrström, HSA.

¹³ ’Minnes- och Censurbok’, s. 62–63, StK P II:1, Sveriges Riksarkiv (SRA). Publicerad i Max Engman (utg.), *Dagligt liv i S:t Petersburg. Bland kejsarens finländska undersåtar*. SSLF 563 (Helsingfors & Stockholm 2003), s. 114.

behövs långt borta från hemlandet år 1812. För det andra kan man dra slutsatsen att Ehrström tills vidare saknade ett ord som entydigt skulle ha betecknat hans nationella status. Finland hade bara i tre års tid varit ett ryskt storfurstendöme, och den finsk-ryska politiska relationen hade ännu inte stabiliserats till den grad att dess framtida status skulle ha varit självklar. Å andra sidan kan det utförliga svaret också bero på att frågeställarens känedom av Finland var svag.

Också det tredje svaret – ”Jag upplyste då att jag vore Finländare” – är starkt kontextbundet. Att den ryska änkekejsarinnan var förvånad över att Ehrström inte var svensk undersåte måste ses mot bakgrund av att han var kyrkoherde i S:t Petersburgs *svenska* församling, vars medlemmar till övervägande del var finska medborgare. Jämför man med det relativt mångordiga svar han gav på frågan under sin vistelse i Ryssland år 1812 kunde han år 1826 dock ersätta det med ett enda ord, ”finländare”. Han var själv den första att entydigt definiera ordet finländare i den bemärkelse ordet har idag, för att beteckna en finländsk medborgare oavsett språklig tillhörighet:

Benämningen *Finländare*, *Finländsk*, hafwa hittills blifwit föga begagnade i vårt officiela språk, som tillika är våra bildade folkklassers modersmål: men månne de ej skulle förtjena att oftare wara det? De gifwa en större bestämndhet och riktighet åt uttrycket, samt äro tillika fullkomligt öfwerensstämmande med språkets former.¹⁴

Att definitionen av ”finländare” utkristalliserade sig för Ehrström i den petersburgska kontexten är i sig inte överraskande. För det första var den romantiska filosofins nationsdefinition genom vilken man kunde göra en tydlig distinktion mellan vem som var finne och vem som var svensk inte gångbar för en kyrkoherde i en svensk församling i en stad i vilken det också fanns en finsk församling.¹⁵ Den nationella och språkliga verkligheten i S:t Petersburg var mera komplex än i Finland. För det andra var ordet ”finländare” etablerat

¹⁴ Eric Gustaf Ehrström, *Historisk Beskrifning öfwer S:t Catharina och S:t Maria Församlingar, eller Swenska och Finska Församlingarna i S:t Petersburg; Jemte kort underrättelse om samteliga under Evangeliska Dom-Kapitlet i S:t Petersburg lydande Församlingar i Ryska Riket*. Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historie VII (Åbo 1829), s. 157. Citerat i M a x E n g m a n, *Lejonet och dubbelörnen. Finlands imperiella decennier 1830–1890* (Stockholm 2000), s. 305.

¹⁵ De finska och svenska församlingarna skildes åt år 1745. Om finska S:t Maria församling och dess prästerskap, se G e o r g L u t h e r, *Herdaminne för Ingermanland II. De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940*. SSLF 620 (Helsingfors 2000), s. 205–209.

i sin ryska språkform långt innan det började användas i Finland. I ryskan användes ordet i samma bemärkelse, för att beteckna en person med politisk tillhörighet i storfurstendömet Finland, men orsaken till att det hade introducerats var en annan. Medan ordet i Finland skulle komma att användas för att tona ned skillnaden mellan svensktalande och finsktalande medborgare, användes det i Ryssland för att göra en distinktion mellan personer med politisk tillhörighet i storfurstendömet Finland och personer tillhörande de finskbesläktade folk som bodde i de inre delarna av Ryssland.¹⁶

Det finns inga belägg för hur Ehrström skulle ha besvarat frågan om vilken nationalitet han tillhörde kring decennieskiftet 1820, då influenserna från den romantiska ideologin framträder som starkast i hans texter. Frågan är huruvida han på en direkt fråga skulle ha svarat att han var finne. Under denna tid skrev han mycket om nationella frågor och argumenterade starkt för att alla Finlands invånare var finnar och att deras modersmål var finska. Att omkring en femtedel av befolkningen i verkligheten talade svenska kunde förklaras med att dessa var finnar som genom den svenska kulturens dominans under seklernas lopp steg för steg hade försvenskats. För en del av allmogen i kusttrakterna gjorde Ehrström ändå ett undantag: "[E]n del utaf Finlands kustboer äro, icke försvenskade Finnar, utan så till språk som härkomst verkliga Svenskar."¹⁷

Det framgår inte av Ehrströms texter huruvida han själv betraktade sig som "verklig Svensk" eller som "försvenskad finne". Man kan således bara spekulera om hur han skulle ha besvarat en direkt fråga om vad han var år 1820. Ett antagande kunde vara att hans svar skulle ha berott på kontexten – vem som ställde frågan, var frågan ställdes och vilka förhandskunskaper frågeställaren hade om honom. Faktorer som dessa kan naturligtvis också de ha betydelse för med vilka ord individen identifierar sig. En annan möjlighet är att han skulle ha använt en omskrivning utgående från en politisk definition

¹⁶ Se Olof Mustelin, 'Om bruket av ordet finländsk under förra hälften av 1800-talet'. *Finsk Tidskrift* 1957:6, s. 240; Olof Mustelin, "'Finländsk" och "finländare". Om ett ordpar och dess historia', SSLF 391 (Helsingfors 1962), s. 66–68.

¹⁷ Eric Gustaf Ehrström, 'Finska Språket, betraktadt såsom Nationalspråk', *Åbo Morgonblad* 12.5.1821. Trots att detta är ett av de få ställen där Ehrström över huvud nämner den svenskspråkiga befolkningen i Finland i sina artiklar, har kommentaren noterats som en tidig definition av den bygdesvenskhet som definierades under senare hälften av 1800-talet. Arvid Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (Helsingfors 1927), s. 8–9; L. A. Puntilla, *Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty. Aatehistoriallinen tutkimus* (Helsinki 1944), s. 18.

och att han i stället för att använda organiska termer hade beskrivit sig som "finsk medborgare" (till innebörden motsvarande termen finländare, som han senare under 1820-talet skulle ta i användning). Genom att definiera sig som finsk medborgare skulle han ha sluppit ta ställning till sin härstamning eller till vilket språk han betraktade som sitt modersmål.

Denna tudelning mellan en politisk respektive en kulturell definition av nationen har genomgående haft en viktig betydelse för nationell och språklig identifikation i Finland.¹⁸ Genom att Finland blev en säradministrerad del av Ryssland år 1809, fick storfurstendömet en politisk identitet som man inte aktivt hade eftersträvat, men som efter fulländat faktum måste fyllas med ett innehåll. Den kulturella/språkliga definitionen av nationen började i sin tur göra sig gällande på 1820-talet. I ett land med två språk var den en utmaning för den som ville definiera nationen efter denna princip.¹⁹ Att de två nationstyperna har existerat parallellt har gjort att förutsättningarna för nationell och språklig identifikation i Finland har varit mångfaceterade och tidvis komplicerade, ett faktum som bidrar till att Finland erbjuder en fruktbar kontext för den som vill undersöka identifikation som process.

Den politiska respektive den kulturella nationsdefinitionen kan man använda efter sina specifika behov och detta gjorde också Ehrström, även om han inte gjorde det explicit. Som ett exempel kan man anföra hans inlägg i diskussionen om språk omkring decennieskiftet 1820.²⁰ Då diskussionen handlar om den interna språkliga situationen, d.v.s. förhållandet mellan

¹⁸ Aira Kemiläinen noterade redan på 1960-talet att Finland är en utpräglad mellanform av den västliga politiska och den östliga kulturella typen av nationsbyggnad. Aira Kemiläinen, *Nationalism. Problems concerning the word, the concept and classification*. Studia Historica Jyväskyläensia III (Jyväskylä 1964), s. 208–223. Uppfattningen har sedan återkommit i flera andra sammanhang. Se t.ex. Max Engman, 'Historikernas folk', Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk* (Helsingfors 2000), s. 31–33.

¹⁹ Året 1809 beskrivs ofta som året för uppkomsten av Finlands politiska identitet, medan uppkomsten av Finlands kulturella identitet ofta dateras till 1830-talet, då de senare kanoniserade nationella stormännen Elias Lönnrot, J. V. Snellman och J. L. Runeberg trädde fram på den nationella arenan. Se t.ex. Matti Klinge, *Krig, kvinnor, konst* (Helsingfors 1997), s. 173, 190; Matti Klinge, *Poliittinen Runeberg* (Helsinki 2004), s. 11–12; Matti Klinge, *Runebergs två fosterland* (Helsingfors 1983), s. 167.

²⁰ Ehrströms viktigaste bidrag till diskussionen om språk var två längre tidningsartiklar år 1821. 'Om ungdomens studium af utländska språk' publicerades i *Mnemosyne*, 'Finska Språket, betraktadt såsom Nationalspråk' i *Åbo Morgonblad*.

finskan och svenskan, talar han för det mesta om finskan som alla *finnars* modersmål och betonar därmed den språkliga definitionen av nationen. Då han däremot argumenterar för finska tjänstemäns behov av kunskaper i ryska talar han inte om nyttan av dessa kunskaper för ”finnarna”, utan för de ”finska medborgarna”.²¹ I ett sammanhang där han uttalade sig i sin roll som tjänsteman hade han mer användning för den byråkratiska eller politiska definitionen i vilken medborgarbegreppet är centralt.

Sociala och professionella roller och yttre förväntningar

Också den roll individen är iklädd då han uttrycker sig i frågor som berör nation och språk kan påverka hans sätt att identifiera sig nationellt och språkligt. Rollerna kan vara av social eller professionell karaktär och har därmed också ett nära samband med frågan om vad individen förväntas säga då han uppträder i en viss roll.²² Då individen uttalar sig i en specifik roll kan det vara svårt eller omöjligt att avgöra i vilken grad han i verkligheten omfattar de idéer han propagerar för. Det kan vara enklare att dra slutsatser i motsatt riktning; att uttrycka idéer som står i strid med en officiell roll skulle i många fall undergräva individens egen position, och i värsta fall skulle han riskera att förlora sina ekonomiska utkomstmöjligheter.

Då Ehrström skriver i egenskap av lektor i ryska är det lätt att sluta sig till att han i den kontexten svårligen skulle ha kunnat uttrycka sig på ett radikalt annorlunda sätt än han gör. Om han ville behålla sin tjänst som lektor i ryska och därmed sin inkomst måste han försvara studiet av ryska och motivera varför tjänstemännen i Finland hade nytta av kunskaper i detta språk. Även här kan man använda olika betoningar beroende på vem man vänder sig till. I en *pro memoria* riktad till de myndigheter som stod bakom bestämmelserna om att studier i ryska skulle bedrivas behövde han inte framföra några direkta motiveringar. När han vände sig till R. H. Rehbinder kunde

²¹ Sin uppfattning om det ryska språkets nödvändighet i Finland framför Ehrström i huvudsak i två *pro memorior* som han lämnade in till myndigheterna kring år 1820: 'Berättelse om fortgången af Ryska språkets studium vid Kejsler. Universitetet i Åbo' och 'Allmän Öfversigt af Ryska Språkets Studium vid Finlands Läroverk från år 1812, till år 1820 samt Reflexioner öfver några närmare Bestämningar för Fortgången af samma Studium i en Framtid', Kanslersämbetets arkiv II, Helsingfors universitets centralarkiv (HUA). Stora delar av de åsikter han framförde i dessa *pro memorior* publicerades också för en bredare läsekrets i en bilaga till marsnumret av *Mnemosyne* 1822: 'Öfversigt af Ryska Språkets studium i Finland'.

²² Jfr Peter Burke, *History and Social Theory*, s. 47.

han därmed nöja sig med att konstatera: ”Det är öfverflödigt att inför Eders Excellence bevisa nödvändigheten deraf att våra unga Medborgare förvärfva insigt i Ryska Språket.”²³

Vände han sig däremot till allmänheten och de studenter som var mindre övertygade om nyttan med att lära sig ryska krävdes mera genomtänkta motiveringar. Då betonade Ehrström vid sidan av den nationella ”nödvändigheten” – något som lätt kunde förknippas med tvång – också nyttan och den rena vinsten kunskaper i ryska kunde innebära för den enskilda individen. Möjligheterna var något som Ehrström lade tonvikten på i artikeln ’Om ungdomens studium af utländska språk’ som publicerades i tidskriften *Mnemosyne* år 1821: ”Det är [...] en ren vinst för Finska ungdomen, att den fått anledning att studera ett nytt språk, och ett språk, vetenskapligen betraktadt så skönt som Ryskan.”²⁴ I olika kontexter lyfte han fram olika positiva aspekter av vad man kunde uppnå genom kunskaper i ryska – ibland betonade han det ryska språkets språkvetenskapliga förtjänster, ibland de karriärmöjligheter kunskaper i ryska erbjöd den enskilda individen i det vidsträckta ryska riket och ibland slutligen de skyldigheter blivande tjänstemän hade gentemot de finska medborgarna.

Eftersom en individ oftast har flera olika roller samtidigt är det möjligt att de förväntningar som ställs på rollerna råkar i konflikt med varandra. Detta var fallet för Ehrström då han samtidigt som han var lektor i ryska önskade framstå som en intellektuell i romantikens anda. De mest utpräglade romantikerna i Åbo vid decennieskiftet 1820, med A. I. Arwidsson i spetsen, ansåg att det inte var förenligt att samtidigt förespråka förbättrandet av både det ryska språkets och det finska språkets ställning i Finland. I denna fråga stod Ehrström därför inför en utmaning då det gällde att motivera varför förstärkandet av det ryska språkets ställning inte utgjorde ett hot mot det finska språket. Han hänvisar bland annat till att det finska språket sedan Finland hade blivit en del av det ryska riket var i en bättre position än det någonsin hade varit under svenska tiden:

Finska Språkets odling har under landets nuvarande Styrelse blifvit mera än någonsin uppmuntrad, och sjelfva Regenten har uttryckligen försäkrat Finnarnes Språk och nationalité

²³ ’Berättelse om fortgången af Ryska språkets studium vid Kejsarl. Universitetet i Åbo’, Kanslersämbetets arkiv II, Helsingfors universitets centralarkiv (HUA); citerat i Max Engman, *Lejonet och dubbelörnen*, s. 289.

²⁴ Eric Gustaf Ehrström, ’Om ungdomens studium af utländska språk’. *Mnemosyne* april 1821.

om hägn. Fråga är ej en gång om att uttränga det för Finland främmande Svenska språket, ehuru Rysslands väl klarligen fordrar det.²⁵

Ehrström antyder alltså att det finska språket hade mycket att vinna på att Finland var en del av Ryssland. Det ligger också en sanning i detta – finska och ryska intressen sammanföll vad gäller det grundläggande fältarbetet i utforskandet av de finskugriska språken som utfördes i början av 1800-talet. Även om de bakomliggande motiven på den ryska sidan var andra, nämligen behovet av en vetenskaplig kartläggning av det vidsträckta ryska rikets demografi, geografi, historia, folk och språk, kom utforskandet att utföras av finländare och därmed att gagna den finska språkvetenskapen.²⁶ Samtidigt menade Ehrström att man i Finland för att uppnå ett slags ömsesidighet borde ta hänsyn till Rysslands intressen vad gällde det ryska språkets ställning i Finland.

Vänder man på argumentet blir resultatet att det finska språket under den svenska tiden hade vanvårdats. Synen på det svenska språkets roll i Finland uttryckte Ehrström tidvis radikalt, som i följande citat: ”Svenskan är ett för Finnarne främmande språk, af Svenska Regeringen påtvunget Finland.”²⁷ En dylik ståndpunkt hade Ehrström svårligen kunnat uttrycka fem år senare, då han uppträdde i ytterligare en roll, som kyrkoherde i den svenska församlingen i S:t Petersburg. Även om majoriteten av församlingens medlemmar härstammade från Finland, hade det i den rollen knappast varit ändamålsenligt att tala om det svenska språket som ett ”främmande” och ”påtvunget” språk i Finland.

Diskussionspartner – vem vänder man sig till?

Hur man identifierar sig har vidare ett samband med vem man vänder sig till. Av olika orsaker kan det vara oändamålsenligt att i en viss situation öppet uttrycka sina tankar och känslor angående nationella frågeställningar – dessa

²⁵ 'Berättelse om fortgången af Ryska språkets studium vid Kejsler. Universitetet i Åbo', Kanslersämbetets arkiv II, HUA.

²⁶ Michael Branch, 'The Academy of Sciences in St Petersburg as a centre for the study of nationalities in the North-East Baltic 1999', Michael Branch (ed.), *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studia Fennica Ethnologica 6 (Helsinki 1999), s. 122–123, 127. Fram till 1800-talets andra hälft var Vetenskapsakademien i S:t Petersburg centrum för forskningen i de finskugriska språken.

²⁷ 'Berättelse om fortgången af Ryska språkets studium vid Kejsler. Universitetet i Åbo', Kanslersämbetets arkiv II, HUA.

kan väcka önskad uppmärksamhet eller misstänksamhet och i extrema fall utgöra en direkt fara för den person som uttrycker dem. För att exemplifiera en situation där Ehrström inte öppet kunde uttrycka sin nationalitet kan vi se på hur han reagerade då han under sin vistelse i Moskva år 1812 på teater såg ett uppförande av pjäsen *Karl XII i Bender*.

Pjäsen uppfördes i juli 1812 och handlade om den s.k. kalabaliken i Bender år 1713, då turkarna tvingade Karl XII att lämna det Osmanska riket dit han år 1709 hade flytt med en grupp karoliner efter det förödande nederlaget i Poltava. Att man hade valt att uppföra just den pjäsen hade delvis att göra med det hotande anfallet från Napoleon och med att man ville höja Moskvas invånares ”patriotiska nit” genom att visa ett exempel på att en önskad gäst kunde besegras och drivas ut ur landet. Pjäsen torde ha fyllt sin funktion – i publiken hörde Ehrström viskas om hur slaget i Poltava hade bevisat ”att äkta tapperhet och kärlek för Fäderneslandet segrar öfver blotta lyckan” samt önskemål om att samma öde skulle möta Napoleon, ”Frankrikes Carl XII, som nu går att sönderslita vårt älskade Fädernesland”.²⁸

Om pjäsen väckte patriotisk nit hos ryssarna i publiken gjorde den det också hos Ehrström, men inte i den mening det var tänkt. Tvärtom:

Alldrig har jag så lifligt känt att Svenskt blod flyter i mitt hjerta som då. De känslor hvarmed jag i min barndom ansåg Carl XII som min hjelte och mitt ideal, återlede hos mig med fördubblad styrka. Otåligt väntade jag det ögnablick, då den som föreställde hans person skulle utkomma, och mitt hjerta hoppade då jag fick se honom – och då han i sista akten manade sina tappra Svenskar till strid, då han satte hatten på hufvudet, drog värjan och [...] då han till slut kom tillbaka tillfångatagen – jag kan ej säga Er hvad jag kände och hvad jag tänkte, jag gret, och dolde mitt ansigte i min näsduk för att ej väcka de mig omgifvande Ryssarnes uppmärksamhet. O Sverige! Sverige!²⁹

Hos Ehrström väckte pjäsen i första hand känslor av svenskhet. Exemplet tjänar som en illustration av hur nästan 700 år av svensk historia inte kan raderas ur medvetandet med en gång. Även om Ehrström var medveten om att han befann sig i Moskva som representant för den finska nationen och trots att han upprepade gånger betygade sin tillgivenhet för Alexander I och sin lojalitet som rysk undersåte, kunde detta rationella överbäggande inte tillämpas på hans historieuppfattning. Den viktigaste poängen med citatet är i det här sammanhanget ändå att visa hur Ehrströms sätt att uttrycka sin starka

²⁸ E.G. Ehrströms dagbok 2/14.7.1812, ark 52:3, Släkten Ehrström, HSA.

²⁹ E.G. Ehrströms dagbok 2/14.7.1812, ark 52:3, Släkten Ehrström, HSA.

sinnerörelse är påverkad av den situation han befinner sig i och framför allt av vem han vänder sig till. Han nämner själv att han i publiken var tvungen att dölja sina känslor. Att öppet ge uttryck för dem hade i den aktuella situationen helt enkelt varit oändamålsenligt i en atmosfär där alla uttryck som på något sätt stod i konflikt med den ryska patriotiska niten bemöttes med misstänksamhet och i värsta fall kunde leda till fysisk misshandel. De känslor som citatet ovan uttrycker kunde Ehrström uttrycka bara i sin dagbok. I den vände han sig till människor i sin privata sfär, till de familjemedlemmar och vänner som han tänkte sig att skulle läsa hans dagbok hemma i Finland.

Nationell och språklig identifikation på makronivå – Finland efter 1809

Huvudargumentet i denna uppsats är att den individuella upplevelsen påverkar individens sätt att identifiera sig språkligt och nationellt. Som redan nämndes i inledningen skall detta naturligtvis inte förstås på så sätt att den individuella upplevelsen är den enda faktorn som spelar in. Förhållandet är snarare det motsatta – största delen av de faktorer som inverkar kan hittas i yttre förhållanden. Individen kan inte lösgöra sig från den geopolitiska situation i vilken han vid en specifik tidpunkt befinner sig och inte heller ställa sig utanför tidsperiodens dominerande tankemönster. Vad jag här vill lyfta fram är att det däremot inom dessa allmänna samhälleliga ramar finns utrymme för en variation som kan tillskrivas individens individuella upplevelse.

De finns särskilt två faktorer på makronivå som alltid måste beaktas då man på ett allmänt plan talar om nationell och språklig identifikation. Dessa faktorer kan därför naturligtvis tillämpas också på Finland under den tidsperiod som har behandlats här, d.v.s. åren från 1811 till 1829. Dessa två är dels den geopolitiska ställning ett land befinner sig i – i Finlands fall spelar den omvälvning som året 1809 innebar en central roll – dels de förändringar som sker i filosofiska ideal. En viktig sådan förändring i början av 1800-talet i Europa var den romantiska filosofin, som i det språkligt splittrade Finland kom att aktualisera viktiga principiella frågor om landets språkliga framtid.³⁰

Att undersöka språklig och nationell identifikation i den finländska kontexten i början av 1800-talet kan anses vara särskilt fruktbart av en rad orsaker. En orsak är att den ganska plötsliga förvandlingen från svensk rikshalva

³⁰ *Matti Klinge* har påpekat att romantiken som idéströmning i själva verket var påfallande svag i Finland under det tidiga 1800-talet. *Matti Klinge, Runebergs två fosterland* (Helsingfors 1983), s. 142–143, 194.

till ryskt storfurstendöme som man på finländskt håll inte hade eftersträvat på sätt och vis tvingade det nybildade storfurstendömets invånare att reflektera över vilken nationell terminologi som skulle tillämpas i samband med den nya administrativa enheten. Storfurstendömets politiska ledare var måna om att ge den nya enheten ett innehåll, vilket förutom det konkreta administrativa ramverket även skulle bestå av en ”nation”. Detta medvetna arbete att fylla den nya enheten med ett innehåll kunde kallas den första fasen av en finländsk identitetspolitik, om man med detta avser medvetna försök att konstruera kollektiva identiteter.

Det är viktigt att hålla i minnet att tvånget att reflektera över sin nationella tillhörighet inte gällde alla. Att utgå ifrån att alla individer under den ifrågavarande tidsperioden skulle ha haft ett behov eller en vilja att reflektera över frågor som berörde språk och nation är anakronistiskt. Behovet (eller tvånget) uppstod ändå för en del personer, och för deras del kan man säga att Finland erbjuder en särskilt fruktbar kontext. Det är inte bara den geopolitiska positionen mellan Sverige och Ryssland som ställde särskilda krav på identifikationen – kraven höjdes ytterligare av den interna språkliga situationen där den numerärt begränsade bildade eliten talade svenska till skillnad från till folkets överväldigande majoritet som talade finska. Även om de språkliga konsekvenserna av omvälvningen år 1809 på kort sikt var obetydliga, var de på lång sikt betydande.³¹

Det centrala problemet i språkfrågan är således inte förhållandet mellan majoritet och minoritet, utan snarare mellan en politisk och kulturell elit och allmogen. Språkfrågan har visserligen en praktisk aspekt som handlar om en fungerande kommunikation mellan styrande och styrda, men i början av 1800-talet får den p.g.a. den romantiska filosofins spridning också en djupare principiell innebörd. Tolkade man den romantiska filosofins ideal om nationen som talade ett enda språk bokstavligen, förvandlades den språkliga situationen i Finland omedelbart till ett problem som man måste ta ställning till och gärna åtgärda. Ytterligare en tredje dimension till den språkligt komplexa situationen tillförde det ryska språket, som på 1810-talet blev ett obligatoriskt läroämne för blivande tjänstemän i Finland.

³¹ I det svenska riket före 1809 var finskan ett minoritetsspråk som talades av ca 22 % av den totala befolkningen. I storfurstendömet Finland efter 1809 talade däremot uppskattningsvis 87 % av befolkningen finska. Se Max Engman, 'Storfurstendömet Finland – nationalstat och imperiedel', Max Engman & Åke Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleon*. Stockholm Studies in History 73 (Stockholm 2004), s. 179.

Vad kan en undersökning av identifikation ur individens synvinkel bidra med?

I den här uppsatsen har jag velat påvisa att nationell och språklig identifikation på det individuella planet är en mångfacetterad process. I den empiriska historiska litteraturen tas existensen av en kollektiv nationell identitet ofta för given utan att den problematiseras. Detta har till stor del sin grund i att den traditionella historieskrivningen med sin uppgift att berättiga nationens existens genom att framställa den som så "naturlig" som möjlig var dominerande långt in på 1900-talet. De två senaste decennierna har sett en teoretisk omvärdering av identitetsbegreppet, där en äldre statisk och enhetlig syn på identiteter har ersatts av en uppfattning där de betraktas som mer föränderliga, kontextuella och fragmenterade. Man har dock inte med utgångspunkt i denna förändrade syn i särskilt hög grad tagit sig an specifika historiska frågeställningar.

En grundlig analys av hur en individs personliga upplevelser bidrar till att han i olika situationer och kontexter betonar olika aspekter av det språkliga och nationella kan fördjupa vår kunskap om de faktorer som påverkar konstruktionen av nationella och språkliga identiteter. Därtill kan den komplettera och nyansera nationalislitteraturens överbetoning av nationella identiteters enhetligt kollektiva karaktär. I denna artikel har jag lyft fram några situationer där den personliga upplevelsen sannolikt har påverkat individens identifikation genom exempel hämtade ur ett material skrivet av E. G. Ehrström. De kontexter som har berörts är den interna/externa, frågan om vem individen vänder sig till samt den professionella eller den sociala rollens betydelse.

En viktig slutsats man kan dra utgående från de anförda exemplen är att det är viktigt att beakta materialets karaktär och tillkomsthistoria då man undersöker nationell och språklig identifikation. I vissa typer av material kan man förvänta sig att vissa typer av identifikationer är över- respektive underrepresenterade, vilket ökar risken för övertolkning. Om man t.ex. i dagboksanteckningar som är gjorda inom landets gränser förgäves söker efter identifikationer på nationell nivå skall man akta sig för att dra slutsatsen att personen i fråga inte alls identifierade sig på denna nivå. Det är sannolikt att identifikationer på nationell nivå i högre grad hade aktualiserats och synliggjorts i materialet om personen hade befunnit sig utanför landets gränser, medan regionala identifikationer är mera efterfrågade inom landet.

Ett annat fall där risken för övertolkning ökar är då man för en undersökning av identifikation använder ett enhetligt och ensidigt källmaterial.

Att dra långtgående slutsatser om en individs identifikation utgående från ett tidningsmaterial i vilket han till exempel lyfter fram en programmatisk syn i nationella frågor kan lätt ge en uppfattning om att han på alla nivåer verkligen omfattar en så enhetlig syn. Om man jämför de identifikationer som finns i det programmatiska materialet med andra typer av material, t.ex. privat material eller administrativt material, är det dock inte uteslutet att man kan hitta identifikationer som står i konflikt med eller rentav motsäger de synpunkter som framförs i de programmatiska artiklarna.

Slutligen kan en undersökning av en individs personliga identifikation konkret komplettera vår kunskap om förutsättningarna för nationell och språklig identifikation i fallet storfurstendömet Finland under tidsperioden 1811–1829. I ljuset av exemplen i denna artikel förefaller den finländska nationella historieskrivningens mantralika svar på frågan vad det blev av Finlands invånare efter 1809 – ”svenskar äro vi icke längre, ryssar vilja vi icke bliva, låtom oss vara finnar” – vara förenklat och deterministiskt. En öppnare utgångspunkt för att undersöka den nationella och språkliga identifikationen i Finland under början av 1800-talet kunde vara följande, redan tidigare i denna artikel anförda citat av Ehrström: ”Jag är Svensk till nation, ehuru nu Rysk undersåte från Nya Finland”. Citatet innehåller samma tre element som den nationella historieskrivningens axiom, men i stället för att presentera elementen som varandra exkluderande existerar de i citatet av Ehrström parallellt.

Norm och nationalitet

Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv

JENNICA THYLIN

Alltsen den tid man över huvud kan börja att tala om medveten svenskhet hos Finlands svenskar har vårt *språks* bevarande betraktats som det givna huvudvillkoret för våra nationella strävanden. Men likafullt ha vi härvidlag underlåtit att gå till grunden med uppgiften och vår kärlek till modersmålet har varit av ett högst egendomligt slag. Svenska språket har under årtionden till den grad vanvårdats i Finland att tillochmed annars goda författares böcker ännu så sent som på 1890-talet med fullt skäl av den rikssvenska läskretsen stämplats som onjutbara i språkligt hänseende. Just vi finlandssvenskar, som alltid fört svenskheten på tungan, ha i verkligheten förlorat sinnet för den svenska arten, den svenska klangen i vårt språk.¹

Så skriver författaren Arvid Mörne i en uppsats från år 1924. För Mörne utgjorde det svenska språket grunden för det nationella arbetet på svenskt håll, men trots detta hade språket länge varit utsatt för omfattande vanvård. Mörne konstaterar att finlandssvenskarna genom denna bristande omsorg om språket gått miste om den ”svenska arten” och ”den svenska klangen”. Mot bakgrund av att Mörne pekar på att böcker skrivna av finlandssvenska författare mött skarp kritik bland rikssvenskarna (d.v.s. sverigesvenskarna) måste hans uttalande tolkas som att denna klang och art är förknippad med den svenska som produceras på andra sidan Bottniska viken.

När Mörne författade sin artikel i början av 1920-talet hade frågan om förhållandet mellan finlandssvenskan och sverigesvenskan redan dryftats i över ett halvt sekel – den utgjorde ett centralt inslag i den debatt om finlandismer som tog fart i mitten av 1880-talet och som senare bl.a. resulterade i utgivandet av Hugo Bergroths bok *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917) som kom att präglade fin-

¹ Arvid Mörne, 'Sverige, Svenskfinland och den allsvenska samlingen', *På finländsk grund. Uppsatser och tal från tre årtionden* (Helsingfors 1927), s. 201.

landssvenskarnas syn på särdragen i finlandssvenskan. Frågan om huruvida språknormen i Finland skulle överensstämja med den sverigesvenska normen kommer i viss mån också till uttryck i debatten om rättstavningen som inleddes i slutet av 1860-talet. Debatten handlade om förhållandet mellan tal och skrift, vilket gjorde att språkvetarna och debattörerna i Finland ibland kände sig manade att lyfta fram det finländska uttalet och dess eventuella återspeglning i ortografin.

Syftet med denna undersökning är att utgående ifrån tidskriftsartiklar, språkvårdslitteratur, mötesprotokoll och brev studera de argument som förs fram inom diskussionen om särdragen och stavningen mot bakgrund av de nationella och politiska strömningarna under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Debatterna utspelar sig under en tid då den svensknationella rörelsen i Finland utformas och utvecklas som en reaktion mot finskhetssträvandena samtidigt som ryskans ställning diskuteras. Trycket från finskheten gör att hotbilder blir ett inslag i debatten om svenskan i Finland. I Sverige kan vi se en annan utveckling – en snabbare framväxande liberalism och en nationalism som till sin karaktär skiljer sig från den vi kan iakttä i Finland. Det finns också betydande skillnader i den språkliga utvecklingen i Finland och Sverige: först och främst hade de svenska dialekterna levt kvar på ett annat sätt i Finland än i Sverige, vilket delvis berodde på att den svenska befolkningen i Finland levde ganska åtskild från den sverigesvenska. De svenska dialekterna i Finland var dessutom mer arkaiska än dialekterna i Sverige, vilket medförde att det var svårare för många svenskspråkiga i Finland att anpassa sig efter de nya ideal som fördes fram i Sverige under 1800-talet. En annan orsak till skillnaderna i den språkliga utvecklingen var att den obligatoriska folkskolan infördes betydligt senare i Finland än i Sverige.² Folkskolan i Finland skapades genom folkskolförordningen 1866 men blev obligatorisk först på 1920-talet. I Sverige hade den allmänna folkskolan införts redan år 1842, men det kom att dröja fram till slutet av seklet innan den blev heltäckande.³

² Bengt Loman, 'Perspektiv på Bergroth', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860* (Helsingfors 1983), s. 73.

³ Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 73; Sven-Erik Hansén, *Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866–1927* (Åbo 1988), s. 1; Ulf Teleman, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm 2003), s. 12.

Arvid Mörnes kritik av den bristande omsorgen om det svenska språket i Finland var skarp men på intet sätt ny – vi finner den t.ex. redan i en artikel av A. O. Freudenthal från år 1868 där han i rätt skarpa ordalag uppmanade till aktiv språkvård och konstaterade att ”knappt nog något mera betydande svenskt arbete här utgifvits, mot hvars svenska icke grundade anmärkningar blifvit gjorda i recensioner i Sverige.”⁴ Han vänder sig mycket kraftigt mot språkbruket: ”I stöd af språkbruket skrifer den ene si, den andre så och ofta nog begge två uppåt väggarne; på grund af språkbruket användas de mest oegentliga konstruktionssätt och som en härold för språkbrukets stormakt tror sig snart sagdt hvarje skolpojke kunna spela rolen af en mästare öfver svenska språkets lagar”.⁵ Mörnes sammankoppling av språk och nationalitet finner vi också hos Freudenthal: han slår fast att språket samlar den grupp människor som kan betecknas som en nation, medan ett folk utgörs av människor som lyder under samma överhet och lagar. Här kan vi iaktta samma idé om ett språk – en nation som J. V. Snellman företrädde. Freudenthals definition av nationen på språkliga grunder kom att få ett starkt fäste bland de svensksinnade i Finland, trots att hans nationsbegrepp så småningom kom att bytas ut mot nationalitet eftersom detta ansågs vara mer lämpligt som en beteckning på en grupp människor som talar samma språk. Nation förblev alltså för de allra flesta synonymt med folk och kom med tiden allt mer att stå för den statliga gemenskapen.⁶

Min avsikt är inte att redogöra för inläggen i debatterna eller att kartlägga dessa eftersom detta arbete i hög grad redan är utfört.⁷ Jag har i stället valt att lyfta fram vissa återkommande teman eller frågor som på olika sätt kan kopplas till de politiska och kulturella strömningarna i tiden. I fråga om särdragen utgår jag ifrån den indelning av ståndpunkter som Bengt Loman presenterat. Loman skiljer mellan en ”national-liberal” ståndpunkt som innebar

⁴ A. O. Freudenthal, ’Om svensk språkkunskap. Särdeles med afseende på Finland’, *Album utgifvet af Nyländingar* IV (Helsingfors 1868), s. 183. Artikelnen hade lästs upp som ett föredrag redan i november 1867.

⁵ Freudenthal, ’Om svensk språkkunskap’, s. 170.

⁶ Arvid Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (Helsingfors 1927), s. 72; Axel Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (Helsingfors 1921), s. 107.

⁷ Christer Laurén har refererat inläggen i diskussionen om särdragen i *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (Helsingfors 1985) och motsvarande arbete för stavningens del har utförts av Olof Mustelin i *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet* (Helsingfors 2004).

att man accepterade den finlandssvenska egenarten och en annan syn som innebar att man betonade vikten av enhet i det svenska språket. De som företrädde den sistnämnda ståndpunkten, som enligt Loman utgjorde en ”kraftig motströmning” till den förstnämnda, motsatte sig särdragen i den finländska svenskan och lyfte fram den kulturella anknytningen som ett slags överlevnadsstrategi.⁸ En liknande indelning finner vi hos Hugo Bergroth, som själv väljer att inta en position i mitten. Jag frågar mig om det är befogat att lyfta fram två motsatta ståndpunkter på detta sätt. Skiljer sig åsikterna verkligen så mycket från varandra, eller kan skillnaden förklaras t.ex. med att man diskuterar olika genrer? I vilken utsträckning kan man säga att det verkligen finns olika mål för språkplaneringen, och i vilken grad står skillnaderna att finna närmast i metoderna?

Också då det gäller särdragen har jag valt att bygga upp min diskussion kring ett uttalande av Bengt Loman. Denne konstaterar att den stränga purism (stråvan efter renhet) som utvecklades i Sverige mot slutet av seklet och som företrädades av t.ex. språkforskaren J. E. Rydqvist kom att påverka valet av en högsvensk norm för den finländska svenskan.⁹ Denna fråga är särskilt intressant eftersom de svenska puristerna kom att vända sig också mot de internordistiska lånorden som i högsta grad var förenliga med skandinavismen. Frågan blir i vilken utsträckning dessa båda strömningar förklarar normeringen av den finländska svenskan. Den finländska svenskan befann sig i en annorlunda situation än sverigesvenskan eftersom den var utsatt för finskt inflytande, och det finska språket hade aldrig omfattats av skandinavisternas positiva syn på inlån. Min hypotes är att det inte går att iaktta en så tydlig motsättning mellan dessa två i Finland utan att skandinavismens betoning av kopplingen till det sverigesvenska passade väl in på den norm som kom att bli rådande.

Undersökningen kretsar alltså kring såväl stavning som särdrag, vilket kan motiveras på flera sätt. En gemensam nämnare finner vi i aktörerna, bl.a. A. O. Freudenthal som dels fick ett stort inflytande över den ortografi som tillämpades i Finland genom utgivandet av en rättskrivningslära år 1881,¹⁰

⁸ L o m a n, 'Perspektiv på Bergroth', s. 79.

⁹ B e n g t L o m a n, 'Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren', Else Bojsen *et alii* (red.), *Språk i Norden 1982. Årsskrift för de nordiska språknämnderna och Nordiska språksekretariatet* (Stockholm 1982), s. 54–55.

¹⁰ A. O. Freudenthal, *Svensk rättskrivningslära, på grundvalen af nordiska rättstafningsmöters öfvergångsförslag och med särskildt afseende på Finland* (Helsingfors 1881).

dels deltog (genom landsmålsföreningen) i arbetet med att kartlägga särdragen i den finländska svenskan. Många av de finländska nystavarna hade också en koppling till Freudenthal och den svensknationella rörelsen. Genom att studera båda debatterna är det också möjligt att skapa sig en bättre uppfattning om hur å ena sidan samhällsförändringar, å andra sidan ideologiska strömningar som traditionalism, skandinavism och modernism färgar diskussionen, och därmed blir bilden av debattklimatet under undersökningsperioden mer fullständig.

Diskussionen om stavningen berör naturligtvis det svenska språket som helhet, hela det svenska språkområdet, medan jag vad särdragen beträffar fokuserar på Finland. Här bör man emellertid notera att särdrag eller provinssialismer inte är något unikt för just Finland, de förekommer på olika håll i det svenska språkområdet. Det bör också understrykas att Hugo Bergroth i sin bok *Finlandssvenska* förhåller sig kritisk till alla provinssialismer, inte bara till dem som är utmärkande för Finland. Det är också viktigt att notera att diskussionen om särdragen i den finländska svenskan gällde riksspråket eller de bildades språk, inte dialekterna.

Trots att den svensknationella mobiliseringen alltså skall betraktas som en reaktion mot den radikaliserade finskheten har jag i denna uppsats valt att diskutera förhållandet mellan de svenskspråkiga i de tidigare rikshalvorna. Det handlar alltså inte om vad man reagerar *mot* utan vad man knyter an till. Jag vill understryka att detta förhållande kan ta sig uttryck på olika sätt, på olika nivåer och i olika kretsar – här fokuserar jag främst på den ganska lilla, bildade grupp som debattdeltagarna utgjorde och dessas kontakter med varandra. Min avsikt är inte att redogöra för normerna i sig utan att studera själva tillkomstprocessen och den miljö i vilken den ägde rum, särskilt hur de argument som fördes fram kan placeras in i ett större sammanhang där begrepp som nation och självbild spelar en central roll. Med ”tillkomstprocess” avser jag emellertid inte enbart argumenteringen, utan jag vill också lyfta fram aktörerna, d.v.s. de debattdeltagare som förde fram sina synpunkter i t.ex. *Finsk Tidskrift*. Utgångspunkten är att dessa aktörer spelade en viktig roll som påverkare då det finlandssvenska så småningom konstituerades, t.ex. genom att deras syn på språket kom till uttryck i läroböcker och spreds till en större del av befolkningen. Detta för oss vidare in på språkplaneringen och de argument som lades fram inom ramarna för denna.

Språkplanering, ideologier och samhälle

Språkplanering kan, för att citera Ulf Teleman, definieras som ”medvetna försök att påverka språket i en språkgemenskap”.¹¹ Språkplaneringen berör olika aspekter av språket – jag fokuserar här på den typ av språkplanering som kallas korpusplanering och har med ordförråd, stavning och grammatik att göra. Ofta används också begreppet språkvård för denna del av språkplaneringen.¹² Begreppet norm, som ingår i rubriken, avser språkliga normer som precis som normer i övrigt kan vara explicita eller implicita. Då det gäller det svenska standardspråket finns det explicita eller kodifierade normer, och det är själva kodifieringsprocessen och diskussionen i anslutning till den som står i fokus här.¹³

Eftersom en viktig fråga i språkdebatterna är just förhållandet till den sverigesvenska normen är det motiverat att åtminstone i korthet diskutera den sverigesvenska kontexten. Den är särskilt intressant eftersom den möjliggör en större förståelse för den språkdebatt som fördes i Sverige och utgör en ram för det normerande arbete som bedrevs av Svenska Akademien och som kom att spela en viktig roll i såväl Sverige som Finland. Det är emellertid inte möjligt att inom ramarna för denna uppsats föra en utförlig diskussion om kontextuella faktorer, utan jag har i stället valt att lyfta fram två av de ”ideologiska tankemönster” som Ulf Teleman diskuterar i sin bok *Tradis och funkis* som behandlar språkpolitik och språkvård i Sverige under 1800- och 1900-talet. Dessa tankemönster har enligt författaren påverkat svenskarnas uppfattning om samhället och historien, och de kan också sägas ha ett samband med språkets och språkbrukets historia. Det första tankemönstret utgörs av traditionalism och modernism, som kom att präglade det ideologiska klimatet

¹¹ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 7.

¹² Den andra typen av språkplanering kallas statusplanering och handlar om språkets status i förhållande till andra språk inom olika domäner. Det finns också en tredje typ av språkplanering som gäller det som Ulf Teleman valt att kalla ”språkets användning i samspel med en lyssnande eller läsande motpart”. Teleman, *Tradis och funkis*, s. 7–8; se även Sue Wright, *Language Policy and Language Planning. From Nationalism to Globalisation* (Hampshire 2004), s. 1.

¹³ För en diskussion om språknormer, se t.ex. Ulf Teleman, *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets* (Lund 1979), s. 13–29; Laurén, *Normer för finlandssvenskan*, s. 90–97; Kristina Nikula, ’Är valet av norm för finlandssvenskan legitimt?’, Siv Björklund, Merja Koskela och Marianne Nordman (red.), *Språk som formar vår(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen* (Vasa 2002), s. 199–208.

efter år 1800. Traditionalisterna lyfte fram det förflutna, och många ägnade sig åt insamling av t.ex. folkvisor, folksagor och kulturföremål. Mot denna bakgrund måste man också betrakta grundandet av Skansen i slutet av seklet. I mitten av 1800-talet kom ändå den framåtblickande andan att dominera. Här spelade den liberala borgarklassen en viktig roll som aktörer och mot slutet av seklet också de socialistiska rörelserna. Den positiva andan och tron på det funktionella kom att genomsyra många områden som jordbruk och industri, och standardiseringen blev central inom den moderna produktionen.¹⁴

Det andra tankemönstret utgörs av gemenskapshorisonten, d.v.s. till vilka gemenskaper människorna anser sig höra. I och med urbaniseringen kom människor att ingå i ett mångdimensionellt system av gemenskaper. En gemenskap som blev mer framträdande under 1800-talet var den nationella, detta trots att Sverige redan vid ingången till 1800-talet i många avseenden var integrerat. Betoningen av den geografiska och den nationella enheten innebar bl.a. att *provinsialism* ofta fick en negativ klang.¹⁵

Dessa två tankemönster, d.v.s. traditionalism och modernism respektive gemenskapshorisont, måste betecknas som relevanta för analysen av språkdebatten också i Finland under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. Traditionalismen återfinns vi t.ex. inom Svenska landsmålsföreningen som kring sekelskiftet kom att spela en betydande roll i upppteckandet av finlandismer men som till en början var inriktad på svenska folkmål i Finland, ordstäv, sagor o.s.v. Det historiska perspektivet var tydligt, vilket hade ett samband med initiativtagarens, d.v.s. Freudenthals, intresse för ortnamn och dialekter. Freudenthal hade dessutom en historisk språksyn som var förknippad med hans beundran för den fornnordiska språkformen. Också gemenskapsidén var framträdande i den finländska språkdebatten, och som vi kommer att se frammanades den ofta av en hotbild som innebar att en differentiering mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland skulle medföra isolering och kanske t.o.m. undergång för den svenska befolkningen, eller nationaliteten, i Finland.

¹⁴ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 24–26.

¹⁵ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 27–33. Teleman diskuterar fyra olika tankemönster. Det tredje mönstret är jämlikhet och rättvisa som var viktiga mål för den borgerliga liberalismen, och det fjärde mönstret utgörs av kollektivet och individen. Detta innebär att den gamla traditionen av kollektiv ordning och frivillig lydnad fördes vidare inom t.ex. arbetarrörelsen. Se Teleman, *Tradis och funkis*, s. 31–34.

Debatten om det svenska språket i Finland kretsade alltså i stor utsträckning kring förhållandet till sverigesvenskan. Hur skall svenskan i Finland förhålla sig till svenskan i Sverige och varför? Vilka blir följderna av enhet respektive olikhet? Hur påverkas situationen för de svenskspråkiga i Finland? Den finlandssvenska problematiken kan belysas med ett citat av Bengt Loman:

Det är i ett modernt samhälle helt naturligt att en standardiserad språknorm, ett riksspråk, behövs och används inom förvaltning, undervisning, kyrka och massmedia på rikssplanet. Vad som är påfallande i fallet Svenskfinland är att denna norm hämtats utifrån och att den innebär ett förnekande av finlandssvenskarnas rätt att utveckla sin egen nationella variant av svenska språket, som uttryck och symbol för sin egen politiska och kulturella identitet.¹⁶

Detta påstående äger sin riktighet, särskilt ur ett litet modernare perspektiv. Samtidigt bör vi notera att den tidiga diskussionen om normer utspelade sig i de svenskspråkiga delarna av Finland, inte i Svenskfinland. De svenskspråkiga finländarna delade inte nödvändigtvis den moderna uppfattningen om vad som var "utifrån" och deras "föreställda gemenskap", för att citera *Benedict Anderson*,¹⁷ kan ha sett annorlunda ut än "finlandssvenskarnas" vid den tid då det redan fanns ett "Svenskfinland" och då man redan talade "finlandssvenska". Dessutom avspeglar uttrycket "förnekande" en uppfattning om att de svenskspråkiga i Finland verkligen hade en vilja att utveckla en egen språklig variant, vilket måste betecknas som långt ifrån självklart under andra hälften av 1800-talet då den kulturella skandinavismen och den svensknationella rörelsen betonade anknytningen västerut, till Sverige.

Bengt Loman lyfter fram kopplingen mellan å ena sidan språket, å andra sidan den politiska och kulturella identiteten. Detta för oss in på en diskussion kring språkets och mer specifikt språkplaneringens plats inom skapandet av gemenskaper. Allmänt kan konstateras att språkstandardisering var en viktig del av uppkomsten av nationalstater, och att språket innehar ett flertal viktiga funktioner inom den process som kan betecknas nationsbygge. Det är viktigt som kommunikationsmedel inom det ekonomiska och politiska livet, särskilt inom ramarna för en demokratisk utveckling. Medborgarna får sin undervisning på standardspråket, och de gynnas av att lära sig detta. Dessutom är ett enhetligt språk ett medel i skapandet av en gemensam kultur.

¹⁶ Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 95.

¹⁷ Benedict Anderson, *Imagined communities* (London & New York 2003 [1983]).

Sue Wright, som undersökt språkplaneringens betydelse under olika epoker, konstaterar: "There is a symbolic dimension to this: to know and to use the national language is part of the definition of belonging to the nation; to speak the language is a badge of inclusion; to refuse to know the language is to refuse the community and is seen as schismatic and unpatriotic." Språket har också en viktig funktion i och med att det skapar en skillnad i förhållande till grannarna och kan fungera som ett argument för att ett folk utgör en särskild nation.¹⁸ Här lyfter Wright alltså fram språkets betydelse inom skapandet av gemenskaper. Som tidigare konstaterades blev definitionen av en nation på språkliga grunder framträdande på både svenskt och finskt håll genom Freudenthal och Snellman. Vad de svenskspråkiga i Finland beträffar är begreppet nationsbygge naturligtvis en aning missvisande, i stället handlade det om ett nationalitetsbygge inom ramarna för den politiska nationen Finland.

Att språket kan innebära en markering av den egna nationen i förhållande till omgivande nationer är särskilt intressant ur ett finländskt perspektiv. En enspråkigt finsk nation skulle ha två tydliga språkliga och statliga grannar: Sverige och svenskan respektive Ryssland och ryskan. Att det i Finland existerar två nationaliteter (definierade på basis av språket) gör emellertid situationen mer komplicerad: finskans "språkgranne" svenskan är samtidigt en del av den politiska nationen Finland. För de svenskspråkiga i Finland blir det viktigt att anknyta till "landsgrannen" Sverige – språket får alltså en för- enande funktion som sträcker sig utanför de politiska gränserna. Samtidigt markeras en skillnad till den finskspråkiga nationaliteten.

En svensk gemenskap över de politiska gränserna?

Som tidigare nämndes utgörs kärnan i min undersökning av en analys av argumenten i debatten: vilka grundläggande ståndpunkter kan vi urskilja, och vilka strömningar i tiden (t.ex. skandinavism och purism) påverkar argumenteringen och så småningom valet av norm? Eftersom förhållandet till Sverige eller Skandinavien är så framträdande i språkdebatterna är det motiverat att också fundera kring hur kontakterna och banden västerut rent konkret tar sig uttryck, t.ex. i form av nätverk och idéspridning, eftersom detta kan bidra till en större förståelse för de argument som förs fram. Dessutom blir det på detta sätt möjligt att skapa sig en uppfattning om hur intresset

¹⁸ Wright, *Language Policy and Language Planning*, s. 42.

för språkliga och nationella frågor förenas och kommer till uttryck i såväl debattinlägg som konkreta handlingar. Ett sådant idéutbyte kan vi iaktta hos A. O. Freudenthal och Artur Hazelius, språkman och grundare av Skansen och Nordiska museet. För att anknyta till Telemans tankemönster kan alltså noteras att både Freudenthal och Hazelius har en tydlig förankring i traditionalismen. Deras engagemang i det språkliga och det nationella framgår bl.a. av deras korrespondens. I ett brev från Freudenthal till Hazelius, daterat den 4 mars 1875, tog Freudenthal upp bristen på goda läroböcker författade enligt den fonetiska principen och uttryckte en förhoppning om att Hazelius skulle åta sig uppgiften att utge en fonetisk rättstavningslära. I samma brev nämner Freudenthal också sina avsikter att studera estlandssvenskan och estlandssvenskarna, ”denna spillra af vår nationalitet i österns utkant”,¹⁹ ett uttalande som betonar den kulturella identiteten mer än den politiska och som stämmer väl överens med Freudenthals romantiska syn på nationen.

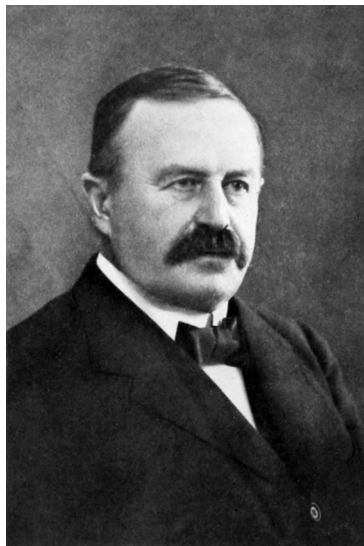
Av breven framgår också att Freudenthal hade åtagit sig att samla in medel i Finland till Nordiska museet i Stockholm genom att få fler personer att an-teckna sig som medlemmar och betala medlemsavgift. Denna uppgift visade sig emellertid vara svår. De problem som Freudenthal beskriver ger också en tydlig bild av de särskilda svårigheter de skandinaviskt sinnade stod inför i Finland. Att så få ställde upp berodde enligt Freudenthal på att det fanns andra frågor, i anknytning till nationalitetsstriderna, som var av mer akut natur. Hit hörde ”upprätthållandet af svenska privatskolor och partitidningar, svenska folkupplysningen, svenska teatern i H:fors, svenska afdelningen i vårt etnografiska museum m.m.” Många hade tecknat bidrag till någon eller några av dem, men ville inte skänka medel till Nordiska museet. Dessutom var en skattehöjning att vänta p.g.a. värnpliktsinstitutionen.²⁰ Samma problematik framgår av ett brev daterat två år senare. I det meddelar Freudenthal att han inte ens försökt få ihop bidrag till ett aktuellt lotteri beroende på att det nyligen ordnats ett stort lotteri till förmån för den svenska teatergarantiföreningen. Dessutom försakade bl.a. svenskhetspartiets tidningar och skolorna utgifter.²¹

¹⁹ Brev från A. O. Freudenthal till Artur Hazelius den 4 mars 1875. Nordiska museets arkiv.

²⁰ Brev från A. O. Freudenthal till Artur Hazelius den 3 december 1881. Nordiska museets arkiv.

²¹ Brev från A. O. Freudenthal till Artur Hazelius den 14 december 1883. Nordiska museets arkiv.

Denna bakgrund måste också beaktas då man läser Arvid Mörnes konstaterande att "Finlands svenska befolkning är bland den civiliserade världens isolerade nationsfragment ett av de mest övergivna, de hänsynslösast ihjältigna". Som jämförelse nämner han fransmännens och danskarnas medvetenhet om att den franska befolkningen i Elsass-Lothringen respektive den danska i Sönderjylland är "avsöndrade delar av deras stam, som bortom de politiska gränserna bevara nationaliteten och arbeta på den nationella kulturens bestånd".²² Mörne konstaterar att det visserligen finns personer i Sverige som gjort stora insatser för att främja ett närmande mellan sverigesvenskarna och finlandssvenskarna, men att detta arbete inte slagit rot bland de stora massorna.²³

Oskar Hultman-
Svenska litteratursällskapet i Finland.

Filologen Oskar Hultman som i flera perioder vistades i Uppsala förde en utförlig dagbok i vilken man åtminstone kan se exempel på hur intresset för det finländska kunde gestalta sig inom de akademiska kretsarna i Uppsala. Detta intresse kunde grovt taget delas in i tre typer, varav den första utgörs av de diskussioner som fördes mellan finländare och där spridning av information om förhållandena i hemlandet spelade en viktig roll. Den andra typen är mer osynlig i dagboks materialet men kan betecknas som filologisk. Den kommer till uttryck t.ex. då Ruben Berg uppsöker Hultman för att denne skall kommentera uppsatsen om Tavaststjernas språk (senare publicerad i *Finsk Tidskrift*)²⁴ och då professor Adolf Noreen berömmar Hultmans utredning av begreppet *finne* (publicerad i *Finskt museum*).²⁵ Den tredje typen av intresse kunde betecknas som känslomässig eller nostalgisk – den tar sig uttryck i spontana framföranden av t.ex. *Suomis sång* på något kafé eller un-

²² Arvid Mörne, *Sverige och det svenska Finland* (Helsingfors 1918), s. 43–44.

²³ Mörne, *Sverige och det svenska Finland*, s. 45–46.

²⁴ Oskar Hultmans dagbok, 6.1.1899. Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Handskriftsavdelningen.

²⁵ Oskar Hultmans dagbok, 15.5.1899. ÅAB.

der en konsert. Den 8 april 1899 gick Hultman på Orphei drängars konsert där nämnda sång framfördes. Efteråt talade han med professor Noreen som ”röjde en viss rörelse och framhöll, att man visst icke alltid sjunger Suomis s. stående här”.²⁶ Noreens uttalande visar att situationen i Finland vid denna tid väckte reaktioner också i Sverige. Hultman nämner också att han den 13 maj besökt en studentkonsert där bl.a. ”Björneborgska marschen” framfördes. Stycket ”bisserades” och hela publiken reste sig.²⁷

Att man i Hultmans dagboksanteckningar kan iakttä ett visst intresse för de finländska förhållandena motsäger naturligtvis inte Mörnes påstående om att detta intresse inte fick något fotfäste inom de breda folklagren. Till denna bild måste emellertid också fogas det faktum att det tydligt fanns faktorer som gjorde att de som i Finland ägnade sig åt den svensknationella rörelsen inte alltid hade möjlighet att satsa på både svenskheten i Finland och det skandinaviska samarbetet, och av Freudenthals brev att döma verkar det som om arbetet i Finland kommit i första rummet. Huruvida det fanns andra orsaker än ekonomiska är förstås svårt att uttala sig om, men det är tydligt att engagemanget i det samnordiska eller skandinaviska arbetet inte var oproblemiskt. Att skandinavismen som idé ändå spelade en avgörande roll då det svensknationella arbetet tog form är uppenbart, likaså att skandinavismen på ett tydligt sätt kom att avspeglade sig i debatten om språket.

Skandinavism och svensknationell mobilisering

För att kunna förstå skandinavismens inflytande på debatten om språket är det viktigt att först i korthet diskutera vad denna skandinavism egentligen innebar, såväl på det politiska som på det språkliga planet.

De studenter som mot slutet av 1850-talet slöt upp kring Freudenthal utgick ifrån de skandinavistiska tankar som spridit sig till Finland från Sverige under Krimkriget. Dessa innebar att de svenskspråkiga i Finland betraktades som en del av Sveriges folk, inte Finlands. Svekomani, som företrädades av studenter inom den nyländska nationen, innebar en sammansmältning av politisk skandinavism och ryskfientlighet. Svekomani blev också en ideologi för den (lilla) del av medlemmarna som hade allmogebakgrund.²⁸ Frågan om Finlands plats i denna skandinavism var komplicerad. Sedan 1830-talet

²⁶ Oskar Hultmans dagbok, 8.4.1899. ÅAB.

²⁷ Oskar Hultmans dagbok, 13.5.1899. ÅAB.

²⁸ Matti Klinge, *Krig, kvinnor, konst* (Helsingfors 1997), s. 196.

hade Sverige betraktats som ”ett rike av skandinavisk nation”, för att citera Åke Sandström. Det var dock oklart vilken roll Finland spelade i detta sammanhang. En del av de svenska skandinavisterna betonade vikten av att också Finland blev en del av gemenskapen, medan andra prioriterade en dansk–svensk–norsk union. Även om Finlands roll nog diskuterades, spelade storfurstendömet trots allt en ganska undanskymd roll i debatten.²⁹

Den skandinavistiska inriktningen fick däremot, som ovan nämndes, en direkt betydelse för den svensknationella idén i Finland. År 1855 utkom August Sohlmans broschyr *Det unga Finland* i Stockholm. Det fanns flera orsaker till att Sohlman valde att ge ut skriften just då: Krimkriget hade brutit ut och man diskuterade Sveriges deltagande i kriget och möjligheterna att återfå Finland. Sohlman riktar här kritik mot användningen av beteckningarna *finne* och *finnk*, särskilt det faktum att finne används som beteckning på invånarna i storfurstendömet Finland. Han skriver:

På detta språkbruk grunda fennomanerna sina påståenden om en storfurstlig finsk nationalitet, oakadt Finland har och från uråldriga tider haft tvenne nationaliteter. Svensk nationalitet har existerat i landet norr om finska viken långt före den historiska tiden och långt innan begreppet Finland uppkom.³⁰

August Sohlman diskuterade också Finlands framtida ställning ifall landet skulle frigöras från Ryssland. Den lösning som Sohlman framhåller som den mest önskvärda är ”Finland såsom en sjelfständig stat, men förenadt under gemensam regent och genom en realunion med Sverige och Norge”. Efter att ett sådant förbund ingåtts skulle det inte dröja länge innan också Danmark anslöt sig. Denna lösning skulle bli av stor betydelse för den svenska nationaliteten i Finland eftersom den skulle få ett ”starkt moraliskt stöd” i bandet till Skandinavien. Som ett alternativ framhåller Sohlman ”Finlands anslutning till Sverige i en helstatsförbindelse” som skulle innebära att Finland och Sverige hade en gemensam krigsmakt och delvis gemensamma finanser men en särskild finländsk minister med tillhörande departement för olika ärenden. Enligt Sohlman torde denna lösning vara enklare att förverkliga p.g.a. norrmännens ovilja att gå in för ett mer omfattande unionsfördrag.³¹

²⁹ Åke Sandström, ’Den svenska identiteten och synen på Finland 1808–1860’, Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik* (Stockholm 2002), s. 200.

³⁰ August Sohlman, *Det unga Finland* (Stockholm 1855), s. 13.

³¹ Sohlman, *Det unga Finland*, s. 57–58.

Sohlmans åsikter kom att spela en betydande roll inom den svensknationella rörelsen, och de kom också att prägla A. O. Freudenthals syn på nationen eller nationaliteten. Denna framgår bl.a. av ett skriftligt inlägg som Freudenthal läste upp på Nyländska avdelningens möte den 2 maj 1858. Inlägget bar rubriken ”Böra vi önska den Svenska nationalitetens undergång här i landet och dess sammansmältning med den Finska?”. Freudenthal betonar att en sådan utveckling måste motarbetas

genom den svenska befolkningens höjande i bildning och genom att lära den inse att den, fastän i politiskt hänseende ett folk med det finska, likväl i nationelt vore en gren af den Skandinaviska stammen, emellan hvilken och den finska den sålunda skulle komma att utgöra en förbindande länk i framtiden, då Finland såsom den fjärde staten anslöte sig till Skandinavien, den enda tänkbara sjelfständiga ställning för Finland.³²

Samma tanke om en lösgörning från Ryssland finner vi hos andra skandinavister, t.ex. hos astronomen Hugo Gyldén som flitigt brevväxlade med Freudenthal.

I artikeln ’Skandinavismen i Finland’ ger Runar Johansson en intressant inblick i den skandinavistiska rörelsen i landet. Johansson lyfter fram indelningen i politisk och kulturell skandinavism, och konstaterar att bägge inriktningarna (eller en kombination av dem) vann anhängare i Finland. I Sverige fanns ett rikt offentligt liv och en allt starkare liberalism som saknade motstycke i Finland där ämbetsmannaväldet var utbredd under den tid då lantdagen inte sammanträdde. Impulserna från debatten i Sverige nådde emellertid också Finland. Johansson konstaterar att händelserna på 1850- och 1860-talet kom att tydligt prägla förhållandet mellan de bägge tidigare rikshalvorna. Å ena sidan vände sig Finland mer mot öster för att iakttä Rysslands plats i den europeiska politiken, å andra sidan uppstod den svenska nationalitetsrörelsen i samverkan med skandinavismen. Kopplingen mellan skandinavism och liberalism hade också betydelse för spridningen av de liberala idéerna till Finland.³³ Hugo Pipping belyser å sin sida skandinavismens komplexa sammansättning. Han skriver:

³² Här enligt Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*, s. 54–55.

³³ Runar Johansson, ’Skandinavismen i Finland’, *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXIV* (Helsingfors 1930), s. 217–222.

Vi finna där götiskt svärmeri för den gemensamma ”urnordiska” forntiden vid sidan av allsköns småborgerlighet; ett slags altruistisk internationalism (”vi äro alla bröder”) vid sidan av utpräglad nationella känslor (Danmark mot Tyskland, Sverige mot Ryssland); liberalism och revolutionsanda vid sidan av beräknande dynastipolitik; ohejdat känslofrosseri vid sidan av kall förståndsmässighet.³⁴

För att återknyta till Telemans tankemönster kan vi alltså konstatera att vi i skandinavismen finner såväl utpräglad traditionalism som en modernism som är förknippad med det nya medborgarsamhällets framväxt.

Hugo Pipping betonar att man genom att fokusera på Finlands ställning till skandinavismen kan skapa sig en större insikt i nationalitetsproblemet i Finland, d.v.s. motsättningen mellan det finska och det skandinaviska/svenska och hur man ansåg att Finland skulle förhålla sig till å ena sidan Sverige, å ena sidan Ryssland.³⁵ Frågan om förhållandet till Sverige kan också föras från det nationella eller politiska planet till ett kulturellt och mer specifikt ett språkligt plan: Skulle svenskan i Finland följa den sverigesvenska normen, eller skulle den tillåtas utvecklas oberoende av denna? Vilken roll spelade skandinavismen i valet av norm?

Initiativet till ett nordiskt samarbete inom språkplaneringen kom från Danmark där t.ex. språkforskaren N. M. Petersen lyfte fram möjligheten att skapa ett gemensamt nordiskt skriftspråk. Denna idé hade sitt ursprung i den politiska skandinavismen och det tryck som den tyska expansionen gav upphov till. Denna utveckling kunde hejdas av ett enigt Norden, och ett led i uppnåendet av denna enhet var den språkliga gemenskapen. På svenskt håll återfinns vi den skandinavistiska idén hos Carl Jonas Love Almqvist som i mitten av 1840-talet föreslog en rad ganska drastiska åtgärder för att föra de skandinaviska länderna närmare varandra. Både Petersen och Almqvist förespråkade införandet av grannspråksundervisning, och på 1850- och 1860-talet inrättades professurer i de nordiska språken i Köpenhamn, Uppsala och Kristiania. Grannspråken blev också läroämnen i skolorna.³⁶

År 1864 bröt den politiska skandinavismen samman i samband med det tysk-danska kriget då den svenska och norska regeringen inte gick in och

³⁴ Hugo Pipping, 'Finlands ställning till skandinavismen', *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* CLVII (Helsingfors 1921), s. 131.

³⁵ Pipping, 'Finlands ställning till skandinavismen', s. 133.

³⁶ Loman, 'Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering', s. 46–49.

stöttade Danmark i kampen för att få behålla hela Slesvig.³⁷ Den litterärt och språkligt inriktade skandinavismen levde dock vidare och kom till uttryck t.ex. på rättstavningsmötet i Stockholm år 1869 (se avsnittet om stavningsdebatten). I övrigt mattades den samnordiska språkplaneringen av under andra hälften av 1800-talet. Bengt Loman har förklarat denna utveckling med att man insett de praktiska svårigheterna med att föra de nordiska språken närmare varandra. Dessutom gjorde Norges strävan efter att språkligt gå sin egen väg det svårt att arbeta för en språklig enhet i Norden. Utvecklingen i Norge kom att påverka t.ex. Viktor Rydberg som gick in för ett omfattande språkrensningsprogram med syfte att lyfta fram det rent nordiska i det svenska språket. Den purism som Rydberg företrädde kom mot slutet av 1800-talet att utvecklas till att också omfatta internordistiska lånord. Särskilt svenska språkforskare, bland dem J. E. Rydqvist, vände sig mycket starkt mot de s.k. ”-ismerna”, däribland danismerna.³⁸ Överlag fanns det ganska få förespråkare för den språkliga skandinavismen i Sverige. Ett undantag utgjordes av den tidigare nämnde August Sohlman som var positivt inställd till vissa inlån från danskan.³⁹ Purismen blev alltså starkt framträdande bland svenska språkvetare, och enligt Bengt Loman kom den också att avspegla sig i språkvården i Finland då man gick in för en högsvensk norm, ett språk utan finlandismer.⁴⁰

Innan vi kan diskutera frågan om purismens roll i förhållande till skandinavismen måste vi emellertid fråga oss hur språkdebatterna gestaltade sig och vilka slags argument som fördes fram inom ramarna för dem.

Debatten om särdragen i den finländska svenskan

I inledningen till denna artikel nämndes att Freudenthal redan på 1860-talet uppmanat till en aktivare språkvård och lyft fram vissa särdrag i svenskan i Finland. Han var emellertid inte den förste att rikta uppmärksamheten mot svenskan i Finland. År 1846 hade A. J. Hipping utgivit ”Om språkdialecten i Nyland”,⁴¹ och även i tidningspressen kan man ungefär vid samma tid

³⁷ Ruth Hemstad, ’Nordisk samklang med politiske dissonanser. Skandinavisme og skandinavisk samarbeid på 1800-tallet’, Max Engman & Åke Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleon* (Stockholm 2004), s. 205.

³⁸ Loman, ’Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering’, s. 49–55.

³⁹ Telemann, *Tradis och funkis*, s. 177.

⁴⁰ Loman, ’Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering’, s. 54–55.

⁴¹ Anders Johan Hipping, ’Om svenska språkdialecten i Nyland’ (Helsingfors 1847).

finna tecken på ett gryende intresse för det svenska i Finland. I april 1848 publicerades i Vasatidningen *Ilmarinen* en tvådelad artikel med rubriken "Till fosterlandsvännen". Artikeln var författad av J. O. I. Rancken, rektor vid gymnasiet i Vasa. Denne konstaterar att svenskan i Finland efter skilsmässan från Sverige kommit att utvecklas i en egen riktning så att den mer än sverigesvenskan närmar sig fornnordiskan.⁴² Denna jämförelse gjorde också Freudenthal som lyfte fram det fornnordiska språkets renhet. Detta språk hade försämrats av dels politiska förhållanden, dels inlån från andra språk (varav en del betecknades som "objudna snyltgäster"). Freudenthal medgav emellertid också att det moderna språket hade sina fördelar (bl.a. satsbyggnaden) och att det fanns inlån som fyllde en funktion t.ex. som kulturord. Det största hotet mot språket var ändå språkbruket.⁴³

Freudenthal visade ingen förståelse för avvikelserna i den finländska svenskan, vilket delvis kan förklaras med att han hade en historisk språksyn som innebar att han betraktade den äldre språkformen som den mest fullkomliga.⁴⁴ Ett belysande exempel på detta finner vi t.ex. i det föredrag som Freudenthal höll på Svenska litteratursällskapets årsmöte den 5 februari 1888. Föredraget publicerades i april i *Folkvännen* under rubriken 'En blick på svenska språkets utvecklingshistoria'. Freudenthal skriver t.ex.: "De gamla landskapslagarne visa till hvilket mönster våra dagars så kallade 'juridiska stil' borde återföras, torr, vanprydd af språkfel och otympligt långa satser, som denna stil är."⁴⁵ Freudenthals inställning till finlandismerna måste också förstås mot bakgrund av hans koppling till skandinavismen och hans framträdande plats inom svenskhetsrörelsen. Uppenbarligen tillät hans uppfattning om de svenskspråkigas i Finland plats inom den svenska nationen inget annat än språklig enhet med Sverige.

Den egentliga diskussionen om särdragen inleddes år 1885. Den som tog initiativet var universitetslektorn Karl Lindström som gav ut en tvådelad artikel med rubriken 'Studier på svensk språkbotten i Finland'. Med hänvisning till den sverigesvenske språkforskaren Adolf Noreen poängterade Lindström att det svenska riksspråket, d.v.s. den svenska som talades av den bildade

⁴² J. O. I. Rancken, 'Till Fosterlandsvänner', *Ilmarinen* den 5 april 1848.

⁴³ Freudenthal, 'Om svensk språkkunskap', s. 166–170.

⁴⁴ Se t.ex. L a u r é n, *Normer för finlandssvenskan*, s. 10.

⁴⁵ A. O. Freudenthal, 'En blick på svenska språkets utvecklingshistoria', *Folkvännen* den 5 april 1888.

klassen i hela Sverige, inte alls var enhetligt utan hade regionala varianter. Lindström lyfte särskilt fram skillnaderna mellan svenskan i de båda tidigare rikshalvorna. De särdrag som förekom i svenskan i Finland kallade han fennicism, och förklarade att de uppstått som ett resultat av dels påverkan från allmogemålet, dels inflytande från ”det andra inhemska språket”.⁴⁶ Frågan var om man skulle acceptera denna utveckling inom svenskan i Finland eller inte.

Under 1800-talets sista decennium började filologerna alltmer ägna sig åt att studera och kartlägga skillnaderna mellan den bildade finländska svenskan och den bildade sverigesvenskan. Detta arbete utmynnade i en rad publikationer, bl.a. samlingen *Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan* som utkom 1902 och innehöll olika drag i ordförråd och böjning som upptecknats vid Svenska landsmålsföreningens möten åren 1893–1899.⁴⁷ Landsmålsföreningen hade ju tidigare ägnat sig åt att studera dialekter, men den puristiska debatten gjorde att man tillfälligt gick över till att uppteckna finlandismer.⁴⁸

I början kallade man särdragen enbart ”fennicism”, men så småningom blev kategoriseringen av särdragen och terminologin mer specifik. Man beaktade särdragens utbredning (svecismer respektive finlandismer), deras etymologi (russicism, fennicism o.s.v.) och deras bruklighet. Det visade sig emellertid inte vara helt enkelt att slå fast vilka ord som skulle betraktas som finlandismer, och det rådde en betydande osäkerhet om vilka språkvårdande slutsatser man kunde dra.⁴⁹

En del av diskussionen kretsade kring vid vilken tidpunkt skillnaderna mellan den finländska svenskan och sverigesvenskan blivit särskilt uppenbara. Denna fråga togs bl.a. upp av R. F. von Willebrand år 1898. Han ifrågasatte att den politiska skilsmässan haft en avgörande betydelse för differentieringen, även om han medgav att den haft en viss inverkan. Det största problemet utgjordes enligt honom av den försvagade språkkänsla som var ett

⁴⁶ Karl Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', *Finsk Tidskrift* 1885:II (Helsingfors), s. 264–266.

⁴⁷ Axel Olof Freudenthal, *Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan*, SLS 51 (Helsingfors 1902).

⁴⁸ Bengt Loman, 'Uppsala tur och retur 1861–1914', Lennart Elmevik (utg.), *Saga och sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1990 (Stockholm 1991), s. 51.

⁴⁹ Loman, 'Perspektiv på Bergroth', s. 78.

resultat av närheten till det finska språket.⁵⁰ Denna differentiering kunde, enligt von Willebrand, ändå hejdas. Det var möjligt att stå emot inflytandet från finskan, det verkliga problemet utgjordes av provinsialismerna, d.v.s. svenska uttryck som bara förekommer i Finland. Svårigheten stod främst att finna i att man betraktade dem som ”värkliga språkliga resurser, sympatiska för oss svenskar i Finland, såsom uttryck för att svenskan är ett inhemskt språk här i landet”. von Willebrand poängterade dock vikten av att frångå provinsialismerna för att undvika en isolering av de svenskspråkiga i Finland.⁵¹ Här lyfte von Willebrand alltså fram det isoleringsargument som vi också finner hos Lindström.

Karl Lindström hade föreslagit att en sverigesvensk kunde vara bäst lämpad att upptäcka särdragen i svenskan i Finland,⁵² och det blev också filologen Ruben G:son Berg som i detta skede genomförde det mest metodiska arbetet med att spåra upp dessa avvikelser. Berg studerade både skönlitteratur, facklitteratur och dagstidningar, och redogjorde för sina tankar om särdragen i inledningen till sin studie av K. A. Tavaststjernas språk. Berg tillämpade emellertid inte något språkkritiskt perspektiv i sin undersökning. Han ansåg t.ex. att Tavaststjerna hade rätt att använda sig av finlandismer och egna nybildningar som en del av sin personliga stil.⁵³

Tidigare nämndes att Bengt Loman använder beteckningen national-liberal för den ståndpunkt som innebar att man accepterade den finlandssvenska egenarten. De som i stället betonade vikten av enhet i det svenska språket motsatte sig de s.k. ”ismerna” och gick även in för ett mer politiskt försvar mot finskans alltmer dominerande ställning. Kravet på enhet i språket underströks av de svenskspråkigas politiska ställning i Finland: den kulturella anknytningen till Sverige blev en överlevnadsstrategi.⁵⁴

Ungefär samma indelning finner vi i Hugo Bergroths *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917). Syftet med boken var att ”bidraga till bortarbetandet av de talrika provinsiella egenheter som vidlåda vår finländska svenska”. Bergroth skiljer mellan en

⁵⁰ R. F. von Willebrand, 'Om språkets förändring', *Finsk Tidskrift* 1898:I, s. 338–340.

⁵¹ von Willebrand, 'Om språkets förändring', s. 347–350.

⁵² Lindström, 'Studier på svensk språkbotten i Finland I', s. 265.

⁵³ Ruben G:son Berg, 'Språkliga iakttagelser i K. A. Tavaststjernas arbeten', *Finsk Tidskrift* 1899:II (Helsingfors), s. 185–207. Artikeln är undertecknad Lennart Hennings, en pseudonym för Berg. Se även L a u r é n, *Normer för finlandssvenskan*, s. 16.

⁵⁴ L o m a n, 'Perspektiv på Bergroth', s. 79.

ståndpunkt som innebär att den språkliga enheten betonas och att provinsialismerna betraktas som direkta fel och en annan ståndpunkt vars anhängare värnar om provinsialismerna och betraktar dem som ”dyrbara skatter, framsprungna ur den specifikt finländsksvenska folksjälen”. Det finns visserligen också ”förmedlande” ståndpunkter mellan dessa två, men de karakteriseras av en osäkerhet som beror på bristande kunskap i ämnet. Bergroth åtar sig därför att försöka finna en lösning som ”försonar motsatserna och tillfredsställer varje berättigat krav”.⁵⁵

Att på detta sätt skilja mellan två olika synsätt kan dock medföra vissa problem. Bengt Loman lyfter fram Berg som ett exempel på en företrädare för en liberal syn på särdragen, men det bör noteras att Berg undersöker de språkdrag som förekommer i Tavaststjernas litteratur, vilket gör att han i sin argumentering tar hänsyn till det personliga uttrycket i texterna. Ett liknande resonemang finner vi i en anmälan av Tavaststjernas pjäs *Affärer* som framförts på Svenska Teatern. I slutet av recensionen kommenterar skribenten språket i pjäsen. Han påpekar att språket kritiserats i anmälningar, men han anser att ”den svenska vi skriva i vårt land har inom vissa gränser sitt berättigande. Den uttrycker nemligen mera korrekt våra tankar, vårt sätt att uppfatta och försvarar således som provincialism väl sin plats.” Däremot kritiserar skribenten de ”råa” orden och uttrycken i pjäsen.⁵⁶ Man bör vara försiktig med att tolka omdömen som uttalats i anknytning till en litterär verksamhet som utsagar om det svenska språkets i Finland väsen och framtid.

En annan företrädare för den national-liberala ståndpunkten var enligt Loman Rolf Nordenstreng. Nordenstreng betonar att svenskan i Finland inte får bli oförståelig för sverigesvenskar: detta vore ”från praktisk synpunkt sedt en urartning”. Enligt Nordenstreng är många finlandismer (ord av svenskt, tyskt eller romanskt ursprung) användbara och kunde upptas i den bildade svenskan i Sverige. Det största hotet utgörs dock av fennicismer och ruscismer.⁵⁷ Det är viktigt att notera att Nordenstrengs idé om att en del finlandismer kunde vinna terräng också i Sverige på intet sätt strider mot tanken om enhet mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige. Sätill-

⁵⁵ Hugo Bergroth, *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (Helsingfors 1917), s. 1–2.

⁵⁶ Anmälan av K. A. Tavaststjernas *Affärer i Finland* den 27 mars 1890.

⁵⁷ Rolf Nordenstreng, ”Till frågan om vår finländska svenska”, *Finsk Tidskrift* 1900:II (Helsingfors), s. 185–195.

vida har Nordenstreng naturligtvis en ”liberal” syn på svenskan i Finland att han anser att påverkan över Bottniska viken skall ske i båda riktningarna: svenskan i Finland skall inte alltid behöva anpassa sig efter den sverigesvenska normen. Det finns inte heller någon anledning att arbeta bort det finländska uttalet eftersom det inte är ett resultat av finskt inflytande – uttalet i Finland är lika ”svenskt” som uttalet i Sverige.⁵⁸ Här kan vi se en tydlig röd tråd i Nordenstrengs resonemang: det är ursprunget och ”svenskheten” som är avgörande. I själva verket kommer Nordenstreng ibland nära den inriktning som kunde betecknas som en ”överlevnadsstrategi”. Han skriver nämligen:

Frågan om vår finländska högsvenskas framtid är dock alltför viktig för att få lämnas obeaktad. Den rör ingalunda filologerna allena, den rör tvärtom oss allesammans. Det är en märkelig inkonsekvens af de personer, som anse svenska språkets fortlefvande i vårt land som ett livsvillkor för vår kultur, att tro sig göra nog genom att arbeta för lagparagrafer och folkbildning, men bry sig föga om själva språket som sådant.⁵⁹

Jag hävdar inte att Nordenstreng inte skulle placera sig inom en national-liberal falang: min avsikt är i stället att problematisera denna inriktning och visa att företrädarna för de två synsätten kan ha så gott som samma mål: en ömsesidig förståelse mellan sverigesvenskarna och de svenskspråkiga i Finland, trots att deras metoder kan skilja sig från varandra. R. F. von Willebrands tidigare citerade uttalande om att särdragen betraktades som språkliga resurser kunde naturligtvis betraktas som ett uttryck för en national-liberal ståndpunkt. Läser man ett senare inlägg av samme författare förändras emellertid bilden:

Jag har länge märkt att man hos oss inte mycket håller på sådana ord och uttryck, som man vet vara provinsialismer eller fel. Det är vanligtvis blott när man attackeras för någonting man aldrig tänkt vara orätt, för någon kär, invand språklig hemsynd, som man blir stolt och pockar på det inhemska rätt.⁶⁰

En sådan uppfattning som utgår ifrån vissa drag i det individuella språkbruket kan rimligtvis inte betraktas som en strategi jämförbar med den som betonar enheten med sverigesvenskan och där den svenska nationalitetens fortbestånd i Finland fungerar som ett motiv.

⁵⁸ Nordenstreng, 'Till frågan om vår finländska svenska', s. 189–192.

⁵⁹ Nordenstreng, 'Till frågan om vår finländska svenska', s. 185.

⁶⁰ R. F. von Willebrand, 'Våra böcker och vårt språk', *Finsk Tidskrift* 1903:I, s. 459.

Karl Lindström konstaterar i en artikel från år 1888 att de sverigesvenska författarna, med något enda undantag, verkar hysa en förståelse för att svenskan i Finland utvecklas i en egen riktning. Här börjar man alltså närma sig en ”national-liberal” ståndpunkt, men det finns en viktig skillnad. För det första är de svenska språkforskarnas ståndpunkt endast förknippad med en förståelse för vad Lindström kallar ”språkutvecklingens lagar” i allmänhet: det handlar inte om strategier för nationell överlevnad utan om en förståelse för att språket förändras då det påverkas av t.ex. andra språk eller av dialekter. Denna förståelse står inte på något sätt i konflikt med att man ändå förespråkar enhet, detta är Karl Lindström själv ett exempel på. Enligt honom måste man sträva efter enhet mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland, trots att det är naturligt att det sker en differentiering: ”Den lilla svenska nationaliteten i Finland skulle ej vinna på att språkligt isolera sig, och språkförbistringen inom landet skulle antagligen genom ett sträfvande i detta syfte ytterligare ökas.”⁶¹

Uppdelningen i två ytterligheter kan sägas fungera som ett retoriskt grepp i inledningen till Hugo Bergroths *Finlandssvenska* där författaren intar ett slags upplyst och medlande position. Genom utgivandet av *Finlandssvenska* kom Bergroth att prägla finlandssvenskarnas syn på den egna språkarten. Hans intresse för problematiken kom till uttryck också i andra verk och uppsatser. En aning förenklat kan sägas att Bergroth (med vissa undantag) motarbetar provinsialismerna i Finland. Det är snarast då han diskuterar uttalet (och godkänner accentskillnaden) som han placerar sig mellan de två ytterligheterna. I Bergroths argumentering är överlevnadsargumentet uttalat: han konstaterar att den finländska svenskan håller på att avskärmas från sverigesvenskan, och att detta i förlängningen kan leda till att svenskan i Finland inte mer betraktas som svenska, vilket i sin tur innebär att ”vår nationalitet sålunda är dödsdömd”.⁶²

⁶¹ Karl Lindström, ’Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?’, *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* XXV 1888 (Helsingfors), s. 171.

⁶² Hugo Bergroth, *Högsvenska. Kortfattad hjälpredda vid undervisningen i modersmålet* (Helsingfors 1918), s. 2–3.

Debatten om rättstavningen – aktörer och idéspredning

Precis som diskussionen om särdragen kom debatten om stavningen att präglas av tidens kulturella och politiska strömningar. Debatten inleddes i samband med ett nordiskt rättstavningsmöte i Stockholm år 1869.⁶³ På rättstavningsmötet lyfte man fram behovet av ett ökat skandinaviskt samarbete på ortografins område och betonade vikten av en svensk stavningsreform.⁶⁴

Trots att jag här har valt att fokusera på skandinavismen är det viktigt att notera att debatten om stavningen inte bara var knuten till de skandinavistiska tankegångarna: den var även färgad av andra tankar och idéer, typiska för sin tid. Den uppsaliensiske språkforskaren J. A. Lundell, för övrigt den som uppfann landsmålsalfabetet, betonade att rättstavningsfrågan var en pedagogisk fråga och en uppfostringsfråga, och ”folkets uppfostran bestämmer dess framtid”. Av särskilt intresse är att Lundell också betecknar rättstavningsfrågan som en social fråga: han ansåg att stavsättet var avgörande för om den stora massan svenskar skulle tillägna sig ”den allmänna medborgerliga bildning, som det nutida samhället af hvar och en kräver”.⁶⁵ För att relatera till Telemans tankemönster kan vi konstatera att vi i rättstavningsdebatten kan iakttä ett tydligt inslag av modernism. Från 1870-talet och framåt började en grupp unga språkforskare, däribland just J. A. Lundell och Adolf Noreen, ifrågasätta den historiska grammatiken. De hade tagit intryck av junggrammatiken, som från år 1875 hade sitt huvudsäte i Leipzig därifrån de nya idéerna spreds till Uppsala och Sverige genom de svenskar som åkte till Tyskland för att studera.⁶⁶

Som sekreterare på rättstavningsmötet i Stockholm fungerade Artur Hazelius som året därpå, 1870, gav ut första delen av verket *Om svensk rättstavning* i vilket han argumenterade för en uttalsenlig stavning. Dessutom formulerade han regeln om att varje tecken alltid skall utmärka ett och samma ljud.⁶⁷ Ett år därefter sammanfattade han i 15 punkter rättstavningsmötets förslag och

⁶³ Se t.ex. Carl Ivar Ståhle, 'Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning', *Språkvård* 1969:4 (Stockholm).

⁶⁴ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 13.

⁶⁵ J. A. Lundell, *Om rättstafningsfrågan. Tre föreläsningar* (Stockholm 1886), s. 1.

⁶⁶ Saara Haapamäki, *Studier i svensk grammatikhistoria* (Åbo 2002), s. 216, 221–222; Gertrud Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utformande* (Lund 2005 [1996]), s. 22.

⁶⁷ Artur Hazelius, *Om svensk rättstavning* (Stockholm 1870).

presenterade dessutom ett förslag till hur reformen skulle genomdrivas. Som exempel på förändringar kan nämnas att användningen av *e* som tecken för *ä*-ljudet och *o* som tecken för *å*-ljudet skulle inskränkas samt att *q* som tecken för *k*-ljudet och *th* som tecken för *t*-ljudet skulle bytas ut mot *k* respektive *t*.⁶⁸ Finländaren och nystavaren Ernst Lagus konstaterade om Hazelius arbete att ”[d]et är de frön, vilka det utsådde, som nu börjat gro, varijenom man även kann häppas på en ganska snar refärm av vårt kära modersmåls stavning”.⁶⁹

Det kom att dröja innan rättstavningsmötets övergångsförslag slog igenom. År 1881 utkom två böcker som blev av stor betydelse för införandet av det nya skrivsättet. Dessa var *Svensk språklära* (första häftet)⁷⁰ och en rättskrivningslära⁷¹ utarbetad av Freudenthal som med tiden allt mer gått in för en mer ljudenlig stavning. Den freudenthalska ortografin tillämpades i privata skolor fram till sekelskiftet. I de statliga skolorna fungerade Svenska Akademiens ordlista som rättesnöre.⁷² Den sjätte upplagan av Svenska Akademiens ordlista som utkom år 1889 följde i viss utsträckning övergångsförslaget från år 1869, men någon enhet i ortografin åstadkom den inte. Då ordlistan upphöjdes till norm för stavningen väckte detta därför starka reaktioner både i Sverige och i Finland.⁷³ Det skulle dröja fram till år 1900 innan ordlistan med några undantag överensstämde med rättstavningsmötets förslag.⁷⁴

År 1905 fick Sverige en ny, liberal regering och redan följande år utfärdades ett kungligt cirkulär som innebar att den sjunde upplagan av akademiens ordlista skulle fungera som norm för stavningen i småskolan, vid folkskoleseminarierna och i läroverkets tre lägsta klasser. Ett viktigt tillägg gjordes, nämligen att *dt* för *t*-ljud ändras till *t* respektive *tt* i adjektiv och participformer samt att *f*, *fv* och *hv* som tecken för *v*-ljud ändras till *v*. Detta förslag väckte ett betydande motstånd på en del håll, men trots detta utvidgades beslutet

⁶⁸ Artur Hazelius, *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för Nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningsättet jämte berättelse om mötet* (Stockholm 1871).

⁶⁹ Ernst Lagus, 'Den svenska rättstavningsrefärmen', *Strödda blad utgifna af föreningen Verdandi* (Helsingfors 1887), s. 40.

⁷⁰ Eugène Schwartz & Adolf Noreen, *Svensk språklära för högre undervisning och till självstudium I* (Stockholm 1881).

⁷¹ A. O. Freudenthal, *Svensk rättskrifningslära, på grundvalen af nordiska rättstafningsmötets öfvergångsförslag och med särskildt afseende på Finland* (Helsingfors 1881).

⁷² Laurén, *Normer för finlandssvenskan*, s. 25.

⁷³ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 89–95.

⁷⁴ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 129.

Hugo Pipping.
Svenska litteratursällskapet i Finland.

år 1912 till att omfatta också officiella skrivelser och tryck. Det dröjde ändå ändå in på 1920-talet innan reglerna slog igenom i alla former av tryck, och i texter av mer privat karaktär ännu längre. Svenska Akademien och redaktionen för ordlistan motsatte sig länge förändringarna, och det var först i och med den nionde upplagan som utkom 1950 som ordlistan helt anslöt sig till nystavningen.⁷⁵

I arbetet med den ovannämnda rättsskrivningsläran ställdes Freudenthal inför en speciell problematik eftersom han i sin bok blev tvungen att ta hänsyn till uttalet i Finland. Den särskilda finländska kontexten var förstås inte lika uttalad i rättstavningsdebatten som i diskussionen om särdragen som ju ut-

tryckligen fokuserade på svenskan i Finland, men den lyftes ändå fram ibland. Här kan särskilt nämnas det föredrag med rubriken 'Om det bildade uttalet av svenska spröket i Finland' som Hugo Pipping haft för avsikt att hålla på ett rättstavningsmöte i Stockholm 1892. En kolerakarantän hindrade dock honom och flera andra finländare från att delta. Föredraget publicerades sedan som en artikel i tidskriften *Nystavaren*. Här kritiserar Pipping de förslag till nystavning som lagts fram i Sverige, och han kommer med flera egna förslag som han anser skall tillfredsställa både majoriteten, sverigesvenskarna, och minoriteten, de svenskspråkiga i Finland. Det är värt att notera att Pipping utgår ifrån uttalet i Helsingfors och mer specifikt "det vordade uttal, som höres vid lesning".⁷⁶ Denna idé finner vi också bland de sverigesvenska nystavarna, t.ex. J. A. Lundell, som år 1885 hade slagit fast ett flertal principer för den fonetiska stavningen, däribland att skriften skall återge riksspråket,

⁷⁵ Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år*, s. 149.

⁷⁶ Hugo Pipping, 'Om det bildade uttalet av svenska spröket i Finland', *Nystavaren. Tidskrift för rättsskrivningsfrågor*, fjärde bandet, tredje häftet 1892, s. 119.

d.v.s. ”det språk som i allmänhet talas af bildade svenskar” och mer specifikt ”lässpråkets mest vårdade, högtidliga, ålderdomliga uttal”.⁷⁷

Genom sin beskrivning vill Pipping visa vilka faktorer som måste beaktas då man fastställer en ortografi för svenska språket. Enligt Pipping hade den svenska minoritetens uttal inte beaktats tillräckligt mycket av nystavarna i Sverige, trots att dessa i övrigt var välvilligt inställda till finländarna. Därför lade Pipping nu fram några förslag som torde passa bägge grupperna, och som byggde på en idé om att man ”samanslor under et teken olika judnyanser, melan vilka vaklan roder”. Särskilt i fråga om *e*- och *ä*-ljudet var sådana sammanslagningar viktiga. Pippings förslag på denna punkt var att rikssvenskans *e*-ljud betecknas med *é* och *ä*-ljudet med *è*. I de fall där det inte finns någon tvetydighet kan bitecknet (d.v.s. ´ eller `) utelämnas.⁷⁸ Det övergripande syftet med Pippings förslag framgår tydligt av hans avslutning: ”Om det kan anses, at jag opokalad oroat den rikssvenska majoriteten, mo det dok ihogkomas, at jag felat ike av klandersjuka, utan led av en varm önskan, at den ortografi, som engong viner seger i Sverje, mote bliva anvendbar even i Finland”. Trots denna strävan efter en fungerande och enhetlig stavning kunde Pipping tänka sig vissa undantag då det gällde den finländska svenskan: bokstaven *d* skulle i Finland finnas kvar i ord som *djunp* och *djur*, trots att den avlägsnades i Sverige. I vissa fall kunde också bokstaven *z* användas i Finland.⁷⁹

Eftersom diskussionen om stavningen berörde båda de tidigare rikshalvorna är det naturligtvis av särskilt intresse att undersöka på vilket sätt diskussionen utvecklades, hur man betraktade de argument som fördes fram på andra sidan Bottniska viken och vilket intresse som fanns för den debatt som fördes utanför de egna gränserna. Att impulserna från Sverige var av avgörande betydelse för debatten i Finland är uppenbart. I en artikel i *Vikingen* den 30 mars 1872 hänvisades till det allt större intresset för rättstavningsfrågor i Sverige: ”Man torde kunna antaga för gifvet, att äfven ´ på denna sidan Bottenhafvet´ någon uppmärksamhet blifvit skänkt åt de ifriga sträfvanden för svenska språkets utbildning, som i vårt broderland Sverige allt mer och mer göra sig gällande.”⁸⁰ Att det i Sverige åtminstone fanns ett visst intresse

⁷⁷ J. A. Lundell, *Om rättstavningsfrågan. Tre föreläsningar* (Stockholm 1886), s. 55 och 66.

⁷⁸ Pipping, ’Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland’, s. 137–138.

⁷⁹ Pipping, ’Om det bildade uttalet av svenska sproket i Finland’, s. 119–139.

⁸⁰ *Vikingen* 30.3.1872.

för den finländska debatten framgår av en artikel av Ernst Lagus. År 1891 sammanfattade Ernst Lagus rättstavningsdebatten i Finland, och han uppger själv att han ombetts att göra detta av redaktören för *Nystavaren*, Otto Hoppe. Redan i inledningen uttrycker Lagus sin osäkerhet över huruvida rättstavningsdebatten i Finland kan intressera en sverigesvensk publik, men han konstaterar ändå: ”Medvetandet, att tidsenliga förändringar av vår ortografi även på denna sidan Båttenhavet ega ivriga förespråkare, skall dåck måhända sjänka meningfränderna i det tjära broderlandet någon glädje.”⁸¹ Av citatet framgår att Lagus själv anslöt sig till nystavningens principer. Att Lagus ombetts att sprida kunskap om den finländska debatten också till en sverigesvensk läsekrets tyder alltså på att det åtminstone inom små kretsar i Sverige fanns ett intresse för utvecklingen i den gamla östra rikshalvan. Huruvida detta intresse sträckte sig utanför de mer hängivna nystavarnas krets är dock svårt att uttala sig om.

Att det bland de ledande nystavarna fanns ett intresse för de finländska argumenten har med all sannolikhet att göra med att de också i övrigt hade rätt täta kontakter till språkmännen i Finland. Många av dem hade t.ex. studerat i Uppsala, och där kommit i kontakt med nystavarna. Detta umgänge tog sig också konkreta uttryck i form av föreningsverksamhet. Den 28 november 1885 hade ett sällskap samlats på Gästrike-Hälsinge nation i Uppsala för att diskutera ett förslag till reform av den svenska rättstavnings. Bland dem som skickat ut inbjudan finner vi bland annat just Noreen men också t.ex. J. A. Lundell. På mötet gick man igenom reformförslaget punkt för punkt, varefter man behandlade stadgarna för det nya sällskapet, Svenska rättstavnings-sällskapet. Slutligen antecknade sig 43 personer som medlemmar av sällskapet som samtidigt konstituerade sig. Därefter hölls det första mötet, och de närvarande utsåg en styrelse bestående av docenterna Noreen, Lundell, Schagerström och Brate.⁸² Ordförande i Svenska rättstavnings-sällskapet blev Adolf Noreen. Av hans bevarade korrespondens framgår att han, med varierande intensitet, brevväxlade med flera av de framstående finländska filologerna, bl.a. A. O. Freudenthal, Karl Lindström och Hugo Pipping. Dessa kontakter spelade en betydande roll för grundandet av Svenska rättstavnings-

⁸¹ Ernst Lagus, 'Rättstavningsfrågan i Finland', *Nystavaren* III, 4 (1891).

⁸² Svenska rättstavnings-sällskapets protokoll 28.11.1885. Uppsala universitetsbibliotek (UUB), Handskrifts- och musikavdelningen.

sällskapet Helsingforskrets den 28 oktober 1886. Helsingforskretsen var en av flera underavdelningar till Uppsalasällskapet. Kretsar bildades också t.ex. i Stockholm och Lund men också på mindre orter som t.ex. Delsbo.⁸³

Orsaken till att Helsingforskretsen grundades var dels det intresse för stavningsreformer som uppstått i Finland, dels impulser från den allt radikalare debatten i Sverige. Under hösten 1886 hade Karl Lindström vistats i Uppsala tillsammans med ett par studiekamrater som även de förespråkade nystavningen. De hade ägnat sig åt språkstudier och lärt känna dem som var engagerade i föreningen i Uppsala, framför allt med Adolf Noreen.⁸⁴ I ett brev till Ernst Lagus berättar Lindström om sina kontakter med ”rättstavningsreformens vildaste förkämpar”. Han nämner även Noreens tanke om att en krets skulle bildas i Finland. Lindström hade uppmanat Noreen att ta kontakt med Elis Lagerblad som var lärare i normallyceet och sekreterare i Svenska litteratursällskapet.⁸⁵

Elis Lagerblad var emellertid inte intresserad av att gå i bräsch för en Helsingforsfilial, utan det blev Lindström som åtog sig denna uppgift.⁸⁶ Grundandet av Helsingforskretsen skedde på basis av en paragraf i Uppsalasällskapets stadgar där det stod att så snart det fanns tio medlemmar i sällskapet på en ort skulle dessa inrätta en krets och välja ordförande, sekreterare och kassör för tre år. Olof Mustelin konstaterar att man uppenbarligen gjorde ett undantag i Helsingfors där det sannolikt inte fanns medlemmar i staden. I stället utgick man ifrån hur många som visade intresse för en förening som denna.⁸⁷

Det konstituerande mötet hade sammankallats av Karl Lindström som också fungerade som mötesordförande. I protokollet antecknades att elva personer anmälde sig som medlemmar. Samtliga betecknades som ”teoretiska”. Detta kom att gälla även de medlemmar som senare anslöt sig till sällskapet. Orsaken konstaterades vara att många av dem var lärare och därför ansåg sig tvungna att ”vidblifva det rådande stafsättet” och att de tyckte att det vore alltför problematiskt att skifta mellan olika stavsätt. Det poängterades även

⁸³ Svenska rättstavnings-sällskapets protokoll 27.9.1888. UUB.

⁸⁴ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 83.

⁸⁵ Brev från Karl Lindström till Ernst Lagus 22.10.1886, Historiska och litteraturhistoriska arkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

⁸⁶ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 84.

⁸⁷ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 81.

att medlemmarna saknade den auktoritet som hade krävts av den som ville driva igenom en helt fonetisk stavningsprincip.⁸⁸ Det fanns emellertid en förhoppning, bl.a. hos Karl Lindström, att detta skulle ändras. Lindström hade ju inte ens själv anslutit sig som ”praktisk medlem”. I ett brev till Adolf Noreen skriver han:

Då man som jag dagligen skall rätta svenska skripta, vågar man knappast själf börja skriva efter ett annat stafningsätt. Ena timmen ett, andra timmen ett annat: det blefve mer än min svaga hjärna kunde tåla. Skulle jag likväl i framtiden komma att publicera något, skall jag ej underlåta att begagna sällskapets stafsätt för att sålunda främja den goda saken i någon mån.⁸⁹

Till kretsens förste ordförande valdes professor Ivar A. Heikel, till vice ordförande fil.mag. Albin Lönnbeck och till sekreterare Karl Lindström. Kretsens stadgar har av allt att döma inte bevarats, men enligt Olof Mustelin överensstämde de antagligen med Uppsalasällskapets (som ofta kallades överstyrelsen) stadgar. I praktiken kom Helsingforskretsen att åtnjuta en betydande frihet, men vad olika formaliteter beträffade stod den i ständig kontakt med Uppsala.⁹⁰

Kontakterna till Uppsala var alltså av stor betydelse för dem som engagerade sig i rättstavningsfrågan i Finland. Detta framgår också tydligt av de brev till Adolf Noreen som finns bevarade. Noreen kontaktades av språkitresserade både i Sverige och i Finland. Till de senare hörde Hugo Grönstrand som tagit till sig nystavningens principer, vilket kan illustreras med ett brevutdrag: ”Hökterade Her Profesor! I den mohenda nogot djerva förhoppningen at varken veka löje eler fala besverlig gor underteknad at til Eder, Her Profesor, rikta nogra frogor, föranleda av ok henförande sig til Eder brosyrr ’De nordiska sproken’ (Upsala 1887).” Grönstrand ställer sedan en lång rad detaljerade frågor om innehållet i verket.⁹¹ Bland andra finländare som stod i kontakt med Noreen kan nämnas Wentzel Hagelstam som i mitten av 1880-talet studerade en termin i Uppsala tillsammans med Karl Lindström.⁹² Noreens brevsamling innehåller ett ganska stort antal brev från just Hagelstam. I dessa

⁸⁸ Svenska rättstavningsällskapets Helsingforskrets, protokoll 28.10.1887; Treårsberättelse 28.10.1890 (ÅAB); Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 81–82.

⁸⁹ Brev från Karl Lindström till Adolf Noreen 15.1.1888, UUB.

⁹⁰ Mustelin, *Stafva eller stava?*, s. 82.

⁹¹ Brev från Hugo Grönstrand till Adolf Noreen 26.8.1892. UUB.

⁹² Brev från Wentzel Hagelstam till Adolf Noreen 7.1.1886, 17.3.1890. UUB.

brev berättar Hagelstam bl.a. om händelser vid universitetet och tjänsteställningar men också om nyheter på rättstavningsfronten.⁹³

Två finländska forskare i Uppsala: Oskar Hultman och Hugo Pipping

Ett sätt att komma åt kontakten mellan de tidigare rikshalvorna är alltså att fokusera på de akademiska kretsarna och kontakterna inom dessa. Som tidigare nämndes var det vanligt att unga filologer från Finland reste till Uppsala för att studera. En av dem var den tidigare nämnde Oskar Hultman.⁹⁴ Hultman (född 1862) studerade fr.o.m. år 1881 i Helsingfors för A. O. Freudenthal, och han var även engagerad i Nyländska avdelningens verksamhet.⁹⁵ Efter sin magisterexamen år 1887 fortsatte Hultman sina studier i Uppsala och han disputerade år 1905. Som en viktig inspirationskälla fungerade i slutskedet det faktum att professuren i nordiska språk blev ledig. Professuren gick emellertid inte till Hultman utan till den två år yngre Hugo Pipping, som även han vistats i Uppsala. Fyra år senare tilldelades Hultman emellertid en extraordinarie professur i svenska språket och litteraturen.⁹⁶

De finländska studenternas roll i Uppsala är särskilt intressant med tanke på dels deras egen identifikation, dels deras roll i egenskap av finländare i sådana kretsar där den kulturella skandinavismen fortfarande var påtaglig. En annan intressant fråga är naturligtvis på vilket sätt de finländska studenterna fungerade som grupp betraktad i den svenska universitetsstaden. Dessa frågor aktualiseras på olika sätt i det detaljerade dagboksmaterialet. Som ett exempel kan nämnas Hultmans anteckningar från en Uppsalavistelse mellan januari och juni 1899. Vid denna tid bodde också Hugo Pipping med sin familj i staden, och det är tydligt att konkurrensen mellan de båda forskarna kom att prägla deras förhållande, eller åtminstone Hultmans relation till Pipping. Tidigare hade nämligen Freudenthal markerat att han hoppades att Hultman skulle efterträda honom, men i oktober 1897 hade han uppmanat Pipping att förbereda sig för uppdraget genom att resa till Uppsala.⁹⁷

⁹³ Se t.ex. brev från Wentzel Hagelstam till Adolf Noreen 17.3.1890, 31.3.1890. UUB.

⁹⁴ Hultmans dagböcker har undersökts av Hanna Elomaa i avhandlingen *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisissa sivistyneistöperheissä 1880-luvulta 1920-luvulle* (Turku 2006).

⁹⁵ Elomaa, *Idylliä etsimässä*, s. 202–203.

⁹⁶ Elomaa, *Idylliä etsimässä*, s. 207–208.

⁹⁷ Olav Panelius, *Hugo Pipping* (Helsingfors 1955), s. 61–62.

Hultmans och Pippings intresse för utvecklingen i Finland kom däremot att föra dem en aning närmare varandra, särskilt som kejsaren under denna tid utfärdade sitt februarimanifest. Efter detta verkar det som om kontakten mellan Pipping och Hultman skulle ha blivit litet tätare i och med att de tillsammans diskuterade förryskningshotet och skaffade alla tidningar de kunde få tag i där förhållandena i Finland behandlades. I sin dagbok antecknar Hultman att Pipping uttryckt sin stora frustration över situationen i Finland, något som också framgår av de brev som Pipping skrev vid denna tid. I ett av dem, skrivet till vännen Axel Wallensköld och daterat den 3 mars, konstaterar han ändå: ”En stor tröst för oss har varit det varma deltagande som visats oss här från så många håll.”⁹⁸

Att umgänget ändå inte var konfliktfritt framgår tydligt t.ex. då Pipping våren 1899 ber Hultman följa med på en två veckors resa till kontinenten. Resan var ett uppdrag och hade, enligt Hultman, att göra med anskaffandet av ett språkrör för ”den finska saken” i utländska tidningar. Hultman valde emellertid att avstå, vilket han utförligt motiverade i sin dagbok: för det första ville han inte avbryta sin Uppsalavistelse en månad tidigare än planerat, för det andra reste han hellre ensam än i sällskap och för det tredje misstänkte han att resan kunde vara ett slags ”fälla” med anledning av konkurrenssituationen mellan honom och Pipping.⁹⁹ Av någon orsak verkar Hultman inte i detta skede ha haft en korrekt bild av vad arbetet skulle gå ut på – det handlade egentligen om att få kultureliten i Tyskland att medverka i en kulturadress. Pipping fick resa ensam, och anlände i mitten av maj till Berlin där han kom att leda en kommitté som utförde det praktiska arbetet med kulturadressen som sedan bands in i Stockholm och överlämnades till kejsaren.¹⁰⁰

Såväl Hultman som Pipping intresserade sig för särdragen i finlandssvenskan. Tidigare nämndes Pippings föredrag om det bildade uttalet av den finländska svenskan (publicerat 1892). Hans intresse för uttalet hänger ihop med att han ursprungligen var fonetiker. Han kom dock att utveckla ett allt större intresse för filologin, och enligt Pippings biograf *Ola v P a n e l i u s* är det sannolikt att det var i samband med Svenska landsmålföreningens sammanträden då man arbetade med att förteckna finlandismerna som Pip-

⁹⁸ Brev från Hugo Pipping till Axel Wallensköld 3.3.1899. Här efter *P a n e l i u s*, *Hugo Pipping*, s. 56–57.

⁹⁹ Oskar Hultmans dagböcker, t.ex. 20.2, 21.2, 10.3, 17.3 och 9.5.1899

¹⁰⁰ *P a n e l i u s*, *Hugo Pipping*, s. 58–59.

ping blev intresserad av skillnaderna mellan finländskt och sverigesvenskt språkbruk.¹⁰¹ I Pippings första studieplan ingick en undersökning av skilligheterna mellan språkbruken i Finland och i Sverige, men han fullföljde inte detta arbete. Hans intresse för frågan fanns emellertid kvar. Då Hugo Bergroth senare givit ut *Finlandssvenska* publicerade Pipping en kritisk recension av boken, och han hävdade att Bergroth gjort sig skyldig till ”svartmålning” av språkbruket. Enligt Pipping var det oklokt att rensa ut goda uttryck bara för att de inte förekom överallt i språkområdet. Dessutom lyfte han fram likheterna mellan svenskan i Finland och Stockholmsspråket och betonade att det inte vore klokt att rensa ut sådana uttryck som kanske i framtiden skulle få en större spridning. Själva grundidén i Bergroths bok hade han emellertid inga invändningar emot: också han ansåg att det var viktigt att svenskan i Finland närmade sig svenskan i Sverige.¹⁰²

Hultmans ståndpunkt i frågan framgår av det föredrag han höll i samband med Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1914. Föredraget bar rubriken ’Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland’. I detta anförande riktade Hultman uppmärksamheten mot de bildades talspråk och konstaterade att det skiljer sig betydligt från den bildade svenskan i Sverige, men att det bildade svenska talspråket inom Finland inte präglades av några större inbördes skillnader. Däremot fanns det en skarp gräns mellan allmogespråken och den bildade svenskan. Frågan var när och hur detta bildade talspråk hade uppstått. Precis som många andra som diskuterade särdragen utgår Hultman ifrån betydelsen av den politiska skilsmässan från Sverige. Han hävdade att en del av särdragen i den bildade svenskan i Finland uppkommit redan under den svenska tiden och att det ofta var svenskarna i Finland som själva var orsak till att den finländska svenskan utvecklats i en annan riktning än sverigesvenskan.

Såvida inga åtgärder vidtogs skulle klyftan mellan de två varieteterna fortsätta att växa, och Hultman lade därför fram ett förslag på hur differentieringen kunde hejdas. Enligt Hultman var det inte samtalspråket som skulle anpassas efter den sverigesvenska normen utan ”vår svenskas högre arter”, t.ex. skriftspråket och det mer högtidliga talspråket. Lyckades man med detta skulle talspråket så småningom utvecklas i samma riktning. Hultman konstaterar avslutningsvis:

¹⁰¹ Panelius, *Hugo Pipping*, s. 60–61.

¹⁰² Hugo Pipping, recension av Hugo Bergroths *Finlandssvenska* i *Hufvudstadsbladet* 11.3.1917. Se även Panelius, *Hugo Pipping*, s. 156–158.

Må vi söka genomföra detta verk utan att låta förvilla oss av den falska patriotism, som mer än en gång har upprest sig emot att vi skulle utom Finlands gränser söka normerna för vårt språk. Om det är någon sak, där finsk nationalism har ingen talan, är det väl denna; om det är något vår svenska bör sträva till, är det väl att vara svensk.¹⁰³

Något mer konkret exempel på åsikten att svenskan skall följa en inhemsk norm nämner Hultman emellertid inte.

Både Hultman och Pipping förespråkade alltså ett närmande till sverigesvenskan. I vilken utsträckning deras vistelse i Uppsala och deras kontakter till sverigesvenska filologer kom att påverka deras syn på den finländska svenskan är naturligtvis svårt att uttala sig om. Utgående ifrån de brev och dagboksanteckningar som finns bevarade kan vi konstatera att studierna i Uppsala var av stor betydelse för uppkomsten och upprätthållandet av ett nätverk förankrat i båda tidigare rikshalvorna. Dessutom är det sannolikt att vistelsen i en sverigesvensk miljö hade betydelse för den egna identifikationen, kanske genom att den aktualiserade identifikationsprocessen på ett annat sätt än vad som varit fallet hemma i Finland.

Skandinavism, purism eller både och?

Den strömning som avspeglade sig i såväl stavningsdebatten som debatten om särdragen i den finländska svenskan var skandinavismen: inom stavningsdebatten fungerade den som en inspirationskälla, men då det gäller debatten om provinsialismerna är situationen mer komplicerad. Som tidigare nämndes har Bengt Loman konstaterat att den puristiska motreaktionen mot skandinavismen avspeglade sig i valet av den högsvenska språknormen. Det är naturligt att den sverigesvenska purismen också påverkade diskussionen i Finland, men frågan är på vilket sätt den gjorde det och vilka andra faktorer som spelade in. Karl Lindström visade visserligen förståelse för att svenskan i Finland utvecklas i en annan riktning än svenskan i Sverige, men han betonade ändå vikten av enhet. Christer Laurén har konstaterat att Lindström var ”medveten om purismens betydelse i nationalismens tjänst”.¹⁰⁴ I artikeln ’Purismen. Historisk överblick’ riktar Lindström emellertid skarp kritik mot just purismen. Han diskuterar purismens utveckling främst i Sverige, men också i t.ex.

¹⁰³ O. A. Hultman, ’Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland’. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1914. *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* CXV. Förhandlingar och uppsatser 27 (Helsingfors 1914), s. 231–249.

¹⁰⁴ Laurén, *Normer för finlandssvenskan*, s. 12.

Norge och Tyskland och konstaterar att purismen på senare tid givit upphov till en antipurism. Trots att Lindström inte helt och hållet fördömer purismen utan hävdar att det kan uppstå situationer där den t.o.m. är nödvändig, betonar han ändå att den vilar på en felaktig grund. Här syftar han särskilt på puristernas uppfattning om att de värnar om det nationella i språket: enligt Lindström är lånord inget hinder för ett språks nationella "skaplynne".¹⁰⁵

Att Karl Lindström riktar så kraftig kritik mot purismen berodde åtminstone delvis på han uppfattade språket som en konventionell skapelse medan t.ex. puristen J. E. Rydqvist betraktade språket som en organism. Att Lindström ändå betonar behovet av enhet mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland beror på praktiska omständigheter: en differentiering leder till att svenskarna i Finland språkligt sett blir isolerade och att språkförbistringen i landet ökar.¹⁰⁶ En annan förklaring är att Lindström i sin kritik av purismen inte tar ställning till just svenskan i Finland, utan att t.ex. hans försvar av lånorden gäller det svenska språket (och andra språk) som helhet, alltså det svenska standardspråket. Dessutom är det viktigt att vara medveten om att purismen inte är något entydigt fenomen, utan vi kan iakta olika nivåer. Tidigare konstaterades att den först var inriktad på att lyfta fram det nordiska: här finns ännu ingen motsättning mellan purism och skandinavism, tvärtom. Senare kom emellertid särskilt svenska språkforskare att utvidga purismen och rensningsarbetet till att också omfatta lånord från de andra nordiska språken, särskilt s.k. danismer. I det här skedet kan vi alltså, precis som Bengt Loman, tala om en motreaktion mot skandinavismen.

Det måste alltså konstateras att det är svårt att slå fast i vilken mån just purismen som strömning påverkade det svenska språkliga idealet i Finland och mer specifikt uppfattningen om vissa ord och uttryck. Problemet med att förstå argumenten är inget unikt för svenskan i Finland. Ulf Teleman har diskuterat samma problem beträffande sverigesvenskan:

Kontrollen av de nya och gamla orden kunde vara ideologisk och känslomässig och/eller funktionell. Gränsdragningen mellan de två typerna av argument är ofta oklar, och man har en känsla av att de funktionella argumenten ofta var till för att dölja ett i grunden emotionellt ståndpunktstagande.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Karl Lindström, 'Purismen. Historisk överblick', *Finsk Tidskrift* 1889:I.

¹⁰⁶ Lindström, 'Huru bör undervisningen i modersmålet', s. 170.

¹⁰⁷ Teleman, *Tradis och funkis*, s. 167.

Detta ”emotionella” ställningstagande motsvarar i Finland ofta idén om den svenska nationalitetens koppling till svenskarna i Sverige. Min avsikt är inte att ifrågasätta att den svenska purismen kom att påverka valet av norm för svenskan i Finland, men jag vill särskilt lyfta fram den starka kopplingen till Sverige och sverigesvenskan, en koppling som underströks av skandinavismen och den svensknationella mobiliseringen och som stärktes av de hotbilder som den framväxande finskheten gav upphov till. Av allt att döma kom skandinavismen för många att stå just för anknytningen till Sverige, eller som skandinavisten Hugo Gyldén skriver i ett brev till Freudenthal: ”Af de tre folken Svenskar, Norrmän och Danskar, ställer jag de förra obetingadt främst och har den största sympati för dem. Hvad de andra vidkommer, så måste man medgifva, att de vid sidan af mycket godt dock hafva mera grave-rande skuggsidor att uppvisa än Svenskerne.”¹⁰⁸ I samband med diskussionen om skandinavismens inflytande på språkplaneringen nämndes att idén om en nordisk språklig gemenskap hade sitt ursprung i Danmark där man upplevde ett tryck från den tyska expansionen. Här kan vi alltså ana en hotbild liknande den som senare lyfts fram av de svenskspråkiga i Finland. För många av de svensksinnade i Finland kom anknytningen till Sverige att spela en viktig roll för den egna identiteten eller självbilden, och ibland framställs den t.o.m. som en nödvändighet för att den svenska nationaliteten i Finland skall fortsätta att existera. Detta är en problematik som mycket tydligt avspeglar sig i debatten om provinsialismerna. Anknytningen västerut förstärktes dessutom rent konkret genom kontakterna till språkvetare i Uppsala, vilka möjliggjorde ett utbyte av tankar och idéer.

Sammanfattning

Avsikten med denna artikel har varit att analysera språkplaneringen mot bakgrund av de samtida politiska och kulturella strömningarna, särskilt skandinavismen. Diskussionen om det svenska språket i Finland måste betraktas som särskilt intressant eftersom såväl språket som de svenskspråkiga ställdes inför nya utmaningar i takt med att finskhetssträvandena radikaliserades. Banden västerut blev viktiga, såväl den föreställda svenska gemenskapen som de konkreta kontakterna mellan t.ex. studenter och språkforskare.

¹⁰⁸ Brev från Hugo Gyldén till A. O. Freudenthal 13.9.1868. Nationalbiblioteket, Handskriftsavdelningen, Helsingfors.

Jag valde här att fokusera på två frågor som båda måste betecknas som centrala i förståelsen av den tidiga svenska språkplaneringen i Finland. För det första frågade jag mig om det är motiverat att tala om två olika strategier eller ståndpunkter då det gäller särdragen i den finländska svenskan. Min slutsats är att den s.k. överlevnadsstrategin är starkt dominerande. ”National-liberala” åsikter beror ibland på genre (t.ex. genom att man försvarade skönlitterära författares rätt till ett personligt uttryck), ibland på ett försvar av egenheter i det egna språkbruket. Att jämföra dessa med en mer övergripande strategi som betonar enheten med sverigesvenskan för att säkra den svenska nationalitetens i Finland framtid är inte rimligt. Det måste alltså konstateras att det inte går att urskilja två tydliga kategorier – det handlar snarare om ett och samma mål, en gemensam norm, men med vissa variationer i metoderna. Det fanns visserligen, särskilt bland sverigesvenska språkforskare, en förståelse för den språkliga differentieringen, men denna förståelse var baserad på kunskap om språklig förändring i stort – det är naturligt att språk förändras. Någon strategi med anknytning till den svenska nationaliteten var det inte fråga om.

Den andra frågan jag ställde mig var i vilken utsträckning purismen fungerade som inspirationskälla för valet av norm för den finländska svenskan. Här är förhållandet mellan skandinavism och purism särskilt intressant eftersom den allt strängare purism som utvecklades i Sverige kom att vända sig också mot de internordistiska lånorden som var accepterade inom den skandinavistiska rörelsen. Här är min slutsats emellertid att skandinavismen i Finland i så stor utsträckning betonade bandet till Sverige att det i frågan om den finländska svenskan inte uppstod någon tydlig motsättning mellan dessa två.

Låt oss alltså vara ingermanländare

Nationell avgränsning och mobilisering i det finska Ingermanland före 1918

MAX ENGMAN

Suomalaisia olemme, emmekä kuitenkaan ole, wenääläisiä olemme, emmekä kumminkaan ole ja sittenkin mekin tahtoisimme elää – tarkoitan elää omaa kansallistunnon ohjaamaa elämää.¹

Inkeri 17.2.1912

Den s.k. nationella väckelsen framställs ofta som en väldig, positiv samlande kraft, en ”blomning sluten än i knopp” som bara väntar på att ”mogna ur sitt tvång”. Betraktelsesättet att det var fråga om något som bröt fram med ett inre tvång var centralt i de nationella rörelsernas självuppfattning. Nationen var evig, den väntade på en ”väckelse”, på att bli medveten om sig själv. Mot detta betonar mycken ny forskning voluntaristiska och konstruktivistiska element: det finns medvetna viljeinslag i nationers och nationella rörelser framträdande. Nationer skapas i minst lika hög grad som de föds.

Forskningen beskriver numera framväxten av nationella rörelser och av ett regionalt/nationellt medvetande som processer som genomgår vissa faser. Såsom exempel kan nämnas H r o c h s beskrivning av de nationella rörelsernas första skeden bland Europas små folk och P a a s i s skildring av institutionaliseringen av regioner.²

¹ Övers.: ”Vi är finnar, men är det ändå inte, vi är ryssar, och ändå är vi det inte och trots allt vill vi leva – det vill säga leva ett eget av nationalkänslan styrt liv.”

² M i r o s l a v H r o c h, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (Cambridge 1985). A n s s i P a a s i, ’The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity’, *Fennia* 164:1 (1986), s. 105–146.

Till detta bör man ytterligare foga att det i många fall var fråga om en uteslutningsmetod. När det gamla samhället omformades blev en del grupper sittande med Svarte Petter och måste börja se sig i spegeln. I och med att grannarna "nationaliserade sig", eller då riksledningen stärkte sitt grepp med en ökande centralisering, byråkratisering och expanderande skriftlig förvaltning, stod många grupper inför alternativet att "vakna" eller bli bortrationa- liserade. Det som de tidigare oreflekterat varit måste de nu upphöja till essens och politisera. Hade irländare, basker, finnar och tjecker egentligen andra alternativ än att vinna eller försvinna?

För Finlands del har uteslutningsmetoden briljant formulerats i den syllo- gism som tillskrivits A. I. Arwidsson, men som aldrig uttalades i den form den brukar citeras. Tanken uttrycktes av bl.a. G. M. Armfelt och E. G. Ehrström, och den gavs en pregnant formulering av Snellman år 1861 i en återblick på Arwidssons och Ehrströms tid: "Svenskar äro vi icke mera; Ryssar kunna vi icke blifva; vi måste vara Finnar." Ehrström formulerade 1821 saken något annorlunda genom att konstatera att varje Finlands inbyggare måste känna "att han är Finne och inget annat".³ Strängt taget, vad annars efter 1809?

För den finskspråkiga befolkningen i Ingermanland ställde sig problema- tiken betydligt intrikatare. Det famösa beslutet från år 1990 att bevilja ing- ermanländarna status som "återflyttare" har tenderat att betona en bild av bröder i försakingringen⁴ – eftersom de är finskspråkiga lutheraner kan detta historiskt motiveras. Som redan realiteterna i samband med "återflyttningen" och den påföljande finländska ångern visar är problematiken emellertid så här enkel endast om man bortser från allt som hände mellan 1703 och 1991. Man kan heller inte reducera problematiken till en fråga om förryskning och sovjetisering, även om rysk inflyttning till Ingermanland, rysk domi- nans i rikshuvudstadens omgivning och sovjetiska deportationer har haft ett enormt inflytande på ingermanländarna.

Ingermanländarna uppstod som en följd av den svenska stormaktens tillfäl- liga framgång i försöken att stänga ut Ryssland från Östersjön. Hundra år av svenskt styre i Finska vikens innersta del skapade – genom förtryck och flykt – plats för invandring från Finland. Den invandrade befolkningen blev en

³ 'Hvad var Porthan', *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 9/1861, s. 388. *Åbo Morgonblad* 17.4.1821, s. 109.

⁴ Beslutet att bevilja ingermanländare återflyttarstatus påverkades också av att många ing- ermanländare under kriget överfördes till Finland och senare återsändes samt eventuellt också av arbetskraftspolitiska skäl.

majoritet i Ingermanland, men genom den ryska erövringen vände historiens hjul, och den finskspråkiga befolkningen blev snart en undanträngd, liv-egen minoritet. Tack vare religionen och relativt slutna bosättningsområden försvann ingermanländarna inte helt. Representerad av de huvudsakligen i Åbo och Helsingfors utbildade prästerna, utgjorde den lutherska kyrkan för nästan ett par sekel ingermanländarnas huvudsakliga kontakt med det land från vilket de utvandrat på 1600-talet.⁵

Livegenskapens upphävande innebar en vändpunkt också i fråga om kontakter med Finland och med den finländska kolonin i Petersburg. Kontakter fanns på flera plan: ingermanländare gick i skola och studerade i Finland, läste böcker och sjöng sånger från Finland. Samtidigt gjorde många det samma på ryska. Här korsades inflytelser och skapades eget, men perioden räckte bara några decennier före revolutionen.

Om syllogismen för Finlands del gav som resultat att landets invånare skulle vara finnar – vilket en del omformulerade och omdefinierade till finländare – ställde sig svaren annorlunda i grannområdena. Esterna ville varken bli tyskar eller ryssar, varför de måste bli ester, vilket var svårt nog, inte minst åren 1940–1991. Östkarelarna ville inte bli ryssar eller finländare varför de försökte vara karelare, vilket med åren blev bara svårare. Ingermanländarnas syllogism var vid sekelskiftet mest komplicerad: ”Svenskar har vi inte varit på länge, ryssar vill vi inte bli, finländare kan vi inte bli, finnar är vi inte heller riktigt, låt oss alltså vara ingermanländare”, vilket blev nästan övermäktigt. Det följande är ett försök att granska hur detta alternativ värkte fram decennierna kring sekelskiftet 1900. Det skedde genom möten, ibland konfrontationer, med finländare och med staten Finland och dess utbildningsmöjligheter, finsk kultur och språkstrid, men också med Petersburg och rysk dominans. Ur dessa erfarenheter letade ingermanländarna sig fram till en separat nationalkänsla eller etnisk identitet och till kulturinsatser på egen grund.

Utgångspunkterna var inte i alla avseenden gynnsamma, även om ingermanländarna bodde i relativt slutna områden och isolerades från majoritetsbefolkningen genom språk och religion. Före första världskriget bodde

⁵ Om ingermanländarna, se *Inkerin suomalaisten historia* (ISH, Helsinki 1969), särskilt s. 161, 180 och P. Nevalainen & H. Sihvo (toim.), *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*, SKST 547 (Helsinki 1991), särskilt, s. 162–163. Beträffande prästerna, se G e o r g L u t h e r, *Herdamine för Ingermanland II. De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940*, SSLF 620 (Helsingfors 2000).

de knappt 150 000 ingermanländarna i 62 kommuner, varav 25 med finsk majoritet. I offentligheten klagade man över att de saknade gemenskaps- och nationalkänsla och över att förryskningen framskred. Härtill kom betydande regionala skillnader norr och söder om Nevan samt i öst-västlig riktning. Området norr om Nevan hängde naturligt samman med Karelska näset och orienterade sig mot Finland, medan man i västra Ingermanland orienterade sig mot Estland, därifrån också en mängd ester invandrade. Skolväsendet blev allt mera ryskt från 1891 och särskilt genom lagen om allmän elementarundervisning 1908.⁶

Präster och lärare

Inkerin papit owat, kuten tietty, suurimmaksi osaksi Suomesta tänne tulleita miehiä. Ainoastaan pari, kolme nykyisistä täkäläisistä papeista lienee täällä syntyneitä, mutta nekin sukuisin suomenmaalaisia. Omista miehistä ei ole meillä vielä yksikään papiksi ruwennut, waikka tämä olisi kyllä jo ehtinyt tapahtua, koska meikälaisistä muutamat owat jo vuosikausia yliopistossa lukeneet. Suurin osa meidän maaseurakuntien papeista owat Suomessa valmistuneita, ainoastaan yksi taikka kaksi heistä lienee käynyt täkäläisiä saksalaisia kouluja ja samankielisessä yliopistossa, Dorpatissa lukunsa päättänyt.⁷

Finnarna i Ingermanland kom i kontakt med personer från storfurstendömet i två helt olika och motstridiga gestalter: präster, som sedan generationer var deras herdar och andliga överhet, och fattiga kringvandrande arbetare och arrendatorer, som, även om de var personligen fria, åter socialt stod klart under dem. Detta skapade en skarpt dualistisk bild för den övervägande majoritet av ingermanländare som inte hade någon annan kontakt med Finland.

Fram till slutet av 1800-talet var prästerna helt dominerande bärare av en högre finsk och luthersk kultur på Ingermanlands landsbygd. I slutet av seklet

⁶ *ISH*, s. 116–117, 206, 259–261. Toivo Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa. Inkerin ja Pietarin suomalaisten sivistys-, kulttuuri- ja itsetuntopyrkimyksiä vuosina 1861–1917*, *Annales universitatis Turkuensis C 160* (Turku 2000), s. 163–166, 171–172.

⁷ 'Suomalainen Inkerinmaa XII', *Inkeri* 11.12.1884, sign. "A.T." [Abram Tiisniekka]. Övers.: "Ingermanlands präster är, som känt, till största delen män som flyttat hit från Finland. Endast ett par, tre av de nu verksamma prästerna torde vara födda här, men även de är bördiga från Finland. Av våra egna män har ännu ingen enda blivit präst, även om detta nog redan kunde ha inträffat, eftersom några av de våra i årtal studerat vid universitetet. Största delen av våra landsförsamlingars präster har sin examen från Finland, endast en eller två av dem torde ha besökt de tyska skolorna härstädes och avslutat sina studier vid det likaså tyskspråkiga universitetet i Dorpat."

Seminarieret i Kolpana utbildade en ingermanländsk intelligentsia av folkskollärare. Många utövade ett stort inflytande på utformningen av en ingermanländsk gruppidentitet. Flera av dem studerade vid universitetet i Helsingfors och kom efter de turbulenta åren 1917–1920 att göra en ny insats i Finland. Seminariets tionde kurs år 1900 absolverades av bl.a. senare regeringsrådet och chefen för filmgranskningsbyrån Antti Inkinen (längst till vänster i främsta ledet) samt Pietari Toikka (tredje från höger i mellersta ledet) och Kaapre Tynni (i mitten i bakre ledet), vilka båda gjorde en karriär i Finland som lärare. Museiverkets historiska bildarkiv.

uppstod emellertid en inhemsk, ingermanländsk intelligentsia framför allt genom skolväsendets utbyggnad, de första ingermanländska bondestudenterna och utbildningen av folkskollärare vid seminariet i Kolpana. Detta skapade spänningar som kom till uttryck också i offentligheten. I Ingermanland var man väl medveten om att prästerna inte var landets egna söner. Läraren och klockaren i Tyräs, Abram Tiisniekka skrev 1884 om hur många av dem kom som unga adjunkter till ett främmande land, men med tiden slog rot och blev redo att göra allt för sin flock. I andra inlägg lyfte man åter fram prä-

ternas likgiltighet och föraktfulla inställning till sina församlingsbor; bl.a. en som vägrat engagera sig i sockenbornas strävanden att grunda ett länebibliotek.⁸

Tiisniekka kritiserade prästerna för att de höll slutna sammankomster – för allmänheten berättades inte vad man avsåg att göra för dess bästa trots att Ingermanland sedan länge hade tidningar. Förhållandet var åter det motsatta i fråga om folkskollärarna, såväl i fråga om rekryteringen som inställningen till folket:

Inkerin nykyiset suomalaiset kansakoulun opettajat owat kaikki – kahta taikka kolmea lukuun ottamatta – Kolpanassa walmistuneita. Useimmat heistä owat suorastaan tämän kansan omia lapsia, ainoastaan muutamia on Suomen alamaista, mutta nekin owat täällä syntyneitä ja kaswaneita – etupäässä entisten lukkarien poikia. [...] Ääretön on waikutusala Inkerin kansan kesken meikäläisillä opettajilla. Suurin osa kansallisesta työstä on täällä heidän harteillaan.⁹

Artikeln avslöjade den klyfta som fanns mellan prästerna, vilka huvudsakligen kom från eller var utbildade i Finland, samt klockarna och folkskollärarna, som var bygdens egna bondsöner och utbildade vid seminariet i Kolpana. Kyrkoherde Otto Rokkanen protesterade mot påståendet att prästerna föraktade folket och mot det måttlösa berömmet för lärarnas nationella insatser och den martyroll som Tiisniekka målat upp för dem. Tiisniekka höll fast vid sitt påstående att de unga prästerna ofta kände sig mycket främmande för Ingermanland.¹⁰

Frågan om egna präster dök upp igen ett drygt decennium senare. I en betraktelse inför det nya året 1898 konstaterade *Inkeris* redaktion att den

⁸ 'Suomalainen Inkerinmaa XII', *Inkeri* 11.12.1884, sign. "A.T.". Om Tiisniekka, som hörde till den första årgången av elever i seminariet i Kolpana se "M.P."s nekrolog i *Inkeri* 20.4.1911 och Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 50–53, 154, 157–159, 188–189, 250–251. *Inkeri* 17.2.1884, sign. "Poltikkaainen".

⁹ 'Suomalainen Inkerinmaa XII', *Inkeri* 14.12.1884, sign. "A.T.". Övers.: "Ingermanlands nu verksamma folkskollärare är alla – med två eller tre undantag – utexaminerade från Kolpana. De flesta är omedelbart egna barn av detta folk, endast några är finska undersåtar, men också de är födda och uppvuxna här – främst söner till tidigare klockare. [...] Ett gränslöst verksamhetsfält öppnar sig för våra lärare bland Ingermanlands folk, största delen av det nationella arbetet vilar på deras axlar."

¹⁰ *Inkeri* 24.12.1884, sign. "O.R.", 25.1.1885, sign. "A.T." och 4.1.1885, sign. "A.T.". *ISH*, s. 115,195–196. Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 127–136, 129–130.

evangelisk-lutherska kyrkan hade en obestridd ställning och inte skakats av sådana stormar som på andra håll, vilket kanske berodde på att den var nationell:

Eikä ole vähästä merkityksestä sekään, että meillä sittenkin paimenet ja lauma owat tallaan aina olleet yhtä luuta ja lihaa, waikka ehta inkeriläistä miestä – jota on hartaasti toiwottu – emme olekaan wielä onnistuneet kirkkomme palwelukseen saamaan. Ei sowi sanoa että Inkerin papit olisiwat wieraita meidän kansalle. Kaukana tästä näyttää siltä että useimmat heistä owat sydämellisellä rakkaudella ja hartaudella kansaamme kiintyneet ja koko tarmonsä takaa liittyneet siihen työhön, joka on olewa meidän omaperäisen henkisen elämämme siunaukseksi ja menestykseksi.¹¹

Den efterlängtrade första – och enda – ”egna” ingermanländska bondestudenten som blev präst i Ingermanland var Jaakko Raski, född 1873 i Hietämäki. Hans karriär och liv illustrerar på sitt sätt just den problematik som tidningsdiskussionen behandlade. Raski hade nämligen också folkskolläraryrkgrund. Han hade gått i finska skolan i Petersburg och seminariet i Kolpana, där han avlade folkskolläraryrk-, kantor- och organistexamen 1892, innan han sökte sig till Viborgs klassiska lyceum, där han blev student år 1897. Han prästvigdes 1904 och blev samma år direktor för Kolpana och senare adjunkt i Spanko och Kolpana år 1906 samt kyrkoherde i Duderhof år 1910. Han måste efter revolutionen fly till Finland där han verkade som präst och religionslärare till sin död. Han gav år 1932 ut *Inkerin Kirkko kansallisena kasvattajana* (Ingermanlands kyrka som nationell fostrare).¹²

Inkeri menade att även om prästerna var fästa vid det ingermanländska folket, fanns det i alla fall ett problem i ”den bristande känslan av närhet” mellan präster och lärare, en närhet som särskilt lärarna eftersträvat: ”Olisikohan tähän syy löydettävissä yksinomain henkilöitten erilaisesta siwistyskannasta, wainko siinä että pappimme sittenkin eiwät aina woi pitää itse-

¹¹ *Inkeri* 2.1.1898. Övers.: ”Det är likaså långtifrån betydelselöst, att herden och hans hjord hos oss på sätt och vis alltid varit av samma kött och blod, även om vi ännu inte – som vi innerligt hoppats – lyckats få en äkta ingermanländsk man i vår kyrkas tjänst. Man kan inte påstå att prästerna i Ingermanland skulle vara främmande för vårt folk. Långt därifrån, det förefaller som om de flesta av dem skulle ha fäst sig vid vårt folk med hjärtlig kärlek och innerlighet och med hela sin energi engagerat sig i det arbete som kommer att lända vårt andliga liv på egen grund till välsignelse och framgång.”

¹² Georg Luther, *Herdaminne för Ingermanland II*, s. 424.

ään Inkerin miehinä, siitä on waikea mitään lopullista sanoa.”¹³ Rokkanen reagerade igen. Han medgav att tidningens beskrivning av sakförhållandet var riktig men menade att felet inte alltid eller enbart låg i att prästerna var högmodiga och inte ville ha med lärarna att göra eller att de var ”främmande för Ingermanlands folk och dess strävanden”, utan till en del också i lärarnas oenighet inbördes.¹⁴

Med en ökande språkmedvetenhet började det faktum att en del av prästerna hade svårigheter med finskan väcka uppmärksamhet. I en tudelad artikel på ledarplats skrev *Inkeri* 1898 om kyrkans nationalitet. Tidningen påminde om hur man på medeltiden predikat på ett främmande språk men hur finskan behandlats styvmoderligt också senare då man inte kunde vänta sig goda kunskaper i finska ens av dem som utgått ur folkets djupa led och ur rent finska hem. Man fick vänja sig vid att finskan misshandlades och brukades på ett mekaniskt sätt. Småningom blev finskan emellertid ett bildningsspråk, och en stor del av prästerna i Ingermanland hade nu gått i finska skolor. Men det fanns ännu undantag, i vissa kyrkor användes, också av präster som i decennier verkat i den finska kyrkans tjänst, en finska som var sådan att ”man hellre skulle skära sina öron med kniv, än man hörde en dylik finska”. Den avskräckte åhörarna och det blev inte bättre om prästen banaliserade sitt budskap med vardagliga uttryck och låneord ur dialekter:

Outo ja wähän ymmärretty on kieleltään wieras kirkon palwelija, waikutuksensa on henkisyttä wailla, hedelmätön, kuolettawa. Näissä oloissa ei kieli ole Jumalan sana, ei elämä, ei walkeus, ja kirkkomme – sikäli kuin sen palwelijat ja edustajat käyttäwät moista kielen mongerrusta – ei ole kansallinen kirkko.¹⁵

¹³ *Inkeri* 2.1.1898. Övers.: ”Det är svårt att säga något slutgiltigt i fråga om huruvida orsaken kan sökas enbart i de berördas olika bildningsnivå, eller däri att våra präster ändå inte alltid kan betrakta sig som ingermanländare.” Det är svårt att säga i vilken utsträckning det förekom motsättningar mellan präster utbildade i Finland och i Dorpat. I en polemik framhävdes i alla fall att ”våra från Dorpat utexaminerade präster är åtminstone lika bra som de som kommit från Finland”. *Inkeri* 29.6.1901.

¹⁴ *Inkeri* 23.1.1898, Otto Rokkanen. Fortsatt diskussion: 23.1.1898, 30.1.1898, 27.2.1898, sign. ”Useamman pyynnöstän Yksi”.

¹⁵ *Inkeri* 24.4.1898. Övers.: ”En kyrkans tjänare, som är främmande i språkligt avseende, ter sig egendomlig och vinner ringa gehör, hans verkan saknar andlighet, den är ofruktbar, dödande. I sådana fall är språket inte Guds ord, inte livet, inte ljuset, och vår kyrka – i den mån dess tjänare använder en slik rotväliska – ingen nationell kyrka.” *Inkeri* 17.4.1898.

Språket var en orsak till att folket ibland hellre lyssnade på ”nurkkasaarnaajat” (knutpredikanter). Tidningen pekade inte ut någon präst, utan avslutade tvärtom med att det var fråga om undantag: majoriteten av prästerna var rent finska män med ett klart finskt språk och ett friskt nationellt sinnelag.

Efter sekelskiftet skärptes motsättningarna mellan präster och lärare av att många av de senare anammade socialismen, som kring 1905 vann insteg i seminariet i Kolpana. En del lärare påverkades av att de fortsatt sina studier i Helsingfors. Flera präster utpekade efter revolutionen lärarna som skyldiga till splittringen genom sin kyrko- och kristendomsfientlighet.¹⁶

Diskussionen avspeglade motsättningarna mellan två grupper som hade helt olika rekrytering och utbildningsgång och som båda var på sitt sätt representerade nationella strävanden på lokalplanet. Genom motsättningen kom lärarna, som höll årliga diskussionsmöten, också att betona sin ingermanländskhet. När de politiska konflikterna ökade, skärptes också motsättningarna mellan präster och lärare eftersom en del av de senare engagerade sig i den revolutionära saken. Den socialistiska *Neva* framhävde sålunda med anledning av prosten Juho Saarinens fyrtiofemårsjubileum som präst denne som ett undantag:

Rowasti Saarinen on täkäläisistä suomalaisista papeista niitä harvoja, jotka ihmisenä ja kansalaisena nauttiivat yleistä kunnioitusta laajoissa piireissä, niidenkin keskuudessa, jotka wakaumukseltaan ja mielipiteiltään owat enemmän tai vähemmän eroawalla kannalla.¹⁷

Ingermanländare och ambulanter

Om från Finland bördiga präster konkurrerade med infödda ingermanländska lärare om en lokal hegemoni, utspelade sig på ett lägre socialt plan konflikter mellan ingermanländska bönder och invandrade obesuttna från Finland. Genom invandringen möttes två helt olika finskspråkiga befolkningar. Den bofasta jordbrukande, ingermanländska, livegna befolkningen

¹⁶ Aleksanteri Wehniäinen, *Inkerinmaan suomalaisten seurakuntain kirkolliset olot*, pastorlavhandling 1919, s. 88, och Paul Sonny, *Inkerin evankelis-lutherilainen seurakunta*, pastorlavhandling 1918, opag., Borgå domkapitel Ei 5:29–30, RA. Två lärare uppgavs ha framställt prästerna som blodsugande spindlar. *Inkeri* 8.1.1908.

¹⁷ *Neva* 8.1.1916. Övers.: ”Av de härvarande finska prästerna hör prosten Saarinen till de få, vilka som människa och medborgare åtnjuter allmän aktning i vida kretsar, också bland dem, som till övertygelse och åsikter intar en mer eller mindre skiljaktigt ståndpunkt.” *F l i n k, Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 140–143.

konfronterades med en kringvandrande, personligt fri invandrargrupp, som vanligen rekryterades ur de lägsta och fattigaste skikten på landsbygden i östra Finland. Mötet ledde till både kulturrockar och konflikter.

Den bofasta ingermanländska landsbygdsbefolkningen kallade inflytarna från Finland för *suomenmaakkoset*, *vapaat* (fria från livegenskap) eller *purlakat*. Det senare ordet säger mycket om invandringens natur, Lönnrots lexikon härleder det från ryskans *burlak* och ger för *purlakka* eller *purlakko* betydelserna ”inhysing, dräng; lös person, kringstrykare, vräkling, lätting, dålig karl, lurk, lyimmel”.¹⁸

Av ryssarna kallades invandrarna *karjaki*, även om invandringen torde ha utgått från hela östra Finland. I mitten av 1800-talet var finländarna för det mesta drängar och pigor eller inhysingar (*läksiämet*) och utgjorde en mycket rörlig grupp som av prästerna kallades *ambulierende Finnen* och i vissa församlingar bokfördes i särskilda kyrkkböcker för *Ambulanten*. Dessa ambulanter betalade i allmänhet inte avgifter till församlingarna och hade därför inte inflytande över dessas angelägenheter.¹⁹

Ingermanländarna förargade sig över ambulanternas dryckenskap, benägenhet att förryskas, lättja och rörlighet och benägenhet att byta tjänst lättvindigt.²⁰ I Ingermanland ansåg man att de som kom från Finland inte var de bästa; en äldre man uppgav 1880: ”Tänne meidän kyliin tulee Suomesta wiimeistä wäkeä, mikä monesti ei kykene kunnolla mihinkään työhön, mutta Suomessa, niin luulen, on aiwan toista.”²¹ År 1886 pekade *Inkeris* nya Helsingforskorrespondent, synbarligen en ingermanländare, på vilken klyfta som tidigare funnits mellan ingermanländare och finländare:

Kun kymmenen vuotta sitten kysyi Inkerin suomalaiselta, kumpaa hän piti läheisempänä itselleen suom'maakkoista wai wenäläistä, sai tawallisesti wastaukseksi, että oman maan miehiä nuo wellaset sittenkin owat, suom'maakkoiset mitä lienewätkin maankuleksi-

¹⁸ Elias Lönnrot, *Finskt-svenskt lexikon* II (Helsingfors 1880), s. 282.

¹⁹ P. v. Koeppen, 'Die Deutschen im St. Peterburgischen Gouvernement', *Mélanges russes tirés du Bulletin Historico-Philologique de L'Academie imperiale des Science de St-Petersbourg (1849–1851)* I (St. Pétersbourg 1851), s. 467 och *Erklärender Text zu der ethnographischen Karte des St. Petersburger Gouvernements* (St.-Petersburg 1867), s. 47–48. Wehniäinen, s. 16.

²⁰ *Pietarin Lehti* 6.11.1876 och 15.9.1878. Enligt sign. ”Johannes J-ti.” spred finländarna även osedliga sånger. Flink, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 96.

²¹ *Pietarin Wiikko-Sanomat* (PWS) 11.7.1880. Övers.: ”Hit till våra byar kommer det sämsta folket från Finland, de förmår ofta inte utföra något arbete ordentligt, men i Finland står det, skulle jag tro, helt annorlunda till.”

joita. Millaisena häpeänä sitä pidettiin suwulle, kylälle, jos joku inkeriläinen tyttö meni suom'maakkoiselle ... ”No jo nyt jotakin” huudettiin, kun inkeriläinen talonpoika lähetti lapsensa Suomeen kouluun.

Ajat owat muuttuneet. On opittu tietämään, että on sitä Suomessa muutakin kuin satoja poikalorwia, jotka tulewat muuallle rahaa ansaitsemaan, juodakseen ne sitten suuhunsa, on siellä muutakin kuin muutamia joutilaita pappia, jotka palkan edestä tulewat saarnoillaan sunnuntaisin ihmisiä nukuttelemaan.²²

Förhållandet mellan ingermanländarna och finländarna var inte alltid gott och gav ibland upphov till rentav hätska polemiker. Till en del berodde detta på att ingermanländarna sedan gammalt såg ned på finländarna som ”konnuton ’populi’” (jordlös boby):

Suomesta tulleet siirtolaiset oliwat tietysti köyhää, tilatonta wäkeä, palwelukseen tullutta, satunnaisella työnansiolla itseänsä elättäwiä tai harwemmissa tapauksissa käsityöläisiä mes-teraita. Paljon oli joukossa kerjuullekin tulleita – niinä aikoina, kun Suomen taloudellinen elämä oli lamassa ja waiwaishoito puutteellinen.²³

Ytterligare bidrog finländarnas ”låga sedliga ståndpunkt” till att ingermanländarna inte ville ha något med dem att göra:

Hänhän oli ”purlakka ja populi”, maaton ja koditon köyhä raukka, wailla niitä oikeuksia joita ”omilla” oli. Hänelle annettiin nimityksiä: suom'-maakkoinen, ulkoseurakuntainen, passilainen, muukalainen, purlakka ja tuo wielä halwentawampi nimi – rutka, jota Keltossa kuulutaan käyttävän, ei suinkaan kunniaksi käyttäjille. Ja jollei suoranaista inhoa

²² *Inkeri* 3.1.1886. Övers.: ”När man för tio år sedan frågade en ingermanlandsfinne, vilkendera han ansåg att stod honom närmare, en finländare eller en ryss, fick man vanligen svaret, att de där ryssarna ändå var män från det egna landet, medan finländarna var vem vet vad för slags landstrykare. En sådan skam släkten eller byn kände om någon ingermanländsk flicka gifte sig med en finländare. ... 'Nå vad är nu detta', utropade man, när en ingermanländsk bonde skickade sina barn till Finland för att gå i skola. // Tiderna har förändrats. Man har lärt sig att det i Finland finns annat än hundratals pojkslynglar, om söker sig bort för att tjäna pengar, som de sedan sköljer ned i halsen, att där finns annat än några lediga präster, som mot lön kommer hit för att söva ned människor med sina söndagspredikningar.”

²³ *Inkeri* 20.3.1909, sign. ”Juttu Tuomas” [Paavo Räikkönen]. Övers.: ”De flyttare som kom från Finland var naturligtvis fattigt, obesuttet folk som kom för att ta tjänst, som livnärde sig med tillfälliga arbetsförtjänster eller i mera sällsynta fall hantverksmästare. Bland dem fanns det också många som kom för att tigga – under de tider, då det ekonomiska livet låg nere i Finland och fattigvården var bristfällig.”

suomenkansalaisia kohtaan olisikaan ilmennyt, niin aina noin waan yli olkansa ja hienolla iwalla inkeriläinen häntä kohteli.²⁴

Prästererna i Ingermanland ansåg att ambulanterna stod på en lägre sedlig nivå än den bofasta befolkningen.²⁵ De var upprörda över ambulaternas bristande kristendoms- och läskunnighet: ”År för år ökar antalet kristnade hedningar bland finländarna i Ingermanland.” Eftersom det inte fanns bestämmelser som tvingade ambulanterna att skriva in sig i kyrkböcker och polisen lät dem vara i fred så länge de hade giltiga pass, kunde barnen växa upp utan att lära sig läsa och utan att gå i skriftskola. Det slutresultat som skymtade var att de övergick till ortodox tro, men kunde detta vara den finländska styrelsens avsikt?²⁶

Om ingermanländarna kände sig som förmer än ambulanterna, tog å andra sidan de finländska invandrarna, särskilt i Petersburg avstånd från landsbygdens finska tjuhnor. En iakttagare påpekade 1847 att Petersburgs finska församlingen i Ryssland representerade den finska nationen, ”hvilken man här ständigt förväxlar med de usla och föraktade kringboende Ingermanländer (tschuhni)”. Ståndspersoner saknades i finska församlingen; den lägre folkklassens enda utväg ”att aftvä sig denna skymfliga förväxling, är att förneka sin börd”.²⁷

En korrespondent som skrev om nattfrierierna i Ingermanland 1873 kom samtidigt in på ”muutokkaat” från Finland:

²⁴ *Inkeri* 20.3.1909, sign. ”Juttu Tuomas”. Övers.: ”Han var ju en ’burlak’ och ’bobył’, en obesutten och hemlös fattig stackare, utan de rättigheter som tillkom ’de egna’. Han fick många benämningar: finländare, utsocknes, passinnehavare, främling, burlak och den där ännu mera nedsättande benämningen – rutka, som man säger att brukas i Keltos, ingalunda till heder för den som gör det. Och om direkt avsky för finlandsmålborgaren inte kom till synes, så behandlade ingermanländaren honom överlägset och med ett visst hän.” *Rutka* betydde enligt Lönnrot ”lymmel, hundsfojt”.

²⁵ E. H. Busch, *Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev.-Lutherischen Gemeinden in Russland*, (St. Petersburg 1862), s. 104.

²⁶ PWS 22.7.1883, sign. ”O. R.” [Otto Rokkanen], som påpekade att man flera gånger diskuterat saken vid prästmötena och försökt få till stånd en förbättring. I samband med en debatt om arbetarrörelsen framförde Rokkanen 1898 sin uppfattning att ingermanländarna hade fått mycket gott från Finland, men också mycket ont, bl.a. sekter. Invandrarna levde som djur, övers.: ”Sådana skämmer ut den härvarande lutherska församlingen och bibringar ortsborna uppfattningen att finnarna i Finland är likadana”, *Inkeri* 20.11.1898. Vid de ingermanländska prästernas sammarmöte 1898 framfördes önskemål att prästerna skulle få lagligt styrkta avskrifter av finska undersåtars prästbetyg som inlämnats till passexpeditionen, *Inkeri* 26.6.1898.

²⁷ *Morgonbladet* 6.9.1847.

Suomenmaalaisia [Finljandseja] ei pidä sekoittaa suomalaisien kanssa. Katsomatta kielen ja uskonnon yhtäläisyyteen, mielenlaadultaan ja ymmärryksensä kehkeyden arvolta he owat kaikkina erinäiset; suomenmaalaiset, kuin heimo enemmän siwistynyt, katsowat suomalaisia [Tshuhneja] yliolkapään ja puoli ylenkatseella, kutsuen heitä ”maimistoiksi”. He owat sangen rehelliset ja tunnetut kunnostaan kaikkein raskaimmassakin työssä, mikä syntyy heidän käsissään paljoa helpommin kuin suomalaisilla.²⁸

Under en konflikt kring fattigkassan i Keltos 1909 tecknade signaturen ”Suomenkansalainen” [Finlandsmedborgare] en bild av en bibliskt djup splittring:

Kaiketä siksi, että pidetään suomenkansalaisia halpa-arwoisempina. Keltossa yleensä on suuri waiheita pantuna Keltolaisten ja suomenkansalaisten wälille. Niinkuin muinoin juutalaiset eiwät pitäneet mitään kanssakäymistä samarialaisten kanssa, niin on nyt näittenkin kansojen laita. Ihmisarwon halweksiminen on tullut niin suureksi kelttolaisissa, ettei suomenkansalainen omista enää puustawillistakaan ihmis-sanan merkitystä, waan on saanut sen sijaan ”rutka” nimen. Milksi kaikki tämä? Siksikö että suomenkansalainen kowan kohtalon pakottamana on jättänyt isänmaansa ja lähtenyt etsimään parempaa oloa?²⁹

Skribenten påminde ingermanländarna om varifrån de fått sina präster och sin bildning:

Eikä ole tästä suuria aikoja kulunut, kun piti hankkia Suomesta lukkarit ja opettajatkin, jotka teidän keskuudessanne siwistykseen ensimmäiset siemet kylwiwät ja herättiwät teidät henkisestä horrostilastanne katsomaan tulewaisuutta. Ja nyt te, kelttolaiset, silmät piirulleen aukaistuna ja wielä haikotellen uneliaisuuttanne, kykenette antamaan iwani-

²⁸ *Pietarin Sunnuntailehti (PS)* 21.10.1873. Övers.: ”Finländarna [Finljandserna] bör inte förwäxlas med finnarna. Oberoende av likheten i språk och religion, är de på det hela taget olika i fråga om sinnelag och fattningsförmåga; finländarna, såsom stam mera bildad, ser ned på finnarna [Tjuhnorna], halvt föraktfullt och kallar dem ’maimisto’. De är mycket hederliga och kända för sin duktighet också i de allra tyngsta arbetena, som deras händer utför mycket händigare än finnarnas.”

²⁹ *Inkeri* 20.2.1909, sign. ”Suomenkansalainen”. Övers.: ”Förmodligen därför att man betraktar finlandsmedborgarna som sämre. I Keltos har man i allmänhet rest en hög gärdsgård mellan keltosborna och finlandsmedborgarna. Såsom fordom judarna inte upprätthöll något umgänge med samariterna, står det också numera till med dessa folk. Keltosbornas förakt för människowärdet har vuxit sig så stort, att finlandsmedborgaren inte längre äger ens en bokstav av ordet människas betydelse, utan däremot har fått namnet ’rutka’. Varför allt detta? Är det kanske därför att finlandsmedborgaren tvingad av ett hårt öde har lämnat sitt fosterland för att söka sig en bättre tillvaro?”

miä omille weljillenne ... Tunnustakaa tasa-arwo ja weljeys keskenänne ja toimikaa kaikki yhteiseksi hyödyksi, sillä olemmehan kaikki – suomalaisia.³⁰

Beundran

Den relativt isolerade ingermanländska landsbygdsbefolkningen kom i kontakt med finländska präster och ambulanter, men i slutet av 1800-talet ökade kontakterna också med storfurstendömet, vilket var något helt nytt. En insändare i *Pietarin Sanomat* skrev 1871 att ingermanländarna levde i ”fornsvenskheten”. Rysslands kejsare var ännu för dem ”konungen” (kuningas) och ryssarna helt främmande: ”Men ’Svenska tiden’ är som gårdagen i deras minnen”:

Suomi, sitäwasten, on täkäläisille myöskin wieras ja ylenkatsottu maa. Siellä waan asuu, muka, raaka ”paimen”- ja ”renki”-kansa; – jollaisia todellakin melkein kaikki ne Suomenmaalaiset owatkin, joita Inkeriläinen keskellään tuntee ja näkee. Inkeriläinen kyllä on joskus hawainnut Wirsikirjansa ja Katkismuksensa nimilehdellä, että se on ”painettu Helsingissä” tai ”Turussa”, mutta missä nuo paikat lienewät, sitä ei suinkaan moni täkäläinen tiedä. Ainakin eiwät ne, Inkeriläisen mielestä, mahtane siellä Suomessa olla, josta hänen renkinsä ja paimenensa sukusin ja kotosin owat. – Semminkin on Helsinki, mikä lieneekin, maiden ja ilmojen takainen täkäläisien puheparteessa. Sanat ”mene Helsinkiin”, merkitsewät täällä samaa kuin ”mene helwettiin”.³¹

Redaktionen såg för gott att förse uttalandet med en not där den påpekade att satsen ”Mene Helsinkiin” användes i samma betydelse också på många orter i Finland och att endast de mest obildade hyste dylika uppfattningar. Skribenten menade att många ingermanländare nog visste att största delen

³⁰ *Inkeri* 20.2.1909, sign. ”Suomenkansalainen”. Övers.: ”Det är inte länge sedan man från Finland måste skaffa klockare och t.o.m. lärare, som sådde bildningens första frön i er krets och väckte er ur ert tillstånd av andlig dvala för att möta framtiden. Och nu keltosbor, med ögonen liter på glänt och ännu gäspande sömniga, förmår ni ge spenamn åt era egna bröder ... Acceptera jämlikhet och broderskap i er krets och arbeta för den gemensamma nyttan, ty vi är ju alla – finnar.”

³¹ *PS* 2.7.1871, sign. ”Markus Kirwesmies”. Övers.: ”Finland, däremot, är för de härvarande likaså ett främmande och föraktat land. Där bor, kantänka, bara ett rätt ”herde”- och ”dräng”-folk; – och sådana har verkligen nästan alla de Finländare varit som Ingermanländaren känner och ser i sin mitt. Ingermanländaren har nog någon gång på sin psalmboks och katekes titelblad lagt märke till att den är ”tryckt i Helsingfors” eller ”i Åbo”, men var de där platserna kan tänkas ligga, det vet ingalunda många av de härvarande. Åtminstone kan de inte, enligt Ingermanländarens mening, ligga där i Finland, därifrån hans drängar och herdar är bördiga och hemma. – I synnerhet är Helsingfors, vad det nu kan vara, i de härvarandes talesätt någonstans bortom länder och horisonter. Orden ’far till Helsingfors’, betyder här detsamma som ’dra åt helvete’.”

av deras präster kom från Finland, men att de inte betraktade det som någon heder för prästen. På ett helt annat sätt omfattade ingermanlänarna de präster som var födda i Ingermanland och familjärt duade dem.³²

Snart ändrades förhållandena, och ingermanlänare började besöka Finland i samband med sångfester och liknande. De första reaktionerna var ofta beundrande, det gällde bl.a. den ingermanlänare som deltog i de andra Pellervodagarna. Helsingfors var inte heller för ingermanlänarna längre någon "helt främmande stad", och han rapporterade hur allt i "det riktiga Helsingfors, centrum för Finlands liv" var storartat; inte ens i Petersburg hade han sett så ståtliga byggnader och eleganta elspårvagnar. Mycket var nytt och främmande, men kändes ändå "så eget, så hemvant", även om han vid ankomsten "litet fruktade den berömda svenskheten i Helsingfors".³³

Ingermanlänarna deltog också i firandet av finländska stormän som Snellman och Lönnrot. När Lönnrot avled sände Ingermanlands präster en krans till begravningen med texten "Kalewalan kokoojalle Inkerin suomalaisilta kirkkoheroilta" (Till Kalevalas sammanställare från Ingermanlands finska kyrkoherdar). För ingermanlänarna hade magister P. Jamalainen ombetts lägga ned en krans.³⁴

De finska tidningarna i Petersburg tog kraftigt ställning för Finland under den konstitutionella konflikten, bl.a. fördömdes ingermanlänare som tog emot tjänster som blivit lediga under konflikten eller tagit anställning vid den förryskade polisen i Finland. *Inkeri* avvisade med bitterhet planerna på att avskilja Kivinebb och Nykyrka på Karelska Näset och förena dem med Ryssland som ett "svärdshugg i hjärtat på varje finne".³⁵ Ännu mer upprörd blev tidningen då avskiljandet av de två socknarna motiverades med storfinsk propaganda, enligt uppgift också i Petersburgska guvernementet. Käsören "Juttu Tuomas" ironiserade över hur ingermanlänarna i denna fråga råkat in i storpolitiken och över hur ryska chauvinister började tala om storfinsk propaganda så fort den talrika finska befolkningen i Ingermanland och Petersburg sökte "upplysning för sin själ på sitt eget språk"; *Novoje Vremja* ansåg att det var olämpligt att det bodde andra än ryssar runt rikshuvudstaden och anklagade Kolpana-seminariet för att vara ett redskap för en Finlandsinriktad nationalism. Käsören konstaterade bittert att i Ingermanland kunde det (i motsats till Finland) inte bli värre:

³² PS 2.7.1871, sign. "Markus Kirwesmies".

³³ *Inkeri* 1.3.1902 och 29.3.1902, sign. "-kko P.-".

³⁴ *Inkeri* 23.3.1884.

³⁵ *Inkeri* 16.8.1911, ledare.

Mutta ei hätää! Meitä ei uhkaa enää mikään: mikä on, se jo on, pahemmaksi tuskin saattaa tulla. Meitä walitettawasti ei enää woida mistään eroittaa eikä mihinkään ”yhdistää ja lähentää”. Me olemme jo niin lähelle yhdistetyt, niin kiinteässä siteessä, että tuskin läähätys enää kuuluu. Ja sitenkin!³⁶

Inkeri avfärdade de ryska argumenten för den hårda Finlandspolitiken som avledningsmanövrer och försök att öka det ryska inflytandet i Finland genom att svartmåla förhållandena (militärbördan, ryssars rättigheter och förvaltningen), ”sitä warten arkkimandriitit ja arkkienkeliläiset liitelewät Wiipurin läänissä perustelemassa wenäläisiä kouluja”. Rikslagstiftningen kunde ha vittgående konsekvenser:

Ja joka tapauksessa on se siksi surmaawa Suomen karua maata raatawalle rahwaalle, että sen täytyy surulla täyttää jokaisen suomalaisen sydämen, myöskin Inkerinmaan suomalaisen wäestön joka alkujaan on saanut ja yhä saa niin paljon siwistyksen waloa Suomesta.³⁷

Besvikelse och kritik

Det fanns emellertid också förhållanden i Finland som inte tilltalade ingermanländarna eller som gjorde dem besvikna – ibland kanske på ett idealiserat Finland om vilket de haft överdrivna förväntningar. När *Pietarin Lehti* såg tillbaka på året 1876 motiverade tidningen sin existens med att en lokal tidning var oundgänglig för att förhållandena i Ryssland, både för ingermanländarna och petersburgsfinländarna, var annorlunda än i Finland. Samtidigt tog tidningen just från denna utgångspunkt kraftfullt avstånd från språkstriden i Finland:

Joka julkisuuden tietä kulkee, sen pitää niin kulkea, ettei hän pahennusta herätä. Erittäin on pahennuksen wälttäminen tarpeellinen, kun monilukuisten wierasten kansain ja wie-

³⁶ *Inkeri* 23.12.1911, sign. ”Juttu Tuomas”. Övers.: ”Men ingen fara! Oss hotar inte längre något: det som är, det är redan, värre kan det knappast bli. Oss kan man tyvärr inte längre lösgöra eller ’förena och närma’ till något. Vi är redan så nära förenade, i ett så fast band, att man knappast längre kan höra en flämtning. Och ändå!” *F l i n k, Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s.307–308, 327.

³⁷ *Inkeri* 8.11.1911, ledare. Övers.: ”[...] därför svävar arkimandriter och ärkeängelfolk i Viborgs län för att grunda ryska skolor” (syftar på kampen om skolorna i Viborgs län). ”I vilket fall som helst är den så förödande för den finska allmogen som sliter med sin karga jord, att den måste fylla varje finskt hjärta med sorg, också Ingermanlands finska befolknings, som ursprungligen har fått och allt fortfarande får så mycket av bildningens ljus från Finland.”

rasten kielen keskellä eletään. Me emme voi muuta kun valittaa sitä pahennusta, jonka kieliriita on Suomessa matkaansaattanut.³⁸

Tidningen konstaterade att båda vanligen var skyldiga då två trätte, men att man nog också kunde peka ut en mera skyldig part, i det här fallet de finsknationella radikalerna. Tidningen konfronterade de små och inskränkta förhållandena i Finland med metropolens naturliga mångspråkighet.

En ingermanländare beskrev år 1889 nästan förbittrat sina intryck från Finland. Det var som om han hade varit i Sverige, ”i Finland ser och hör en resande inte annat än svenska”. Allt var väl ordnat för de svenskspråkiga och alla, resande och herrskap, talade svenska, också fennomaterna, nästan utan undantag. Gästboken vid statshotellet i Punkaharju med dess svenska anteckningar av finnar framkallade ett raseriutbrott över den icke-etniska nationalitetsbeteckning som lanserats i Petersburg av E. G. Ehrström sex decennier tidigare:

Siihen oli kirjoittanut nimensä monta suomalaistakin, mutta enemmän oli ”Finnejä”. Esim. tätä lajia: ”Magister Wähä-Kollonen fron Sysmä, Finne!” Ah miten ”ylös pykääwäis-täl”. Paitsi sitä oli joukko ”finlandaria” ja ”-darskoja” s.t.s. semmoisia, jotka häpeäwät tunnustaa kansallisuuttaan. Mustalainen, juutalainen tai hottentottilainenkin on ”finlandare” silloin kun hän asuu Suomessa ja on Suomen alamainen, mutta niistä kansallisuuksista nämä eiwät olleet. Mustalaisilla ja juutalaisilla tietääkseni Suomessa ei ole kansallis-oikeutta, mutta nuo ”finlandarit” tunsin nimestään Suomen-waltion wirkamiehiksi, eikä aiwan pieniksikään. Ne oliwat siis s u o m a l a i s i a. Hywä ”rekumentationi!” Ihmeesti h a u s k a a oli kaikkea tuota nähdä.³⁹

³⁸ ’Wuoden 1876 lopuksi’, *PL* 25.12.1876, ledare. Övers.: ”Den som vandrar på offentlighetens väg, bör vandra så att att han inte väcker anstöt. Att unvika anstöt är särskilt behöfligt när man lever mitt bland folkrika främmande folk och främmande språk. Vi kan inte annat än beklaga den förargelse som språkstriden i Finland har fått till stånd.”

³⁹ *Inkeri* 21.7.1889, sign. ”S-i P-o.” (eventuellt Sakari Putro). Övers.: ”Också många finnar hade skrivit sitt namn i boken, men ’Finnerna’ var talrikare. T.ex. på följande sätt: ’Magister Wähä-Kollonen fron Sysmä, Finne!’ Ah så ’upp byggande!’. Dessutom fanns där ett antal ’finlandare’ och ’-darskor’ d.v.s. sådana som skäms för att erkänna sin nationalitet. En zigenare, en jude eller t.o.m. en hottentott är ’finlandare’ när han bor i Finland och är finsk undersäte, men dessa hörde inte hemma i sådana nationaliteter. Zigenare och judar har veterligen inte nationalrätt i Finland, men jag kände på namnet igen dessa ’finlandare’ som tjänstemän i staten Finland, och inte alldeles låga. De var alltså finnar. En god ’rekumentation!’ Märkligt roligt var det att se allt detta.”

Resenären ansåg att finnarna i Finland inte hade så mycket att yvas över:

Yhdessä suhteessa olot Suomessa on samanlaiset kuin Inkerinmaallakin: talonpojat owat suomalaisia, taloissa ja kylissä kuulet suomea – julkisissa paikoissa, wirastoissa, rautateillä y.m. wenäitä, Suomessa sen sijaan ruotsia. Pietarissa kuulee sekä näkee suomea yhtä paljon kuin Helsingissäkin.⁴⁰

När finländare beklagade sig över att petersburgsfinländarna ibland talade främmande språk inbördes, måste man komma ihåg att de kanske gjorde det av tvång, medan finnarna i Finland gjorde det av fri vilja i eget land! Finskan kunde inte användas officiellt i Ingermanland, men den hade bevarats ren i hemmet och i kyrkan samt i inbördes sammahang. I Finland borde förhållandena ha varit bättre, men så var inte fallet.

En del av besvikelsen över Finland gällde storfurstendömet självupptagenhet och likgiltighet, rent av totala okunnighet beträffande Ingermanland. Samma resenär som förargade sig över svenskans dominans var harmsen över att man inte i Finland, inte ens bland belästa, visste något om Ingermanland och ingermanländarna. Man förundrade sig över att han kunde så bra finska och undrade var han hade lärt sig. När han redogjorde för församlingar, skolor och de 93 000 finnarna ville man inte tro honom. Man talade om bron till esterna, men var omedveten om att det fanns en landförbindelse över Ingermanland.⁴¹

År 1910 klagade en skribent över hur dåligt man i Finland kände Ingermanland; man visste mer om livet i Australien och Afrika. Till och med bildade personer som borde ha vetat bättre föreställde sig Ingermanland som en sandöken med jordkulor och invånare som påminde om lappar. Man var förbluffad över att där talades finska:

On katkerata ajatella, että emäheimo on heittäytynyt lähimmän siskonsa elämästä niin wälinpitämättömäksi ja että Rajajoki on paisunut niin leweäksi, ettei Suomalainen tahdo waiwautua sen yli Inkerin oloista selwää ottamaan. Ei se ole kunniaksi Suomen kansan sukulaistrakkaukelle.⁴²

⁴⁰ *Inkeri* 4.8.1889, sign. ”S-i P-o.”. Övers.: ”I ett avseende är förhållandena i Finland likartade som i Ingermanland: bönderna är finska, i hemman och byar hör du finska – på offentliga platser, i ämbetsverken, på järnvägarna m.m. ryska, i Finland däremot svenska. I Petersburg hör och ser man finska i lika stor utsträckning som i Helsingfors.”

⁴¹ *Inkeri* 4.8.1889, sign. ”S-i P-o.”.

⁴² *Inkeri* 28.1.1910, sign. ”E.H.”. Övers.: ”Det är bittert att tänka sig, att moderstammen intar en så likgiltig inställning i fråga om sin närmaste systems liv och att Systerbäck svällt till en sådan bredd, att en finne inte vill göra sig besväret att ta sig över för att informera sig om förhållandena i Ingermanland. Det är inte hedrande för det finska folkets släktkärlek.”

Ingermanländarna önskade sig inga konkreta åtgärder från finländsk sida. Sådant kunde rentav vara skadligt, men finländarna kunde visa större intresse. Numera kunde ingermanländarna själva från grannen söka sådana ”andliga varor”, som man inte kunde producera i egen krets och hade även gjort det – utan att moderlandet noterat.

Ingermanländarna var också bittra över att finländare använde termen *tjuhna*, som t.o.m. funnit vägen till ryska böcker: ”Kun wieras meitä ’tshuhnittelee’, niin siwistynyt inkeriläinen siitä pahastuu, ja syystäkin, sillä onhan ’tshuhna’-nimitys suomalaiselle haukkuma-nimi”. En finsk författare hade värt sig då någon kallat honom *tjuhna* i Moskva:

emme me suomenmaalaiset ole ”tshuhnia”, waan niitä owat ”tshuhnat” Pietarin ympäristössä, – se kowaosainen issikka-heimo. Samaten eräs hra Grönhagen ”Suomen matkaop-paassaan” tshuhnittelee ja mustaa meitä juoppoja juopommiksi, laiskoista laiskoimmiksi ja siiwottomista siiwottomimmiksi.⁴³

Än värre var att ingermanländska bönder själva accepterat benämningen och uppgav sig vara ”tjuhnor”.⁴⁴

Polemik

Signaturen ”Petersburgare” kritiserade 1895 i *Nya Pressen* ”finnarnas dumdryga uppträdande” i Petersburg och berättade om en halvfull finsk-finne som uppfört sig illa, varvid de ryska arbetarna uttalade sin ringaktning: ”han var finsktalande, en tshuhna, ett som känt gammalt öknamn för finnar. Af en tshuhonets, d.v.s. en som talar finska är man icke van att fordra hyfsning och vett”:

De finskatalande arbetarne i Ryssland skämma ofta ut sitt land. Finnen och ”tshuhna”, det är för de lägre ryska samhällsklasserna detsamma. Att en svenskatalande arbetare är finne, d.v.s. här hemma i Finland, vill och kan man icke tro, ty skilnaden mellan dem är så i ögonen fallande. Den svenskatalande arbetaren anser man vara en efter förhållandena civiliserad karl, men den finska talande ... tshuhna! Honom ger man samma värde som en ingermanländsk bonde. Och hvad dennes människovärde och intelligens beträffar har ryssen för den fennomanska nationalhögfärden alt annat än smickrande åsikter.⁴⁵

⁴³ *Inkeri* 26.8.1911, sign. ”A.”. Övers.: ”När någon främmande kallar oss ’tjuhnor’, tar en bildad ingermanländare illa upp, ty benämningen ’tjuhna’ är för en finne ett öknamn”. ”Vi finländare är inte ’tjuhnor’, utan det är ’tjuhorna’ i Petersburgs omgivning, – den där hårt prövade kuskstammen. Likaså kallar en hr Grönhagen i sin ’Resehandbok över Finland’ oss tjuhnor och svartmålar oss som de värsta drinkarna av alla, de lataste av de lata och osnyggaste av de osnygga.”

⁴⁴ *Inkeri* 26.8.1911, sign. ”A.”.

⁴⁵ *Nya Pressen* 24.5.1895, sign. ”Petersburgare”.

Inlägget innehöll så många påståenden som måste uppfattas som medvetna provokationer i partisyfte att det omedelbart tillbakavisades av tidningar i Finland. *Inkeri* förargade sig särskilt över de nedsättande raderna om ingermanländarna: ”Me olemme täysiraakalaisia, joilla ei ole nimeksikään intelligenssiä, eikä ihmisarwoakaan, sillä mehän emme ensinkään puhu ruotsia!” Skribenten visste emellertid inte vad han talade om; ingermanländarna hade aldrig behövt skämmas för sin nationalitet och kom väl överens med de ryssar bland vilka de levde. För dem hade svenskan ingen särskild ställning, den var ett av språken i det stora riket: ”Ruotsi on täällä ainoastaan Suomen entisten wallanpitäjän kieli, suwattu jäänös entisiltä ajoilta. [...] Ruotsalaisuuden wäkiwaltainen herrasteleminen se on juuri ollut pahimpana aiheena niihin syytöksiin, että entinen wallan pitäjä muka ei ole vielä Suomesta kokonaan luopunut.”⁴⁶

Mest sårande var dock att man i Finland inte förstod ingermanländarnas utsatta ställning och att de bildade en förmur också för Finland. I Petersburg var man förbittrad över att man i lantdagens kulturutskott yttrat att petersburgsfinländarna var så förryskade att de inte behövde någon finsk skola och att ingen skada skulle ske om de förryskades helt och hållet:

Kuinka loukaawalta ja masentawalta tällainen tuomio woi tuntua, sitä eiwät ylimieliset lausujat tietystikään kykene käsittämään. Siinä ylträkylläisyyden tunnossa ja itsetyytywäisyyden huumauksessa, mihin useat puolueet Suomessa kahtena viimeisenä vuonna owat itsensä tuodittaneet ei se osuus, mikä Pietarin ja sen ympäristön suomalaisilla on ollut ja edelleen woi olla suomalaisen walistustyön wiljelemisessä, merkitse nähtävästi enää mitään.⁴⁷

Den finska befolkningen i Ingermanland ansågs ha förblivit trogen sina seder i två hundra år och rasegenskaperna hade bevarats så rena att man förgäwes sökte motsvarigheter i de flesta trakter i Finland; ”ingermanländarnas

⁴⁶ *Inkeri* 21.4.1895. Övers.: ”Vi är totala barbarer, som inte har intelligens ens till namnet, och inte heller människovärde, ty vi talar ju överhuvudtaget inte svenska.” ”Här är svenskan enbart Finlands tidigare makthavares språk, en tolererad rest från forna dagar [...] Svenskhetens våldsamma sätt att spela herre har just varit det värsta motivet för anklagelser att den tidigare innehavaren av makten inte ännu helt gett upp Finland.”

⁴⁷ *Inkeri* 18.7.1908, ledare. Övers.: ”Hur sårande och nedslående en sådan dom kan kännas, det förmår de övermodiga talarna givevis inte fatta. I den känsla av överflöd och berusande självbelåtenhet, som flera partier i Finland har invaggat sig i under de två senaste åren, betyder den andel som finnarna i Petersburg och dess omgivning har haft och fortfarande kunde ha i odlingen av det finska bildningsarbetet, synbarligen ingenting.”

stam” hade från glömskan räddat de bästa pärlorna av folkdiktningen, ”den forna andens skatter”. Folket hade kämpat för att placera sina barn i finska lutherska skolor, ingermanländska bönder hade skickat sina barn till de elementarläroverk, som trots svenskarnas motstånd grundats i Finland, och man hade genom en egen skola i Petersburg undvikit tvånget att sända barn till ryska skolor. Allt detta hade synbarligen varit förgäves, eftersom det sades att det var likgiltigt om förryskningen tog över. Folket hade tvingats göra allt på egen hand ock kritiserades nu av de svenska kretsar som svikit och fortfarande svek det:

Tämän kaiken on kansa tehnyt omin voimin, samaan aikaan, kuin on olemattomiin häwinnyt ruotsalainen siwistysääty, jommainen myös lienee täällä Inkerissä pari vuosisataa sitte ollut olemassa, ja samaan aikaan kuin nykyisetkin korkeat ruotsalaiset ameraalit ja kontraalit eiwät Inkerissä asuwina suomalaisen wäestön kanssa mihinkään yhteiseen asiaan puutu.

[...]

Itse asiassa ei olekaan ihmeteltävää, että Suomessa tällaisia tuomitsijoita on ”isänmaallisten” joukossa. Lausujathan owat niitä ”patriootteja ilman isänmaata”, jotka Suomessakin wain pakosta owat taipuneet sietämään suomalaisia walistusharrastuksia. Kansan kieli on heille wieras, kansaa sellaisenaan rotu ja luonnonominaisuuksineen eiwät he ymmärrä tahi siihen määrään ylönkatsowat, etteiwät tahdo ymmärtää. Isänmaallisuus sellaisena kuin he sen käsittäwät tahi itselleen ansioksi lukewat, on wain satunnainen puoluenäkökanta ilman sywempiä juuria.⁴⁸

En egen intelligentia

Bland de finskspråkiga finländarna i Petersburg förekom från 1800-talets andra hälft klagomål över att ”de bildade” höll distans till hantverkare och arbetare. Det fanns en finländsk elit, men de finsknationella och socialisterna ansåg att den svek folket. För ingermanländarna ställde sig problematiken

⁴⁸ *Inkeri* 18.7.1908, ledare. Övers.: ”Allt detta har folket utfört med egna krafter, vid samma tid, då det svenska bildade ståndet, som haft en motsvarighet också i Ingermanland för ett par sekler sedan, sammansmultit till en obetydlighet, och vid samma tid som de höga svenska amiralerna och generalerna trots att de bor i Ingermanland, inte ger sig in på något gemensamt med den finskspråkiga befolkningen i Ingermanland. [...] I själva verket är det inte ägnat att förwåna, att dylika fördömare i Finland återfinns bland de ”fosterländska”. De som yttrat sig hör till de ”patrioter utan fosterland”, som också i Finland endast av nödtvång har fogat sig i att tåla finska upplysningssträvanden. Folkets språk är främmande för dem, folket som sådant med dess ras- och naturegenskaper förstår de inte eller föraktar till den grad, att de inte vill förstå. Fosterländskheten såsom de uppfattar den eller räknar som sin förtjänst är bara en tillfällig partiståndpunkt utan djupare rötter.” Syftar på K. A. Tavaststjernas roman *En patriot utan fosterland*. Jfr Max Engman, ’Landsmännens dubbla lojaliteter’, *Finsk Tidskrift* 7–8/2002, s. 375–396.

annorlunda. Det låg i sakens natur att en livegen befolkning saknade elit. Den kunde endast skapas genom utbildning efter emancipationen, men skulle det ske i Finland eller i Ryssland, på finska eller på ryska?

Den första och fram till revolutionen dominerande gruppen av intelligentia var folkskollärarna. I slutet av 1880-talet fanns 38 fasta finska skolor och ett antal ambulerande. Från 1891 ställdes skolorna under folkupplysningsministeriet, varvid undervisningen på finska minskade. Före första världskriget gick omkring 8 000 finska elever i 229 skolor. Av lärarna hade 85 utbildats i Kolpana, 36 var finnar, som utbildats vid ryska lärarseminarier, 17 var ester och 112 ryssar. Ryskan dominerade; endast läroböckerna i biblisk historia och finska var avfattade på finska.⁴⁹

Ingermanländska bönder började efter livegenskapens upphävande skicka söner ”papin kouluun” (till prästskolan), till gymnasier i Finland; *de facto* blev nästan ingen präst, utan de flesta blev tjänstemän och stannade i Finland.⁵⁰ I början var dock entusiasmen över de första egna bildade stor.

De första ynglingarna från den finska skolan i Petersburg som studerade i Finland var petersburgsfinländare, men med tiden kom också de första ingermanländarna. Den största uppmärksamheten vid 1882 års promotion i Helsingfors väckte ”lagerns första kvinna” Emma Irene Åström, men på sitt sätt lika märklig bland promovendi var den första ingermanländska bondestudenten Pietari Jamalainen (1857–1930) från Hietämäki, magister två decennier efter livegenskapens upphävande. Jamalainen hade sitt dimissionsbetyg från Jyväskylä lyceum. Vem som skall betraktas som den första ingermanländska magistern är givetvis en definitionsfråga – prästsöner från Ingermanland hade sedan 1600-talet studerat i Finland, och bland 1882 års promovendi fanns två kandidater från Petersburg, A. E. Olsoni och F. O. Manninen – , men Jamalainen firades som den förste i närvaro av ett antal enbart för promotionen ditresta ingermanländska bönder.⁵¹

I juni 1882 hölls en stor fest på Toikka hemman i Hietämäki ”för att hedra den första ingermanländska vetenskapsmannen [tiedemies] magister

⁴⁹ Sulo Haltsonen, 'Inkerin suomalainen koulun ja kansanvalistuksen vaiheita', *Inkerin suomalaisten historia*, s. 202–209. Pekka Nevalainen, 'Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla', Nevalainen & Sihvo (toim.), *Inkeri*, s. 235.

⁵⁰ 'Inkeriläisen Yhdistyksen 25-wuotinen juhla Helsingissä', *Neva* 28.10.1916. *ISH*, s. 210–211.

⁵¹ PWS 28.5.1882. Veli-Matti Autio (toim.), *Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1869–1885* (Helsinki 1996), s. 114.

P. Jamalainen, och den förste konstnären [taidemies], den frie konstnären M. Putronen”. Mooses Putro, som komponerade ”Ingermanlands nationalsång”, *Nouse Inkeri*, som uppfördes första gången vid Kolpanaseminariets tjugofemårsjubileum 1888, hade gått i seminariet och avlagt examen vid konservatoriet i Petersburg. Jamalainen och Putro bars in medan militärmusiken spelade. Programmet omfattade tal av läraren A. Ruotsi till magistern, av läraren A. Tiisniekka till hans föräldrar och av läraren P. Toikka till den frie konstnären; läraren P. Räikkönen läste upp en dikt. Ett gratulationstelegram från Helsingfors till magistern lästes upp, varefter han själv fick ordet:

Maisteri Jamalainen piti puheen isänmaalle, jossa huomautti että suomalaisien, suomalaisina pysyäkseen, täytyy henkisissä pyrinnöissä wälttämättömästi pysytellä yksissä Suomen kanssa ja että innokkaasti ottaisimme osaa n.k. ”Suomen sillan” rakentamiseen, jota weljeskansamme Wirolaisetkin koettawat kaikin woinin. Innokas ”eläköön” kajahti salissa ja torwi-soittokunta puhalsi ”Maamme”, johon koko seura, samoin kuin ”Keisari-hymniinkin”, yhtyi laulullaan.⁵²

Jamalainen utsågs följande år till tjänsteman vid generalguvernörskansliet i Helsingfors och var under åren 1903–1919 chef för postverket i Finland. Med tiden blev det allt vanligare att ingermanländare studerade i Helsingfors, även om antalet aldrig var stort.

Inkeris korrespondent skrev 1886 att ingermanländarna upptäckt varifrån ”bildningens morgonrodnad” kom; stamfränderna i det inre av Ryssland var ett varnande exempel. Det gällde att närma sig den större brodern: ”Ja minkä suurempi on yhdyselämä Suomen kanssa, sen parempi on sato; minkä lujemmin Inkerin Suomalaisiin juurtuu Suomessa wallitsewat yhteiset harastukset, sen lähemmin liittyy nuori orpoweikko vanhempaan weljeensä”. Eftersom Ingermanland lämnats åt sig självt, konstaterade en annan skribent 1911, måste det ha rätt att ta fröna till sin bildning från Finland.⁵³

⁵² PWS 18.6.1882, sign. ”P”. Övers.: ”Magister Jamalainen höll ett tal till fosterlandet, där han framhöll att finnarna, för att förbli finnar, i sina andliga strävanden oundgängligen måste gå i samma takt som Finland och att vi med iver borde delta i byggandet av den s.k. ’Finlands bro’, som också vårt brödrfolk esterna med all kraft försöker uppföra. Ett entusiastiskt ’leve’ skallade i salen och blåsorkestern spelade ’Vårt land’, i vilken hela sällskapet, liksom också i ’Kejsarhymnen’, stämde in med sång.”

⁵³ *Inkeri* 3.1.1886. Övers.: ”Och ju mera omfattande samlivet med Finland blir, desto bättre blir skörden; ju fastare de i Finland rådande gemensamma strävandena slår rot bland Ingermanlands finnar, desto närmare ansluter sig den unge värnlöse gossen till sin äldre broder.” *Inkeri* 18.11.1911.

År 1909 beklagade *Inkeri* avsaknaden av ett bildat stånd bland ingermanländarna. Den finska bildningen var ung, folkskolorna få och i fråga om den högre bildning som ett kulturfolk måste bli delaktigt av, hade man inte kommit långt: ”Med ett ord: vi saknar ett nationellt bildat stånd, ett intelligent folkskikt, eller vad man vill kalla det. Det enda stånd som hos oss företräder bildningen är prästerskapet”. Prästerna var emellertid få och delvis likgiltiga för allmänna strävanden. Lärarna kunde heller inte fylla luckan, deras grundutbildning var låg, låt vara att en del kompletterat den på egen hand på ett förtjänstfullt sätt. Kommunskrivarna var ryssar, likaså all zemstvopersonal (barnmorskor, agronomer, tekniker o.s.v.) utom lärarna. Orsaken var helt enkelt att finnarna inte sökt sig till dessa områden utan överlämnat dem till andra. Härtill kom en avtappning:

Ja nekin meistä, jotka owat johonkin päässeet korkeammalla opillisella uralla, owat joko toimintansa laadun tähden tai muista syistä katsoneet itselleen mukawammaksi jättää kansansa ja maansa ja siirtyä Suomeen, jossa owat korkeamman oppinsakin saanet. Olkoon etteiwät täkäläiset olot ole woineet heille mitään toimialaa tarjota, tai että he eiwät ole olleet päteviä täällä toimia saamaan. Pää-asia on kuitenkin se, että nekin wäähät woimat owat meiltä menneet hukkaan. Siwistynyt säätymme ei heistä ole mitään lisää saanut.⁵⁴

I en uppföljande ledare fastslog *Inkeri*: ”Högre bildning på eget språk kan vi inte få på annat håll än i Finland, men det har gått så och går troligen så också i framtiden, att vad Finland ger oss, tar det också tillbaka.” Man borde emellertid jämföra med ester och letter som inte hade någon bildningsanstalt på eget språk, utan måste skaffa sig bildning på främmande språk i allmänna riksutbildningsanstalter. Det fanns mängder av bildade bland dem. Man kunde säga att en del fjärmat sig från sin nationalitet, men dylika avfällingar fanns i alla grupper, också bland finnarna. Allmänt taget stämde det inte, utan de bildade arbetade ivrigt för den nationella kulturen. Man var van vid att se en uppmaning att skaffa sig utbildning på främmande språk som ofosterländsk, men vad var följden av att som dittills vända sig till Finland i dylika frågor:

⁵⁴ ’Siwistyksellisiä puutteitamme’, *Inkeri* 3.7.1909, ledare. Övers.: ”Och även de bland oss, som har avancerat på den högre lärda banan, har antingen på grund av karaktären av sin gärning eller av andra skäl sett det som bekvämare för sig själv att lämna sitt folk och land och flytta till Finland, där de också har fått sin högre bildning. Det må vara, att de här rådande förhållandena inte kunnat erbjuda dem något verksamhetsfält, eller att de inte varit kompetenta för att få tjänster här. Huvudsaken är ändå, att också dessa ringa krafter har gått förlorade för oss. Vårt bildade stånd har inte fått något tillskott från dem.”

Me teemme siis työtä Suomen eduksi emmekä oman kansan. Mitä hyödyttää maatumme meikäläisten kalliilla kustannuksella Suomesta saatu oppi ja siwistys? Wastatkoon, ken luulee woiwansa. Kansamme kääntyy ja kituu tietämättömydessä, mutta me waan rakenname Suomen kulttuurin temppeleitä. Ja sitten saamme kuin armopaloina takaisin murusia tännekin siitä kulttuurista, joka kaikissa osissaan ei meidän maaperässämme woi edes juurtuakaan, kun olot siellä ja täällä owat niin erilaiset.⁵⁵

Skribenten tog risken att bli stämplad som rysksinnad, det var fråga om att acceptera en nödvändighet:

Niin kipeästi kuin se kansalliseen itsetajuntaan koskeekin, täytyy meidän sittekin sanoa, ettei meillä ole muuta tietä, jos tahdomme korkeamman opillisen siwistuksen kautta kohoittaa kansaamme. Kun meille ei ole suotu täällä omakielistä korkeampaa siwistystä, niin täytyy sitä hankkia waikka wieraalla kielellä. Muuten eiwät omat miehemme ja naisemme saa toimiojia täällä. Ja kun he eiwät saa toimiojia, niin eiwät he woi kansansa hywäksi mitään sanottawaa waikuttaakaan. Sen pituinen se.

Meidän täytyy siis, kansallisesta tietoisuudestamme huolimatta alistua wälttämättömyyden alle. Pienen heimon, jolla ei ole toivoakaan korkeammista omakielisistä laitoksista, on pakosta uhrattawa paraimmat unelmansa, ja ainoastaan kansan yleistä parasta silmällä pitäen toimittawa.⁵⁶

Vägen var förenad med risken att de bildade fjärmades från sin nationalitet, som var swag bland finnarna. Faran kunde emellertid avvärjas; om barnen måste gå i ryska skolor borde deras nationalkänsla i desto högre grad uppammas vid hemmets härd. Högre ryska läroanstalter kunde inte sägas strypa elevernas nationalitet. När en nationell bildad grupp framträtt som var ett

⁵⁵ 'Woimmeko täyttää aukkoja?', *Inkeri* 10.7.1909, ledare. Övers.: "Vi arbetar alltså till fördel för Finland och inte för eget folk. Vilken nytta har vårt land av att de våra för dyra kostnader skaffat sig lärdom och bildning i Finland? Svaret, den som tror sig kunna. Vårt folk vrider sig och förtvinar i okunnighet, men vi bara bygger kulturens tempel i Finland. Och sedan får vi som nådegåvor också hit smulor av den kultur, som till alla delar inte ens kan slå rot i vår jordmån, eftersom förhållandena där och här är så olika."

⁵⁶ 'Woimmeko täyttää aukkoja?', *Inkeri* 10.7.1909, ledare. Övers.: "Hur smärtsamt det än må drabba det nationella självmedvetandet, måste vi ändå säga, att det inte finns någon annan väg, om vi genom den högsta lärda bildningen vill höja vårt folk. Då man inte här beviljat oss högre bildning på eget språk, så måste vi skaffa oss den om det så gäller på ett främmande språk. Annars får våra egna män och kvinnor inga verksamhetsmöjligheter här. Och när de inte får verksamhetsmöjligheter kan de inte göra något nämnvärt för sitt folk. Så enkelt är det. // Vi måste alltså, trots vårt nationella medvetande, underordna oss nödvändigheten. En liten stam som inte har något hopp om högre undervisningsanstalter på eget språk, måste av nödvång offra sina bästa drömmar, och verka enbart för folkets allmänna bästa."

med sitt folk, hur mycket gott kunde den inte göra genom att fylla luckorna i kulturlivet.

Samma klagomål om förlorade krafter återkom 1910 i en kommentar om grundandet av en andlig tidning:

Kohtalo on riistänyt riweistämme useimmat niistä harwoista meikäläisistä, jotka owat saaneet enemmän maallistakin waloa, tuonne rajan taa, jossa owat enemmän tai vähemmän oppineet näkemään paremmat olot ja jossa ymmärretään paremmin palkita heidän waiwansa. Mutta heidän jättämistään aukoista kylmät idän tuulet yhä woimakkaammin pääsewät puhaltelemaan kansallisuutemme wainiolla.⁵⁷

Det fanns alltså en inriktning på Finland och en som utgick från att man måste anpassa sig till de rådande realiteterna i den ryska rikshuvudstadens omgivning. Meningsskiljaktigheterna bidrog till splittringen bland ingermanländarna.

I en tudelad ledare där udden var riktad mot socialisterna tog *Inkeri* år 1908 upp förhållandet mellan religion och nationalitet. En tid hade alla tänkande i Ingermanland varit övertygade om att ”religion, nationalitet och språk” var de dyraste fäderneärvda skatterna: ”Uskonnon ja kielen turwissa säilyi kansallisuus ja saawutettiin niiden awulla se werrattain korkeampi siwellinen kanta ja walistusmäärä kuin oli ympäröiwällä waltawäestöllä wenäläisellä kansalla.” De män som höjt ingermanländarnas bildning hade samtidigt varit medvetna om ”wilken denna stams roll var i den stora ryska nationalitets-kroppen”, d.v.s. om behovet av anpassning till Ryssland:

Tiedettiin oiwallisesti, että meidän kohtalomme owat eroittamattomasti liittyneet niihin kohtaloihin, jotka sallimus oli suonut koko kansalle. Siinä meidän piti elää ja toimeen tulla missä toinenkin. Mutta oman kieleemme ja uskomme turwin, oman kansallisuutemme säilyttämällä. Senpä wuoksi kypsyi yhä walmiimmaksi se tietoisuus, että meidän suomalaisten on waltakunnan kieltä opittawa niin täydellisesti kuin mahdollista, woidaksemme olla täysarwoisia kansalaisia toisten joukossa ja saadaksemme sananwaltaa siellä missä sitä asiaimme järjestelyn wuoksi tarwittiin. Samalla woimme myöskin poistaa waltaa pitäwistä henkilöistä sen luulon että me muka olisimme kansalliskiihkoisia ja uskonkiihkoisia ja

⁵⁷ *Inkeri* 27.11.1910, sign. ”A.K.”, som ytterligare beklagade avsaknaden av ett finskt förlag eller åtminstone tryckeri. Övers.: ”Ödet har ur våra led slitit de flesta av de våra, som blivit delaktiga av mera världsligt ljus, till andra sidan gränsen, där de mer eller mindre lärt sig se bättre förhållanden och där man bättre förstår att belöna dem för deras mödor. Men genom de luckor de lämnat efter sig förmår österns kalla vindar blåsa allt starkare över vår nationalitets odlingsfält.”

asettuissimme eriävälle ja halveksuwalla kannalle wenäläiseen kansallisuuteen, kieleen ja uskontoon nähden.⁵⁸

Religion och nationalitet var sammanflätade: om den ena gick under, föll också den andra. Detta förstod också den del av ungdomen som inte låtit tidens materialistiska uppfattning svepa undan högre ideal. Det förstod där-
emot inte socialisterna, som ville förgöra religionen och i sin entusiasm för kosmopolitism och jämlikhet även nationaliteten. I stora kulturländer med en fast rotad nationalitet var stormanlopp mot religionen vanliga men inte så skadliga; bland finnarna i Ryssland blev sådana förödande.⁵⁹

En skribent klagade år 1911 över den bittra tudelningen bland finnarna i Ingermanland. En kosmopolitisk grupp ville riva ned gränserna mellan nationaliteterna och skjuta nationalitetsfrågan åt sidan som betydelslös samt förkunnade att nationalism (kansallismielisyys) var en reaktionär svartsotnje-lära. Det värsta var att det egna seminariet i Kolpana utbildade dylika ”walt-kunnallistuttajia” [förriksare]. De yngre lärarna talade ryska med varandra och uppträdde därmed som folkets gravgravare. I tiden betraktades det i Finland som ett tecken på bildning att kunna svenska, i Baltikum var det ett tecken på en ”intelligent” att han kunde tyska: ”Och våra ’intelligenta’ rådbårkar ryska”. Bland lärarna fanns sådana som ”tryckt en rysk lärares knapphatt på sitt huvud.” Hårda tider stod för dörren i Finland och på ett annat sätt även i Ingermanland:

⁵⁸ ’Uskonto ja kansallisuus’ I, *Inkeri* 10.10.1908, ledare. Övers.: ”I skydd av religion och språk bevarades nationaliteten och med dessas hjälp uppnåddes en relativt sett högre sedlig nivå än bland den omgivande ryska majoritetsbefolkningen.” ”Man visste mycket väl, att vårt öde var oupplösligt förenat med de öden som försynen utmätt åt hela folket. Där måste vi leva och komma till rätta på samma sätt som envar annan. Men i skydd av vårt eget språk och vår tro, genom att bevara vår egen nationalitet. Därför mognade i allt högre grad medvetandet om att vi finländare borde lära oss rikets språk så fullständigt som möjligt, för att kunna vara fullvärdiga medborgare bland andra och för att få ett ord med i laget där det med tanke på ordnandet av våra angelägenheter behövdes. Samtidigt kan vi också hos de makthavande eliminera uppfattningen att vi kantänka vore nationalchauvinister och ställt oss på en avvikande och föraktfull ståndpunkt i fråga om rysk nationalitet, språk och religion.

⁵⁹ ’Uskonto ja kansallisuus’ II, *Inkeri* 17.10.1908, ledare.

Meille ei huudeta Duuman puhujalawalta ”Inkerin loppu”, waan lausutaan piirikuntien hallinnoissa ja kouluneuwostoissa, ja sen lausuwat osaksi myös toiminnallaan omat suomalais syntyneet opettajamme.⁶⁰

Debatt om tacksamhetsskuld

I korstrycket mellan finländsk likgiltighet och ryskt övervalde uppstod en intensiv diskussion om grundläggande nationella frågor. En del av debatten gällde Finlands roll för den nationella utvecklingen i Ingermanland – var ingermanländarna en utväxt på finsk kultur i Finland, stod de i tacksamhetsskuld till den? Debatten påminner på många sätt om den som tidigare fördes i Finland om landets tacksamhetsskuld till Sverige.

En debatt framför allt om förhållandet till Finland fördes i samband med grundandet av tidningen *Inkeri* 1884, i motsats till tidigare finska tidningar i Petersburg anknöt namnet till landsbygden. En skribent uttryckte sin stora tillfredsställelse: ”Jag har alltså upptagits bland människorna, man har noterat mig i världen, mitt namn syns utåt”. Härefter skulle ingermanländarna och petersburgsfinnarna vara som hjärta och huvud i skapandet av en gemensam helhet, Ingermanland; det var mer än man vågat hoppas:

Ei niin että inkerinmaalaisena olisin pitänyt Pietarin suomalaisia wieraana, eipä sinnepä-inkään, waan ujona ja nöyränä maalaisena mielestäni ajattelin aina että juuri Pietarin suomalaiset eiwät woisi rakkaan isänmaansa Suomen ohella koskaan kaiwata mitään yhteyttä meidän kanssa, jotka waikka olemmekin alkuaan aiwan saman isän lapsia, olemme kuitenkin saaneet kokonaan toisen kodon, toisen hoidon ja toisen kaswatuksen kuin weljemme Suomenmaan suomalaiset ja siirtolaiset siellä maan rajojen ulkopuolella.⁶¹

Skribenten menade att han var väl medveten om att den nya tidningens tillkomst nästan enbart var petersburgsfinnarnas förtjänst, men att namnet

⁶⁰ *Inkeri* 18.3.1911, sign. ”Antti R.”. Övers.: ”Till oss utropar man inte från dumans talarstod ’Ingermanlands ände’, utan det deklarerar i kretsförvaltningen och skolråden och uttalas genom egen verksamhet av våra egna finskfödda lärare.” Syftar på dumaledamoten Purisjkevitjis utrop ”Finis Finlandiae”.

⁶¹ ’Maalaisen ihastus ”Inkerin” nimestä’, *Inkeri* 17.1.1884, sign. ”Inkeriläinen Jaakko Kiwipelto”. Övers.: ”Inte så, att jag som ingermanländare skulle ha betraktat Petersburgs finländare som främmande, inte ens ditåt, utan som en blyg och ödmjuk landsbo tänkte jag alltid, att just Petersburgs finländare inte vid sidan av sitt kära fosterland Finland någonsin kunde önska något samband med oss, som även om vi ursprungligen är barn av samma far, ändå fått ett alldeles annat hem, en annan vård och uppfosttran än våra bröder finländarna i Finland och utflyttarna utanför landets gränser.”

svept bort all nedslagenhet och avundsjuka. En annan skribent hälsade tidningen uttryckligen som en tidning för Ingermanland där präster, lärare (som barn av folket) och studenter från Ingermanland kunde förmedla nyheter, diskutera landskapets problem och höja bildningsnivån.⁶²

Signaturen ”Tuutarin Alpo” förargade sig över smickret av petersburgsfinnarna som räddare av usla bönder: ”Den egendomliga underdånighet, det märkliga förnekandet av egenvärdet, som andas ur ert brev, kan inte, åtminstone enligt min mening, ha utgått från en ingermanlandsfinnes verkliga hjärta.” Petersburgsfinnarna hade varit aktiva vid tidningens tillkomst, men det hade också bönderna. Den ingermanländska bonden var en lika god bonde som den petersburgsfinnske borgaren (stadsbon) var borgare.⁶³ Den förste skribenten menade dock att bara finnarna i Petersburg kunde erbjuda ledning:

Olen puhunut edellisessä kirjeessäni suomalaisuudesta Pietarissa ja maaseuduilla, että tämä luonnostaan sama asia tähän saakka on käynyt meidän ja heidän kesken enemmän taikka vähemmän hajotettuun suuntaan, että tästäläihin työmme tulisi yhteiseksi, ja wihdoin että ainoastaan Pietarin suomalaisen siirtokunnan siipien alla woimme täällä jotakin korkeampaa omaperäistä elämää ajatella. Antaa olla että ne woimat, jotka Pietarissa tulewat työtä tekemään, owat tåkäläistä perää, niinkuin ne osiksi jo owatkin, siitä ei ole puhe, asia on siinä ettei maaseudun miehet wetäisi eriköyttä Pietarin miesten kanssa. Maaseudun miehet tulewat täällä yhä olemaan niin woimallisesti eri olojen waikutuksen alaisina ettei heidän kesken parhaalla tahdollakaan woi aina saada yhteistä, yhteiseksi aiwotuissa yrityksissä ja pyrinnoissa. Meillä on tässä kohdassa ollut esimerkkiä jo enemmän kuin tarpeeksi. Niin, henkinen keskus täytyy olla työllämme, ja täksi keskipisteeksi woipi tulla ainoastaan Pietari, suomalaisen siirtokunnan nimessä.⁶⁴

⁶² ”Terwehdys ”Inkerille” ja Inkerinmaan kansalle’, *Inkeri* 20.1 och 24.1.1884, sign. ”Kansan rakastaja.”

⁶³ *Inkeri* 17.2.1884, sign. ”Tuutarin Alpo”.

⁶⁴ ”Maalaisen mietteitä’, *Inkeri* 2.3.1884, sign. ”Kiwipellon Jaakko”. Övers.: ”I mitt föregående brev om finskheten i Petersburg och på landsorterna talade jag om, att denna av naturen identiska sak hittills mellan oss och dem har gått isär, att vårt arbete framdeles borde utföras samfällt, och slutligen att vi kan tänka oss ett högre liv på egen grund här endast under Petersburgs finska kolonis vingars beskydd. Låt vara att de krafter, som i Petersburg kommer att utföra arbetet, är av lokalt ursprung, så som de till en del redan är, det inte är det saken gäller, det viktiga är att landsbygdens män inte drar åt annat håll än männen i Petersburg. Landsbygdens män kommer här fortsättningsvis att stå under så stark påverkan av olika förhållanden, att man inte ens med bästa vilja kan uppnå enighet i försök och strävanden som är avsedda att vara gemensamma. På detta har vi redan mer än tillräckligt av exempel. Ja, vårt arbete kräver ett andligt centrum och denna mittpunkt kan endast vara Petersburg, i den finska kolonin namn.”

Den var inte fråga om smicker, men nog om ödmjukhet. Signaturen ”Kiwipellon Jaakko” återkom på sommaren och konstaterade att han till sin glädje noterat att ”mången av de våra”, om också inte bönder, besökt ”det kära broderlandet, Finland”, därifrån de otvivelaktigt fått ”mycken inspiration, hopp och ny iver i det arbete, som också här utförts och kommer att utföras för folkets dyrbaraste livsvillkor, den religiösa och nationella bildningen”. Skribenten framhöll utan förbehåll Finland som inspiration och förebild:

Waikka Suomi woi meistä huolehtia yhtä wähän kuin muistakaan sukulaisistaan Wolgan ja Walkeanmeren waiheilla, niin olemme me näistä wiimeisistä werrattain parhaassa tilassa, woidaksemme aina ei ainoastaan pitää silmällä suuren welikansamme waiheita, mutta jopa henkisesti elää samaa elämätkin Suomen kanssa, surra sen suruissa ja iloita sen iloissa.

Ei ole Suomen asia ohjata olojamme, tehdä työtä edestämme; ei Suomi meiltä mitään kaipaa, eikä meitä missäkään tarwitse, mutta meidän elämämme elinydin on siinä, että kaikin woimin seuraamme tarkimmasti Suomen oloja, teemme työtä sieltä opitussa suunnassa, emme koskaan hylkää sitä apua, minkä Suomi henkisen kehityksemme eduksi woipi meille tarjota, emmekä hetkeksikään wieroita luotamme sitä ajatusta että me olemme aina tarwinneet sekä yhä enemmän tulemme tarwitsemaan Suomen apua.⁶⁵

Han framhöll att även om de enda konkreta banden var att en och annan präst kommit från Finland och en och annan ingermanländare studerat där, var utvecklingen i Finland av central betydelse för Ingermanland, även om Ingermanland än så länge inte kunnat återgälda – låt vara att Matti Kurikka burit den första byggstenen till en bro från Ingermanland till Finland. I det stora perspektivet var Finland avgörande:

Nuo muutamat papit, jotka Suomi – itse siitä sen suurempata lukua pitämättä - jo wuosisatojen kuluessa on meille antanut, owat tehneet täällä, jos ei enemmän, niin ainakin yhtäpaljon, kuin wirkaweljensäkin Suomessa. Ja kaikki korkeampi kansallinen elämä, joka

⁶⁵ 'Maalaisen mietteitä', *Inkeri* 17.8.1884, sign. ”Kiwipellon Jaakko”. Övers.: ”Även om Finland lika litet kan ta hand om oss som om sina andra fränder vid Volga och Vita Havet, så befinner vi oss jämfört med de sistnämnda i det bästa läget, för att alltid inte bara kunna hålla ögonen på vårt stora broderfolks öden, utan t.o.m. andligen leva samma liv som Finland, sörja i dess sorger och glädjas i dess fröjder. // Det är inte Finlands sak att styra våra förhållanden, arbeta för oss; inte förväntar sig Finland något av oss, och behöver oss inte till något, men den levande kärnan i vårt liv ligger i att vi med alla krafter så noggrant som möjligt följer med förhållandena i Finland, arbetar i den riktning vi lärt oss där, att vi aldrig förkastar den hjälp, som Finland kan erbjuda oss till fördel för vår andliga utveckling, och att vi inte ens för ett ögonblick visar ifrån oss den tanken att vi alltid behövt och i allt högre grad kommer att behöva Finlands hjälp.”

täälläkin mahdollisesti saattaa vielä kiehtyä, woipi meillä menestyä edeskinpäin ainoastaan silloin sitä paremmin, mitä enemmän woimme elää henkisesti samaa elämää Suomen kansa, mitä enemmän woimme omistaa, imeä itseemme sitä werta, joka jalon Suomen kansan sydämen sywimmästä lähteestä wirtaa.⁶⁶

En ny debatt om tacksamhetsskuld utlöstes av en kommentar av signaturen ”Kansanrakastaja” till folkskolmötet i Sordavala 1884. Enligt honom häftade Ingermanland i en stor tacksamhetsskuld:

Jokaisen täytynee tunnustaa, että kaikesta tosi-hywästä ja henkisestä waurastumisestaan on Inkerin kansa kiitollisuuden welassa Suomen heimoweljilleen, tuolle ”tuhatjärwisen maan” jalolle kansalle. Sillä Suomihan on kaswattanut tähän asti pappimme, täkäläisen kansallissiwistyksen alkuun panijat, joiden joukosta aina on löytynyt kansamme todellisen onnen wankkoja wartijoita, urhollisia ja uskollisia kutsumuksessaan – kansan johtajina. – Suomihan on luonut kirjallisuuden, jolla kansamme lapset walon tiellä johdetaan, Aapistä Raamattuun ja monipuolisimpiin henkisen walon wiritimiin saakka.⁶⁷

Ingermanland borde ödmjukt arbeta efter de ädla förebilder som Finland erbjöd. Signaturen ”Kansanwalistaja” opponerade sig mot att Finland skulle ha gjort något speciellt för Ingermanland; sin kultur hade Finland skapat för sig självt och om ingermanländarna tog del i den var det naturligt eftersom ”vi känner oss som en del av samma finska folk, även om ödet politiskt placerat oss i en annan ställning”. Ingermanland hade sin egen roll i förhållande till storfurstendömet:

⁶⁶ *Inkeri* 21.8.1884, sign. ”Kiwipellon Jaakko”. Övers.: ”De några präster som Finland – utan att själv hålla desto noggrannare räkning på dem – redan under seklernas gång har skänkt oss, har här gjort, om inte mera, så åtminstone lika mycket som deras kolleger i Finland. Och allt högre nationellt liv, som även här eventuellt ännu kan utvecklas, kan hos oss även i framtiden ha framgång endast ju bättre vi andligen kan lewa samma liv som Finland, ju mer vi kan äga, suga i oss det blod som flyter från det ädla finska folkets hjärtas djupaste källor.” Matti Kurikka (1863–1915) var ingermanländsk författare och journalist.

⁶⁷ *Inkeri* 10.7.1884, sign. ”Kansanrakastaja”. Övers.: ”Envar torde vara tvungen att erkänna, att Ingermanlands folk står i en tacksamhetsskuld till sina finska stamfränder, till de tusen sjöarnas lands ädla folk, för allt verkligt gott och andlig rikedom. Ty Finland har hittills fostrat våra präster, initiativtagarna till den härvarande folkbildningen; bland dem har det alltid funnits fasta väktare av vårt folks verkliga lycka, modiga och trogna i sitt kall – som folkets ledare. Finland skapade ju den litteratur, med vilken vårt folks barn leds in på ljusets väg, från abc-boken till Bibeln och till mångsidigare uttryck för andens ljus.”

Inkerin kansallakin on oma tehtävänsä suuren suomen heimon suhteen, että sen tehtävänän on olla "etujoukkona", kilpenä, kansallisuuden säilyttämis-pyrinnoissä. [...] Mitä "huolia" ja waiwoja" muuten Suomelle lienee meidän suhteemme, sitä en ymmärrä. Waltiollisesti ei sillä ole mitään oikeutta, eikä welwollisuutta siihen. Erityisesti taas ei Suomi meidän suhteemme ole mitään tehnyt. Mitä se on tehnyt, on ollut sitä itseä warten. Mitä me olemme sieltä omistaneet on ollut meidän omassa tahdossamme.⁶⁸

"Kansanrakastaja" svarade med att i breda drag upprepa sin tes:

Suomen kansa, niinkuin muutkin kansat, on tietysti toiminut omaksi parhaakseen; waan walwoessaan omaa onneansa, korottaessaan itseänsä pimeydestä walkeuteen on se johtanut walon tielle meitäkin läheisimpiä heimolaisiaan, kirjallisuuden ja muiden, edellisessä kirjoituksessani mainittujen wälkappaleiden avulla. Siis pidän kuitenkin mielipiteeni järkkymättä, että puoliwenäläistyneessä kansassamme on saanut alkunsa ja imee waikuttawaa woimaansa Suomesta, niinkuin Suomi sai siwistyksensä alun Ruotsista; waikka Suomi nyt ei tarvitse sieltä vaikutuswoimaa eikä kiihoitusta, sillä Suomella on jo omat kansalliset elonlähteensä. Waikka "sydämellinen rakkaus" olisi kuinka paksu itseänsä tai kansaakin kohtaan, en usko sen itseänsä ketään korottaneen raakuudesta siwistykseen; waan ne owat aina ensin saaneet waikutusta ulkoa-päin ja siten heränneet henkisestä unestaan. Niin on laita Inkerinkin kansan, jonka siwistyksestä Suomi huolehti, huolehtiessaan omaa siwistystänsä, ja esti sen tähän asti sukupuuttoon waipumasta, siihen kansallisuuttamme nielewään mereen, johon suurin osa Suomen kansan heimolaisista on jo hukkunut.⁶⁹

⁶⁸ *Inkeri* 24.7.1884, sign. "Kansanwalistaja". Övers.: "Också Ingermanlands folk har en egen uppgift i förhållande till den stora finska stammen, dess uppgift är att utgöra en sköld för strävandena att bevara nationaliteten. [...] Vilka 'bekymmer' och 'besvär' Finland skulle ha haft i förhållande till oss, kan jag inte begripa. Politiskt har det inte någon rätt därtill, inte heller skyldighet. Å andra sidan har Finland åter inte gjort något speciellt för oss. Vad landet utträttat, har det gjort för sig självt. Det vi har tagit till oss därifrån har berott på vår egen vilja."

⁶⁹ *Inkeri* 3.8.1884, sign. "Kansanrakastaja". Övers.: "Det finska folket har, liksom också andra folk, naturligtvis verkat för sitt eget bästa; men när det slagit vakt om sin egen lycka, lyft sig självt ur mörket in i ljuset har det lett också oss, sina närmaste stamfränder, in på ljusets väg, med hjälp av litteraturen och andra i mitt tidigare inlägg nämnda redskap. Jag håller alltså orubbligt fast vid min ståndpunkt, att vårt halvt förryskade folk har fått sin början och suger sin verkande kraft från Finland, liksom Finland fick början av sin bildning från Sverige; låt vara att Finland numera inte behöver inflytande eller agitation därifrån, ty Finland äger redan sina egna livskällor. Även om 'en hjärtlig kärlek' vore hur stark mot sig själv eller mot ett folk, tror jag inte att den av sig själv lyft någon från råhet till bildning; utan de har alltid först tagit emot påverkan utifrån och därmed vaknat ur sin andliga sömn. Det är fallet med Ingermanlands folk, Finland vårdade sig om dess bildning, då det vårdade sig om sin egen, och har hittills hindrat den från att sjunka ned i utrotning, i det hav som slukar vår nationalitet och där största delen av det finska folkets stamfränder redan har drunknat."

Liksom tacksamhetsskulddebatten hade några inlägg om huruvida Ingermanland hade en historia en motsvarighet i Finland, närmast Topelius kända fråga från 1843 om finska folket ägde en historia. Kolpana-seminariets direktor Pietari Toikka, menade år 1889 att Ingermanland inte kunde göra anspråk på en historia i den mening som de folk som påverkat världshändelserna, men att man kunde vara stolt över att ha bevarat sin nationalkänsla också under främmande herravälde. Liksom individer hade en biografi, hade folken, också de små, en historia. Trots några försök, närmast i form av artikelserier, av bl.a. Toikka och Tiisniekka, fick Ingermanland dock inte någon skriven historia.⁷⁰

Var finns ingermanländarens fosterland?

Nästan tre decennier senare var stämningarna annorlunda, vilket framgår av två programmatiska inlägg före första världskriget. I början av år 1908 publicerade den återuppståndna *Inkeri* en tudelad artikel om ingermanländarens fosterland, var fanns det egentligen? Artikeln utgick från att ingermanlän-darna inte bara stod mellan öst och väst utan var invävda i båda, därav följde ”vår stams märkliga ställning”:

Lännessä on maa ja kansa, johon se on veriheimolaisuuden suhteissa, sieltähän owat useimpain nykypolwien esi-isät tulleet, sinne wetäwät kielen ja uskonnon siteet, Suomen kanssa owat yhteisiä wanhimman historian monet kohtalot. Idässä on mahtawa Wenäjä; uskonto on toinen, rotu on myös wieras ja kuitenkin katkomattomat siteet sitowat Inkerin pienen heimon kiinni suuren naapurinsa kylkeen: yhteinen hallitus, yhteiset julkiset laitokset ja ennenkaikkea uudemman ajan yhteiset kohtalot.⁷¹

Fosterlandet var inte Finland, historien hade gjort klyftan för djup. Det fanns heller inte i öster, även om Ingermanland givetvis hörde till det stora Ryssland och det vore sjukliga drömmierier att ens tänka sig något annat. Men även om

⁷⁰ Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 228–229, 329.

⁷¹ ’Missä on inkeriläisen isänmaa’, *Inkeri* 15.1.1908; jag har publicerat artikeln i P. Nevalainen & H. Sihvo (toim.), *Dokumentteja Inkerinmaalta*, Studia Carelica Humanistica II (Joensuu 1990), s. 59–63. Övers.: ”I väst finns ett land och ett folk, med vilken den står i blodsförvantskap, därifrån har ju de flesta nulevande generationers förfäder kommit, dit leder språkets och religionens band, med Finland delar vi många av den äldre historiens öden. I öst ligger det mäktiga Ryssland; religionen är en annan, rasen är också främmande och ändå binder oslitliga band Ingermanlands lilla stam till den stora grannens sida: en gemensam styrelse, gemensamma offentliga institutioner och framför allt den nyaste tidens gemensamma öden.”

en backstugusittare hörde till ett hemman, var stugan hans hem. Fosterlandet var Ingermanland och fosterlandskärleken borde inriktas på denna bygd. Ingermanländaren kunde inte som finnen sjunga om sina sjöar, schweizaren om sina alper och norrmannen om sina fjordar. Om han besjöng den mäktiga Nevan, Ladogas vågor eller miljonstaden som ”våra” måste han tillägga ”men inte enbart våra”. Men man måste äga fosterlandskärlek, ty det folk som saknade en sådan var som en människa vars hjärta slutat slå. Och det fanns exempel på att det var möjligt också för grupper som ingermanländarna:

[...] siitä on todisteina monet pienet heimot, jotka owat eläneet tai yhä eläwät samanlaisissa olosuhteissa kuin inkeriläiset, esim. Pohjois-Saksan tanskalaiset, Pohjois-Ruotsin suomalaiset, Suomen rannikko-ruotsalaiset, Saksan elsass-lothringilaiset y.m.s., joiden hehkuwasta isänmaanrakkaudesta löytyy kauniita kuwauksia.⁷²

Dessa mindre gruppers fosterlandskärlek hade kommit till uttryck i den entusiasm med vilken de omhuldade fädrens andliga arv. Det var en konsekvens av förhållandena att denna aspekt överskuggade fosterlandskärleken mera materiella aspekter. Ingermanländarens fosterlandskärlek borde alltså rikta sig mot födelsebygden, språket och den egna gruppens egenskaper. Det var dock ett faktum att nationalkänslan var svag och betydligt svagare än i Finland: ”Ifall den ingermanländska stammens fortbestånd hittills enbart hade varit beorende av nationalkänslan, om inte svalget mellan raser och religioner hade varit så djupt som det – lyckligtvis – är; sannerligen, det vore ingen glädjande bild som nutiden skulle erbjuda här.” Även om det gällde att höja nationalkänslan betonade skribenten uttryckligen: ”Allra minst kan det vara tal om att försöka inplantera någon egentlig finländsk [warsinaisesti suomenmaalaisen] patriotism här.”⁷³

Medlen för att höja nationalkänslan var temat för en skrivtävling som *Inkeri* utlyste fyra år senare. Det segrande bidraget var en fiktiv beskrivning av ett möte där ingermanländarna enligt en version av den nationella syllogismens logik i tur och ordning förkastade en rysk (assimilering till rikets dominerande kultur), finländsk (gemensam finsk kultur i Finland för samma slags finnar) och socialistisk orientering (*ubi bene ibi patria*). Utgångspunkten var

⁷² ’Missä on inkeriläisen isänmaa’, *Inkeri* 15.1.1908. Övers.: ”[...] det bevisar många små stammar, som har levt eller fortfarande lever i likartade förhållanden som ingermanländarna, t.ex. danskarna i norra Tyskland, finnarna i norra Sverige, kustsvenskarna i Finland, elsass-lothringarna i Tyskland m.fl., om vilkas fosterlandskärlek det finns vackra beskrivningar.”

⁷³ ’Missä on inkeriläisen isänmaa’, *Inkeri* 18.1.1908.

sökandet efter något eget; de egna prästerna kom ”från andra sidan bäcken” och socialisterna hade ingen särskilt ingermanländsk framtoning. Det värsta var att man inte hade gränser som omgärdade något man kunde kalla eget. Man kunde inte tänka sig egna statliga institutioner eller ens ämbetsmän, men ”ett folk och en stam måste ha något eget, dit dess nationalkänsla fokuseras, annars är det dömt till sammansmältningens tysta, men säkra död”.⁷⁴

Det gällde att utveckla det egna: det fanns gränser, också om de inte var territoriella, kring det ingermanländska i modersmålet (som visserligen var gemensamt med finnarna) och kyrkan (som visserligen var gemensam med tyskarna), som räddat ingermanlänarna från att assimileras, i så avgörande grad att ”luterilainen” i folkets mun i nästan lika hög grad angav nationalitet som konfession. Skolor, kommunalrättningar, tidningar, historieskrivning, litteratur, sångfester, allt borde användas för att utveckla det egna:

Ja kun lopulla joukkue nousi seisomaan ja ”Nouse Inkerin” säwelet mahtawina täyttiwät salin joka sopen silloin tuntui, että elonkipuna ei ole vielä sammunut.⁷⁵

En ingermanländsk fackla tänds

Tästä olisi nyt wedettävä käytännöllisiä johtopäätöksiä.⁷⁶

Inkeri 2.3.1912.

Prisskriften uppmanade till praktiskt arbete. Inspirationen kom något år senare från eller snarare via Finland, från de ingermanländska studenterna vid Helsingfors universitet och deras förening Inkerin Ylioppilaat. Redskapet blev folkbildningsföreningen Soihtu som grundats i Petersburg 1908.

Under världskriget aktiverades både Inkerin Ylioppilaat och Soihtu på ett närmast förbluffande sätt. Förändringen personifierades av de båda socialisterna, redaktören Kaapre Tynni och Petersburgs finska samskolas rektor och Soihtus ordförande Juhana Peräläinen, vilka båda studerat i Helsingfors. Båda var åtminstone påverkade av socialistrevolutionärerna och vägen ”till folket” var dem inte främmande.

⁷⁴ ’Mitä olisi tehtävä kansallistunnon kohottamiseksi meillä’, *Inkeri* 17.2–2.3.1912, sign. ”E. H.”.

⁷⁵ *Inkeri* 2.3.1912, sign. ”E. H.”. Övers.: ”Och när skaran till sist steg upp och ’Nouse Inkeris’ mäktiga toner fyllde salens alla hörn, då kändes det som om livsgnistan ännu inte hade slocknat.”

⁷⁶ Övers.: ”Nu skulle det gälla att dra de praktiska konsekvenserna.”

Valistusseura "Soihdun" perus- talon kokous

pidetään huhtikuun 5 p. kello 2:delta
j.p.p. Serpuhovskaja kadulla N:o 10
siivoksi insinöörin salissa.

Kokouksen ohjelma:

I. Jäseniksi aitolien kirjoittautu-
minen.

II. Kokouksen virkailijain valitse-
minen.

III. Alustus "Soihdu"-seuran lä-
himmistä tehtävistä kaupungissa ja
maaseudulla, pitää toimitt. K. Tynni.

IV. Johtokunnan vakinaisten ja
varajäsenien vaalit.

*Folkbildningsföreningen
Soihdu grundades i april 1909
(Inkeri 3.4.1909). Redaktören
Kaapre Tynni inledde om
föreningens uppgift. Soihdu
stämplades som antiklerikal
och levde ett tynande liv
tills den aktiverades på nytt
1915-1917.*

I forskningen har man pekat på att 1905 års revolutionsförsök förde in Ryssland på ett anmärkningsvärt experiment, dess ledare försökte "half-accidentally, half-deliberately, to transform a multi-national empire into a nation-state, and an autocracy into a constitutional monarchy". Genom införandet av medborgerliga rättigheter och en vald lagstiftande församling försökte oktobermanifestet på några månader skapa för Ryssland främmande institutioner som i de flesta europeiska länder hade vuxit fram under sekler. Året 1905 var Rysslands 1848, d.v.s. en kombination av borgerlig revolution och nationell emancipation – kompletterad ytterligare av en relativt stark

arbetarrörelse.⁷⁷ Det var en mäktigt brygd och även om agitationen och entusiasmen efter en tid resulterade i en stärkt repression, kan man argumentera för att processer kommit igång som inte längre kunde stoppas. För ingermanländare kom tio år senare en försenad och kort, men oerhört intensiv *Völkerfrühling*. Om Ryssland försökte teleskopera seklers utveckling, försökte ingermanländarna, eller åtminstone en grupp ingermanländska studenter, gå mer eller mindre direkt från ett tidignationellt skede till en fullt utvecklad nationell rörelse (från A till C i Hrochs termer). Ingermanländsk folktradition upptäcktes (fas A) relativt sent, åtminstone i förhållande till karelsk. Det samma kan sägas om ingermanländarna som grupp, som ”folk”. En period av ”patriotisk agitation” (fas B) inleddes under 1800-talets andra hälft under ledning av präster och framför allt lärare, men pågick ännu, liksom parallellt de inledande skedena av skapandet av en organisationsstruktur som sträckte sig över hela territoriet (fas C) och även förmådde mobilisera bönderna.

Initiativet till att grunda en folkupplysningsförening (kansanvalistusseura) för Ingermanland togs i slutet av 1907, och Soihtu grundades i april följande år med målsättningen att förlägga tidningar och böcker, ordna fortbildning, grunda en fond för medellösa ungdomar, museer, bibliotek m.m. Avsikten var att föreningen skulle ansluta sig till det ryska folkbildningsförbundet.⁷⁸ Föreningen drogs omedelbart in i den bittra konflikt mellan ”klerikaler” (gammalfinnar, präster) och ”antiklerikaler” (socialister, lärare) som kom till ytan år 1905. I klerikalernas organ *Inkeri* påpekades det att grundandet av Soihtu dominerats av gruppen kring antiklerikalernas tidning *Neva*. I två ledare förhöll *Inkeri* sig försiktigt positiv till initiativet, förutsatt att det inte unyttjades för partiändamål och att arbetet anpassades efter de speciella behoven hos Ingermanlands finska befolkning. Den var sedan länge läskunnig och behövde därför främst egen litteratur och en egen folkhögskola. Den finska litteraturen och folkhögskolorna i Finland stod öppna, men det räckte inte. Folkbildningsarbetet i Ingermanland krävde egna mål och medel, och man kunde inte räkna med hjälp från något håll:

Suomesta käsin sitä ei tule eikä voikaan tulla. Siellä meistä ei wälitetä, niin etujoukkona kuin seisommekin täällä kansallisuustistelussa ja koetamme ylläpitää suomalaisen nimen kunniaa ja mainetta. Harwoin meille sieltä edes myötätuntoinen sanakaan suodaan,

⁷⁷ Andreas Kappeler, *Russland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall* (München 1993), s. 268. Geoffrey Hosking, *Russia. People and Empire 1552–1917* (London 1997), s. 425.

⁷⁸ *Inkeri* 18.1, 7.3 och 24.4.1908.

puhumatta siitä että jollain tuntuwammalla tawalla meikäläisten hommia awustettaisiin, olipa se waikka waan – moraalisesti. Siinä suhteessa Suomi on kylmä ja itsekäs heimolaisiaan kohden.⁷⁹

Tidningens besvikelsen i fråga om Finland var förmodligen ganska allmän och förstärktes av svårigheterna att utverka stöd från Finland för den finska samskolan i Petersburg.

Fram till världskriget levde Soihtu ett passivt liv, bl.a. för att den fått en stämpel som socialistisk och därför betraktades med misstro av ”klerikaler” och gammalfinnar. *Neva* konstaterade år 1916 bittert att de kretsar som anmars skröt med att de var ”nationella” hade stämplat Soihtu som en partiförening och hållit sig borta, vilket haft som följd att verksamheten lamslogs.⁸⁰

Studenter

De första ingermanländska bondestudenterna kom till Alexanders-Universitetet i Helsingfors kring år 1880, men antalet ökade då Viborgs finska klassiska lyceum började dimittera studenter. År 1891 grundade fem av de tio inskrivna ingermanländska studenterna föreningen Inkerin Ylioppilaat. Föreningen var en sällskapsklub, men aktiverades 1903–1904, då stadgarna stadfästes av rektor och ånyo 1911 genom en ökad tillströmning från samskolan i Petersburg; underlaget breddades till andra än studenter. Föreningen utarbetade en statistik över folkbiblioteken i Ingermanland, inledde folklivsforskning och gav ut jultidningar åren 1903–1905 och 1915–1916. Vid tjugofemårsjubileet 1916 hade föreningen över trettio medlemmar.⁸¹

⁷⁹ *Inkeri* 7.3.1908, 18.1, 21.1, 29.1 och 8.2.1908; om partierna, *US* 10.3.1908. Övers.: ”Från Finland kommer den [hjälp] inte och kan inte komma. Där bryr man sig inte om oss, hur mycket vi än står här som en förtrupp i nationalitetskampen och försöker hålla det finska namnets heder och ära upprätt. Sällan bevärdigar man oss från det hållet ens ett medkännande ord, för att inte tala om att man på något mera kännbart sätt skulle stöda våra strävanden, vore det så ens – moraliskt. I detta avseende förhåller Finland sig kallt och egoistiskt till sina stamförvanter.”

⁸⁰ *Inkeri* 13.1.1912, *Neva* 8.4.1916.

⁸¹ J.K., ”Inkerin Ylioppilaat” 40-vuotias. Vanhin heimojärjestö Suomessa’, *Ylioppilaslehti* 22/21.11.1931, s. 405. *Neva* 23.9 och 28.10.1916. Föreningen ombildades år 1917 till en hjälporganisation för ingermanländska flyktingar, bytte namn till Inkerin Ystävät och öppnades för finska medborgare. Efter grundandet av Inkerin Liitto återgick föreningen till sin ursprungliga uppgift och återtog sitt gamla namn år 1930. Vid fyrtioårsjubileet följande år hade föreningen haft totalt omkring 80 studentmedlemmar från Ingermanland och 70 från Petersburg.

På 1910-talet inleddes en märklig ”väckelse” med till stor del folkloristiska förtecken bland de ingermanländska studenterna i Helsingfors; en drivande kraft var Tynni, som blev medlem i Inkerin Ylioppilaat år 1913. Vid oktobermötet 1915 gästades föreningen av magister Väinö Salminen, som forskat i bl.a. ingermanländska bröllops seder och redogjorde för den rika ingermanländska traditionsskatt som Lönnrot förbisett, men som i Finska litteratursällskapets utgåva visade att ingen annan gren av den finska stammen hade bidragit med en lika stor andel. Bland de 11 000 folkdikterna fanns pärlor som kunde jämföras med Höga Visan. Studenterna välkomnade Salminens förslag att ge ut ett urval som ”Inkerin Kanteletar”; folket hemmavid skulle välkomna initiativet i medvetande om att de återfick fädrens runor, som höll på att falla i glömska. Vidare planerades traditions- och dialektinsamlingar i samarbete med Finska litteratursällskapet; Tynni redogjorde för sin runoinsamlingsresa till Västra Ingermanland.⁸²

Inkerin Ylioppilaats tjugofemårsjubileum, en lysande fest på Studenthuset i oktober 1916, utformades till en manifestation med deltagande av ledande språk- och traditionsvetare (Kaarle Krohn, E. N. Setälä, A. M. Tallgren, Lauri Kettunen) och framgångsrika ingermanländare i Finland och representanter för föreningar i Petersburg och Ingermanland: Soihtu, Kvinnoföreningen, nykterhetsföreningarna Inkeri och Alku, tidningen *Neva* och Kolpana-seminariet. Talen följde på varandra i strid ström. Det låg något symboliskt i att båda Tynni och Peräläinen talade, de symboliserade och personifierade den allians som ingåtts mellan Inkerin Ylioppilaat och Soihtu och som redan åstadkommit en motsvarande ”väckelse” i Ingermanland. Festen tjänade förmodligen samtidigt som ett tillfälle att koordinera de pågående aktiviteterna. I programmet ingick en tablå, ett ”ingermanländskt bondbröllop”, en av konstnären I. Lattu skapad ”kuwaelma inkeriläisistä häistä”.⁸³

Studentföreningen tog en ström av initiativ som tog sikte på att omedelbart skapa det som det tagit decennier att skapa i Finland. Man betonade hur det gällde att ta vara på stunden. De ingermanländska studenternas aktivitet

⁸² Kaapre Tynni i *Neva* 20.10.1915 och Helsingforsbrev 23.9.1916. Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 330–331. Om Tynni, se Aale Tynni, *Inkeri, Inkerini* (Helsinki 1990).

⁸³ *Neva* 28.10.1916. Det förtjänar att nämnas att Otto Andersson och Brage tidigare skapat ”Österbottniskt bondbröllop”; på initiativ av Svenska folkpartiet besökte Andersson och föreningen Brages filial i Viborg Petersburg och uppträdde under Svenska Dagen 1913. Max Engman, ’Svenska folkpartiet i S:t Petersburg’, *HTF* 1985, s. 436–437.

för osökt – trots alla skillnader – tankarna till den roll som motsvarande studentgrupper spelade i de mångnationella imperiernas centra och senare i kolonialimperiernas universitet. Man kan knappast likställa Tynni och Peräläinen med Kwame Nkrumah och Jomo Kenyatta, men i grunden var det fråga om samma sak. I en främmande omgivning kom de att dryfta sin egen identitet och därmed sitt folks. De mötte förment universella institutioner (universitet, vetenskap), som ändå tvingade dem att reflektera över det kulturellt specifika, särskilt hos dem själva och i deras kulturella bakgrund. För Tynni och Peräläinen blev lösningen en egen etnisk, finsk-ingermanländsk identitet med etnografiskt-populistiska inslag på ett sätt som gav vid handen att radikaler i Ryssland var arvtagare till narodnikerna. Trots anknytningen till Finland var det en identifikation på andra grunder. Efter decenniernas diskussioner om ingermanländarnas orientering beslöt sig åtminstone en grupp för att vara ingermanländare och inget annat. Deras försök att genomföra ett helt ”nationaliseringsprogram” på en gång var ambitiöst, men tiden var kort och inte i alla avseenden gynnsam, även om perioden 1907–1916 kanske var mera dynamisk än vi föreställer oss. Världskriget vidgade ingermanländarnas vyer och innebar ökat välbefinnande för dem som livsmedelsproducenter.⁸⁴

Aktivitet

”Efter många stillsamma verksamhetsår” inledde Soihtu år 1915 en livlig aktivitet. På våren ordnades i Petersburg en sångfest i miniatyr med sex körer (totalt över hundra sångare), två hornorkestrar, folkdanser och uppvisningar av två gymnastikföreningar m.m. Uppslutningen var så stor att flera hundra personer som rest in från landsbygden inte rymdes in. Inkomsterna tillföll Soihtus nygrundade folkbibliotek.⁸⁵ Ett år senare ordnade Soihtu en stor Kalevalasoaré med tre föredrag. Ordföranden Peräläinen talade om Kalevalas historiska betydelse. Andra folk hade sina krigiska minnen och stormän, finnarna hade Kalevala, folkets historiska ryggrad. Om det finska folket någon gång skulle förgås, skulle Kalevala bestå som ett för mänskligheten gemensamt ”andens tempel”, som för världen förkunnade ”det finska folkets andes självständighet och originalitet”. Folkdikten hade levt och överlevt de tider då den västerländska bildningen förmedlades på latin och svenska, då den obegripliga latinska mässan ljöd i ödemarken och då nationalskalden på ett

⁸⁴ Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 353.

⁸⁵ *Neva* 27.3, 10.4 och 14.4.1915.

främmande språk sjöng väckande fosterländska sånger för en från folket alienerad överklass. Nu var man i färd med att smida en ny Sampo, och Peräläinen föreslog att Soihtu skulle börja fira Kalevaladagen varje år. Magister H. Rimpiläinen talade om Kalevalas inverkan på finsk konst och litteratur och en av samskolans elever om fornfinnarnas religion.⁸⁶

Trots den näverdoftande entusiasmen, som för tankarna till den tidiga Kalevalareceptionen i Finland, kunde föreningen vid årsmötet i april 1916 inte redovisa annat än ett rätt anspråkslöst verksamhetsår, vilket Peräläinen förklarade med krigets förlamande verkan på det fria bildningsarbetet. Medlemsantalet låg på drygt två hundra, men bara 106 hade betalt medlemsavgift; 41 nya medlemmar hade anslutit sig.⁸⁷

Soihtus styrelse hade stora planer. Till biblioteket inköptes i början av 1916 ett större antal böcker och tidskrifter samt lantbruks- och teknisk litteratur. Det omfattade 661 titlar i 528 band. Landsbornas möjligheter att använda biblioteket samt grundandet av ambulering bibliotek var föremål för en livlig diskussion. Vidare planerades att ge ut tillfällighetspublikationer om folkets liv och billiga upplysningskrifter. Ytterligare planerades år 1916 föreläsningar i Petersburg och på landsbygden och 1917 en andelsverksamhetskurs.⁸⁸

Kulturfond

Studenterna i Helsingfors tog våren 1916 initiativ till Inkerin Siwistysrahasto (Ingermanländska kulturfonden) och beslöt att överföra hälften av Inkerin Ylioppilaats förhöjda medlemsavgifter till Soihtu som en grundplåt för fonden. Tynni redogjorde vid Soihtus årsmöte för planen, som gick ut på att fonden skulle stöda "bildningsarbete på modersmålet bland den finska befolkningen i Ingermanland". Fonden borde grundas som en fristående fond, som skulle få sina medel genom insamlingar, donationer, särskilda fester, konserter och soaréer. Förslaget stöddes enhälligt och för att föra saken vidare tillsattes en komitté bestående av kyrkoherdarna Raski och Relander samt kommerserådet Joonas Peusa.⁸⁹

Neva stödde planerna genom att påtala hur ingermanländarna var rika i all sin fattigdom. De offrade pengar på hedna- och inre mission, medan de egna

⁸⁶ *Neva* 26.2.1916.

⁸⁷ *Neva* 19.4 och 29.4.1916.

⁸⁸ *Neva* 23.2, 19.4, 29.4, 24.5, 7.10.1916, 10.2.1917.

⁸⁹ *Neva* 23.2 och 29.4.1916.

bildningsinrättningarna låg för fåfot eller hade bristfällig finansiering som seminariet i Kolpana. Man stickade sockor för svarta hedningar i det heta Afrika, medan egna barn gick halvnakna kölden! Folkupplysningsministeriets skolor fjärmade sig dag för dag allt längre till språk och sinnelag, inte ens det krympande antalet finska lärare var alltid på det klara med nationella frågor, upplysning behövde:

Kirkko puhuu sille ainoastaan haudantakaisista asioista, harrastaa enemmän neekerien sielunpelastamista kuin kotoista walistustyötä. Kouluissa wallitsee wieras kieli ja osittain myöskin wieras mieli. Muita julkisia walistuslaitoksia ei meillä omissa käsissämmä ole. Missä siis turvamme kansallisen olemassa olon waikkeissa taisteluissa? Ei jää muuta jällelle kuin wapaa walistustyö.⁹⁰

Tynni argumenterade för kulturfonden som en angelägenhet för hela folket:

Kysymys on siitä, perustaako kansallisen siwistysrahaston wählukuinen joukko intoilijoita, jotka owat muka saaneet uuden aatteen ja haihattelewat kaikellaisissa ”edistysrienoissa” wai perustaako sen kansa, joka tahtoo elää kansallista elämäänsä edelleen waikaisakin oloissa, kansa joka tahtoo taistella olemassa olostaan ja edistyksestään.⁹¹

Tynni menade att blandspråkigheten och lärarutbildningen, särskilt stödet för Kolpanaseminariet och möjligheten att utbilda kvinnliga lärare på finska, krävde insatser. En folkhögskola, bibliotek, läsecirklar, föreläsningar och folkbibliotek behövdes. Hjälp kunde man inte räkna på utifrån, tvärtom användes ingermanländarnas skatter för att underhålla mot dem fientliga inrättningar: ”vi måste så, vem som än skördar”.

Soihu sammankallade ett allmänt möte för att dryfta fondfrågan och andra aktuella angelägenheter. I sitt hälsningstal hänvisade Peräläinen till Soihus insatser och till de gamla grekerna som inför det persiska hotet skapade en gemensam krigskassa i Aten. Exmplet borde följas: ”Ja waikka emme

⁹⁰ *Neva* 10.5.1916. Övers.: ”Kyrkan talar till det [folket] bara om förhållandena på andra sidan graven, intresserar sig mera för att rädda negrers själar än för det inhemska bildningsarbetet. I skolorna dominerar ett främmande språk och till en del ett främmande sinnelag. Andra offentliga bildningsinrättningar har vi inte i egna händer. Var skall vi alltså söka skydd i den svåra kampen för en nationell existens? För oss återstår bara det fria bildningsarbetet.”

⁹¹ *Neva* 27.9.1916. Övers.: ”Frågan gäller om en nationell kulturfond grundas av ett ringa antal entusiaster som kantänka tillägnat sig en ny idé och svärmar i allehanda ’framstegssträvanden’ eller grundas den av ett folk, som fortsättningsvis vill lewa sitt nationella liv också i svåra förhållanden, av ett folk, som vill kämpa för sin existens och sitt framåtskridande.”

kykenekään siwistysrahaston avulla mitään itsenäistä tieteen ja taiteen alalla luomaan niin on rahaston merkitys suuri jo sitenkin, ett se auttaa ja tukee meitä siinä työssä, jonka tarkoitus on saattaa kansamme osalliseksi Suomen kulttuurin rikkauksista.” Tynni framhävde att det fanns brännande behov, men att fondförslaget tog sikte på framtiden:

Tietysti historia tekee tehtävänsä ja kansamme woi sulautua kokonaan. Mutta kuitenkin on meidän tehtävä minkä me woimme äidinkielisen siwistystyön edistämiseksi. Muussa tapauksessa kansamme hywinkin pian joutuu sellaiseen olotilaan, joka on pelkkää kitumista, jolloin sekä wenäläisen että suomalaisen kulttuurin omistaminen käy silloin heimollemme perin waikeaksi. Äidinkielistä siwistystyötä me woimme parhaiten tukea ja edistää erikoisen siwistysrahaston avulla.⁹²

”Soihtu’-seuran siwistysrahasto” grundades i december 1916 efter en livlig diskussion om förhållandet mellan dess två delar, grundfonden (och räntorna) som inte skulle röras innan kapitalet nådde upp till 10 000 rubel, och dispositionsfonden. Insamlingen inleddes omedelbart och fortgick under revolutionsvåren 1917.

Hembygdskforskning och Nationalmuseum

Vid Soihtus årsmöte 1916 hann man inte diskutera frågan om hembygdskforskning och grundandet av ett ingermanländskt museum, men tanken fick stöd. Studenterna i Helsingfors var otåliga och Inkerin Ylioppilaat publicerade redan i maj ett uppprop om grundandet av ”Inkerin Museo”. Avsikten var att Inkerin Ylioppilaat och Soihtu skulle utse två medlemmar var i ett museiutskott. Uppropet vände sig särskilt till folkskollärare, kontorier och präster samt seminarister och studerande. Museitanken var inte ny, men hade tidigare stupat på praktiska omständigheter. Nu krävdes stora ansträngningar; framtida generationer skulle inte behöwa klandra den nu levande för att den inte utnyttjat tillfället att samla in fornföremål och gamla hemgjorda

⁹² *Neva* 9.12.1916. Styrelsen vädjade till landsmännen om stöd i samma nummer. Övers.: ”Och även om vi inte med kulturfonden förmår skapa något självständigt på vetenskapens och konstens område så har fonden en stor betydelse redan däri, att den hjälper och stöder oss i det arbete som avser att göra vårt folk delaktigt av den finska kulturens rikedomar.” – ”Naturligvis går historien sin gång och vårt folk kan assimileras helt och hållet. Men vi måste ändå göra vad vi kan för att främja bildningsarbete på modersmålet. I annat fall råkar vårt folk mycket snart i ett sådant läge, som är ett rent avtynande, blir det mycket svårt för vår stam att tillägna sig vare sig rysk eller finsk kultur. Bildningsarbetet på modersmålet kan vi bäst främja genom en speciell bildningsfond.”

föremål som fick vika för köpta. Museet skulle placeras i Petersburg. Museiutskottet utsåg Peräläinen till ordförande och beslöt samla in föremål från hela Ingermanland. I Petersburg mottogs föremål av ordföranden och de båda finska tidningarnas redaktioner. Museiutskottet lyckades värva ombud i alla socknar utom den finsk-estnisk-tyska församlingen Kattila-Soikkola-Novasolka i västligaste Ingermanland. Ombuden var sex kyrkoherdar, fem lärare, fyra kantorer samt en student och en redaktör.⁹³ Liksom grundandet av kulturfonden visar detta att företaget hade stöd i breda kretsar.

Hembygdsforskningsdirektiv publicerades i juni 1916. Man betonade att hembygdsforskning var en angelägenhet för envar som kunde göra en insats där de fåtaliga vetenskapsmännen inte räckte till för att rädda fornföremål och traditioner. Direktiven upptog avdelningar för natur, historia, folkets liv och seder, folkets bildningsliv och religiösa liv.⁹⁴ Något senare publicerades direktiv för insamling och dokumentering av fornsaker. De kompletterade bilden av den andliga kulturen. Avsikten var att starta hembygdsforskning och ”oman kansallismuseon perustaminen” (grundandet av ett eget nationalmuseum). Initiativet sammanhängde med en våg av entusiasm för hembygdsforskning i Finland, men fick i Ingermanland andra betoningar. Ursprungligen hade man tänkt sig att både traditionsinsamlingsresultat och t.o.m. föremål skulle skickas till Finland, men snart höjdes röster, särskilt bland studenterna, för ett museum i Ingermanland. Somliga ansåg dock att det inte borde placeras i den ”larmande miljonstaden”, utan på landsbygden, lämpligen i Kolpana. Det är knappast en tillfällighet att namnet var identiskt med Nationalmuseum i Helsingfors.⁹⁵

De första föremålsdonationerna inrapporterades från Lempala redan i mitten av juni 1916, då två bönder och en bondhustru donerade diverse föremål. Snart berättades om entusiasm för insamlingen, att husmödrar öppnat sin klädkistor och bönderna letat fram sina förfäders gamla fornföremål (muis-tokaluja). Donationer av pengar och föremål fortsatte att strömma in under året.⁹⁶

⁹³ *Neva* 29.4, 13.5, 24.5, 10.6.1916. Ett museum föreslogs redan 1912; *Flinck, Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 305–306.

⁹⁴ *Neva* 14.6 och 5.7.1916.

⁹⁵ *Neva* 24.6.1916. *Kotiseutu* 1912, s. 28; 1913, s. 245; 1914, s. 69, 215–217. *Veikko Anttila, Suomen kotiseuduntutkimus 1894–1920 ja kansanperinteen joukkokeruun alkubistoria*. Kansatieteellinen arkisto 17 (Helsinki 1964), s. 177–178.

⁹⁶ *Neva* 14.6, 5.7, 5.8, 26.8, 9.9, 14.10, 18.10, 25.10.1916 (bl.a. diktaren Jaakko Räikkönens böcker och litterära kvarlätenkap).

Språkriktighet

Till studenternas initiativ hörde ytterligare en strävan att främja språkriktighet. Tynni inledde vid Soihtus styrelsemöte om ett ämne som Soihtu ditills inte tagit upp, även om petersburgsfinländarnas och ingermanländarnas blandspråkighet diskuterats i decennierna. Tynni hade ett konkret förslag, som beaktade att ingermanländarna levde i en annan miljö än den där finskan normalt talades:

[...] meikäläisen kielenkäytön puhdistamisesta niistä wieraista aineksista, jotka uhkaawat kieltämme sekakielisyydellä erittäinkin puhelun ja seurustelun alalla kuin myöskin kunnallisen, oikeudellisen ja kehkeytyvän osuustoiminnan piirissä. Alustus aiheutti wilkkaan ja asiallisen keskustelun, josta tuli päätökseksi, että on ryhdyttävä tarmokkaasti harrastamaan puhdaskielisyyttä ja karttamaan puhekielessä yhä lisääntyvää muukalaisuutta. Koskei suomenkielessä ole vastaawia nimityksiä useille Inkerinmaalla tawattawille käsitteille ja laitoksille, erittäinkin kunnallisella, waltiollisella, oikeudellisella ja osuustoiminnallisella aloilla, niin on ruwettawa riipeästi laatimaan vastaawaa sanastoa.⁹⁷

För den embryonala ”Ingermanländska akademins ordbok” tillsatte styrelsen ett utskott, där Tynni blev ordförande. Utskottet tillsatte arbetsgrupper för olika sektorer.⁹⁸

Slutet

And one day a train arrived at the Finland Station, and a little man emerged from the carriage and climbed onto the top of an armoured car.

Joseph Brodsky, 'A Guide to a Renamed City', *Less Than One* (London 1986), s. 85.

Ingermanländarna hade hunnit mycket långt sedan livegenskapens upphävande och förfogade över ett utbyggt föreningsnät, skolor, sångfester, av

⁹⁷ *Neva* 5.7.1916. Övers.: "[...] rensandet av vårt språkbruk från de främmande element, som hotar vårt språk med blandspråkighet särskilt i samtal och umgänge, likaväl som inom det kommunala, det rättsliga och den framväxande Kooperationen. Inledningen gav upphov till en livlig och saklig diskussion, som ledde till ett beslut, att man energiskt bör odla renspråkighet och undvika de i talspråket allt vanligare främmande inslagen. Eftersom finska språket saknar motsvarande benämningar på många i Ingermanland förekommande begrepp och institutioner, i synnerhet på de kommunala, politiska, rättsliga och kooperativa områdena måste man raskt utarbeta ett motsvarande ordföråd." Om mång- och blandspråkigheten, se Max Engman, *Pietarinsuomalaiset* (Helsinki 2004), s. 359–368.

⁹⁸ *Neva* 5.8.1916.

vilka den första hölls 1899 och den sjunde och sista 1918, samt en livlig kooperativ verksamhet m.m.⁹⁹ Tiden var dock för kort, bara fyra månader efter grundandet av den ingermanländska kulturfonden anlände Lenin till Finländska bangården.

En vecka efter Lenins ankomst gjorde Soihtu sin sista stora insats då föreningen sammankallade ett ingermanländskt medborgarmöte i april 1917 med omkring två hundra representanter från olika delar av Ingermanland. Tynni verkade som ordförande. Gruppen kring *Neva* hoppades på ett demokratiskt Ryssland med rum för ingermanländskt självstyre. Mötet tillsatte en centralnämnd för att driva ingermanländarnas intressen. Samtidigt blev det dock indirekt en markering av splittring i olika riktningar. Tynni hade redan i mars konstaterat att petersburgsfinländarna och ingermanländarna hade olika intressen i det nya läget: de förra ville ordna vissa kulturfrågor, närmast finska skolans statsunderstöd, medan ingermanländarna måste dryfta grunderna för sin nationella existens. De finländska undersåtarna vände sig i allt högre grad mot Finland och koncentrerade sig i Petrograd på en upprivande slutuppgörelse mellan klerikaler och antiklerikaler inom finska församlingen. På den andra flygeln orienterade arbetarna sig under ledning av bröderna Rahja och Petersburgs nygrundade finska arbetarförening beslutsamt mot bolsjevikerna. De moderata nationella socialisterna stämplades som småborgerliga nationalister och fann sig snart vara ledare utan trupper. *Neva* berövades ställningen som arbetarföreningens språkrör och ersattes av den radikalare *Työ* i Viborg. Utvecklingen ledde slutligen till inbördeskrig också mellan de olika finländska grupperingarna i Ryssland.¹⁰⁰

Man kan säga att ingermanländarna nästan nådde fram till en fullt utbyggd nationalitetsrörelse, till fas C i Hrochs schema. Denna behandlar inte nationella minoriteter annat än som en separat kategori och kontrast, men han granskar också danskarna i Slesvig, som liknar ingermanländarna i det

⁹⁹ Jfr Max Engman, *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, Suomalaisen siirtolaisuuden historia V (Turku 2005), s. 28–33 och där anförd litteratur. *ISH*, s. 149, 216–220.

¹⁰⁰ *ISH*, s. 314–317. Engman, *Pietarinsuomalaiset*, s. 537–565. Pekka Nevalainen, 'Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla', Nevalainen & Sihvo (toim.), s. 234–240. Flinck, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa*, s. 355–358. Jfr Tynnis försvar mot *Työ* i *Neva* 26.10.1917: om det var tillåtet att försvara Finlands rättigheter, varför var det en döds synd att göra något motsvarande i Ryssland?

avseende att båda grupperna kunde stöda sig på skriftspråket och kulturen i ”moderlandet”. Om man trots allt i korthet jämför ingermanländarna med de små nationer Hroch granskar, kan man säga att de liknar esterna i fråga om lärarnas och studenternas centrala roll, litauerne i fråga om avsaknaden av ett eget urbant centrum och slovakerna i fråga om diskrimineringen i fråga om utbildningsmöjligheter på eget språk.

Likaså kan man säga att det finska Ingermanland kom långt på väg mot att bilda en institutionaliserad region och ett ingermanlandskt ”nationalmedvetande” centrerat kring en egen avgränsad region med egna institutioner och symboler, nationalsång, nygrundat nationalmuseum, kulturfond och språkvård. Svaret till varför det inte bar ända fram måste sökas i den politiska historien och den geopolitiska realiteten Petrograd. Regionen Ingermanland var inte bara ingermanländarnas, utan dessa utgjorde en minoritet bland en mångdubbelt större rysk befolkning. Regionens huvudstad – också huvudstaden för det finska Ingermanland – var Petersburg, som emellertid också var det ryska rikets huvudstad till 1918 och en europeisk metropol. Till och med de finnar som bodde där hörde till största delen till en annan kategori, d.v.s. var finländska undersåtar. I avsaknad av en historiskt baserad *Landes-patriotismus* blev det svårt att av spridda områden i Petersburgska guvernementet bygga upp ett starkt regionalmedvetande. Tynni argumenterade ännu 1931 för att Petersburg-Leningrad borde bilda en fri stad med ingermanländsk autonomi, men saken var sedan länge förlorad. Ingermanländarnas öde avgjordes egentligen redan år 1703.

Det politiska läget bidrog till att definiera det finska Ingermanland som en rural och agrar region, där man i skuggan av storstadens skorstenspipor och förgyllda kupoler kunde samla in arkaisk finsk folklore. Läget gjorde det svårt, nästan omöjligt, att skapa en urban ingermanländskhet, i synnerhet då finskheten i Petersburg dominerades av de inflyttade finländska undersåtarna, vilkas liv till en del var inriktat på storfurstendömet Finland. Läget bidrog också till den politiska splittringen bland ingermanländarna, inte bara i borgare och socialister, utan också regionalt. Under de politiska avgörandenas tid åren 1918–1920 återaktualiserades den regionala uppdelningen: västra Ingermanland orienterade sig mot Estland och de vita ryssarna, norra Ingermanland mot Finland. Ingermanlands självbestämmande begränsade sig till den lilla enklaven Kirjasalo på Karelska näset, som hölls av ingerman-

ländska trupper 1919–1920.¹⁰¹ Den kulturautonomi som utlovades i freden i Dorpat förverkligades aldrig, och snart gjorde Stalin ingermanländarna till ett av Sovjetunionens deporterade folk.

Redan i den radikaliserade atmosfären våren 1917 såg socialdemokraterna, framför allt de starka finska bolsjevikerna föraktfullt ned på Soihtus ”misslyckande”:

Samoin käwi ”Soihtu” seurallekin, josta ainakin alussa moni työläinen toivoi työväenjärjestöä, osaksi kai siksi, että sen puuhamiehinä oli suurlakkoaikain sosialistisia opettajia.

Työväen järjestöä ei siitäkään tullut, waan pikemmin pikkuporwarillinen sekakopla, jossa suurlakkoajan sosialisteja yhdessä wanhoillisten kirkkoherrain kanssa istui suunnittelemassa Inkerin kansan omia kansallis- ja siwistyskysymyksiä. Eipä ihme, ettei työväestöllä ollut mieltymystä siihenkään yhdistykseen.¹⁰²

Om man bortser från de föraktfulla tongångarna och från att den riktning författaren stod för misslyckades grundligt med att ”lösa den nationella frågan” är det kanske inte någon dålig karakteristik av den grupp och generation som beslöt sig för att ”låt oss alltså vara ingermanländare”.

¹⁰¹ Jfr Max Engman, ’Pietari ja Inkeri’, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*, SKST 547 (Helsinki 1991), s. 167–178. ’S:t Petersburg – Ingermanlands ödesstad’, S. Huovinen (red.), *Ingermanland – om land och folk* (Stockholm 1993), s. 43–59. Pekka Nevalainen, *Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920*, Historiallisia tutkimuksia 195 (Helsinki 1996).

¹⁰² *Työmies* 23.4.1917, sign. ”W. P.”. Författaren var eventuellt Väinö Pukka, vilket i så fall innefattar en betydande historisk ironi. Den tidigare metallarbetaren Pukka hann vara professor i politisk ekonomi i Vladivostok innan Stalins långa hand nådde honom på 1930-talet, då han avrättades för sin roll i mordet på Kuusinens klubb ett decennium tidigare. Övers.: ”På samma sätt gick det också för föreningen ’Soihtu’, som mången arbetare, åtminstone i början, hoppades att skulle utveckla sig till en arbetarorganisation, delvis kanske därför, att dess aktivister bestod av socialistiska lärare från storstrejkstiden. // Någon arbetarorganisation blev inte den heller, utan snarare ett borgerligt blandat sällskap, där socialister från storstrejkstiden satte sig ned med reaktionära kyrkoherdar för att planera det ingermanländska folkets egna nationella och bildningsfrågor. Inget under, att arbetarna inte entusiasmerades av denna organisation.”

GRANSKNINGAR

Dypdykk i finsk nasjonal identitet

Derek Fewster, *Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, 555 s., ill., Finnish Literature Society, Helsinki 2006.

Med unntak av det verdensberømte episke diktet Kalevala og den kompliserte relasjonen mellom det finske og det finlandssvenske, er finsk nasjonalisme og nasjonal identitet dårlig kjent utenfor Finland. Landet trekkes sjelden inn som case i komparative undersøkelser, og verken finsk romantikk eller selvstendighetskamp figurerer i standardlitteraturen om europeisk nasjonalisme.

Denne mangelen kan nå rettes opp, hvis Derek Fewsters særdeles detaljerte og omfattende doktoravhandling, som er publisert i bokform, får spredningen den fortjener. Fewsters studie fungerer utmerket som en innføring i finsk nasjonalisme for utlendinger, men skal man tro hans hovedtese (som er vanskelig å vurdere for utenforstående), er den like viktig i den nasjonale forskningen om Finland. Fewster hevder nemlig at bruken av forhistorie og middelalderhistorie har vært langt viktigere for utviklingen av en felles finsk identitet, enn det som er vanlig å anta.

Boken er en studie av opprinnelsen til nasjonal tematikk, symbolikk, myter, ikonografi og estetikk i moderne finsk nasjonalisme. Ettersom forfatteren trekker veksler på finsk historieforskning og arkeologi, har boken et vesentlig meta-historisk element forsåvidt som den trekker linjer fra nasjonalmyter til historisk forskning, men hovedfokus ligger på populærkulturen, inkludert skolebøker, magasiner og aviser, romaner, poesi og så videre.

Forfatteren hevder at en slik genealogisk studie er nødvendig fordi mange samtidige finske forskere, enten de er positive eller kritiske til den offisielle nasjonale identiteten, har en tendens til å akseptere standardnarrativene om konstruksjonen av den moderne finske identitet – men baserer seg ofte på begrenset kjennskap til originalkildene og deres bredere historiske kontekst. Fewster tilbyr følgelig en kronologi og analyse av fremveksten av den nasjonale mytologien som har preget identitetsproduksjonen i det moderne Finland.

Å skape en nasjonal identitet for Finland har på noen måter vært vanskeligere, men på andre måter enklere, enn for landets skandinaviske naboer. Dersom det finske språket brukes som hovedkriterium for nasjonal identitet, er det mulig å etablere en klart avgrenset, historisk unik identitet (selv om forholdet til karelske dialekter er uavklart). På den annen side gjenstår da et problem med svensktalende finlendere. Dessuten var Finland en integrert

del av det svenske riket allerede fra 1100-tallet til 1809, og oppnådde full selvstendighet først i 1917 etter avviklingen av Tsar-Russland – en hendelse som nesten umiddelbart ble etterfulgt av en traumatisk borgerkrig. Med utgangspunkt i en slik kronologi er det nesten umulig å bygge en lineær narrativ om finskhet som begynner i førhistorisk tid og utvikler seg gradvis til vår tid. I likhet med nordmennene, men til forskjell fra svensker og dansker, hadde finnene ingen lokalt fundert adel etter middelalderen (dersom man ser bort fra svenske settlere). Det finnes heller ingen dokumentasjon for en tidlig finsk statsdannelse (til forskjell fra Norge), og såvel historiske som arkeologiske kilder fra ”gullalderen” før den svenske okkupasjonen er sterkt begrensede.

Samtidig var produksjonen av en enhetlig kollektiv identitet for Finland avhengig av at det ble etablert en ”fjern, men forpliktende fortid: en tid med sann, ubesudlet og åndelig nasjonal identitet”. Arbeidet med å skape en slik identitet fant hovedsakelig sted på 1800-tallet, med Elias Lönnrots *Kalevala* (1835) som et dramatisk høydepunkt. Imidlertid skiller Fewster mellom fem distinkte faser i den nasjonale produksjonen av en kollektiv fortid, fra 1600-tallet til vår tid, men med særlig fokus på de mest produktive fasene, fra tidlig 1800-tall til slutten av annen verdenskrig (som også markerte slutten på den ”hvite republikken”).

Fewsters fem faser, eller stadier, er (1) patriotisk eller protonasjonalistisk antikvarianisme (17. til tidlig 19. årh.), (2) romantisk nasjonal antikvarianisme (tidlig 19. årh. til ca. 1890), (3) høynasjonal middelalderdyrking (ca. 1890–1918), (4) militant middelalderdyrking (1918–1944/5) og (5) sen nasjonal antikvarianisme (1944/5–nåtid). Ulike historiske perioder har vært betont i de fem fasene, men det er en tydelig kontinuitet i symbolikken og forestillingsverdenen om den eldgamle finske ethnien.

Ernest Gellner skrev allerede i *Thought and Change* (1964) at nasjoner ikke ”våkner opp” av en århundrelang søvn; nasjonalismen skaper dem der de ellers ikke ville ha eksistert. Dette synspunktet kunne nesten ha vært et motto for hele Fewsters bok. Han viser hvordan finske nasjonalister har produsert – av og til uten historiske kilder overhodet – forestillinger om finskhet som har vært politisk viktige i generasjoner. Han dokumenterer dette gjennom en mengde eksempler fra såvel akademisk som populær kultur.

Særlig fremtredende i 1800-tallsnasjonalismen er romantiseringen av finsk middelalder. Herders ideer om Volk og Volksgeist hadde stor betydning bl.a. for Topelius, og bidro til en ”nasjonal messianisme” der finnene fremstod som et utvalgt folk. Det rike billedmaterialet gjengitt av Fewster fra denne sentrale perioden viser en sterk dragning mot bøndernes enkle liv, men også mot jakt og kamp. Denne kulturelle nasjonalismen, som dreide i politisk retning rundt 1890, minner på mange punkter om lignende bevegelser i andre europeiske land, kanskje særlig landene som tilhører beltet av stater som ligger mellom Russland og Tyskland (Norge hører også hjemme her). Disse landene hadde i hundrevis av år vært utsatt for dominans og ydmykelser

utenfra og utviklet en strengt rural, antisentralistisk nasjonalisme. Det landlige livets dyder – dets enkelhet, dets renhet, dets autentisitet – blir rutinemessig satt i kontrast til hierarkiet og dekadensen hos mektige utenlandske aristokratier og urbane borgere. Forholdet til Sverige blir ambivalent utover på 1800-tallet, men det 20. århundres spenning mellom finsktalende og finlandssvensker kom sent på dagsordenen, selv om det naturligvis var kjent også av tidlige nasjonalister at finner og svensktalende finlendere tilhørte ulike ethnies eller Völker.

Finsk identitet blir en kontrastidentitet med Russland som *the other* mot slutten av 1800-tallet. Dette ser vi både i antirussiske vitsetegninger og i mytologiseringen av krig og kamp mot inntrengere i gjengivelsen av scener fra middelalderen. Kontrasten til Sverige og Skandinavia er mindre entydig enn den finsk–russiske, og det er en viss ambivalens i behandlingen av Skandinavia. Vikingene behandles gjennomgående som *the other*, som en fiende, men i flere bøker fra det sene 1800-tall beskrives også middelalderfinnene som sjøfarere (og båtene deres ligner mistenkelig på vikingskip). Påvirkningen fra skandinavisk romantisk nasjonalisme er også påfallende (og behandles grundig av Fewster) i avbildningene av klær, levesett og arkitektur fra den langt på vei mytiske finske middelalderen. Det stadige nærværet av svensktalende finlendere kompliserer bildet naturligvis ytterligere.

Noen elementer i finsk nasjonalromantikk er spesielle og skiller den fra f.eks. sine slovakiske, latviske eller norske paralleller. For det første er det historiske materialet svært tynt. Finsk eksisterte ikke som skriftspråk før den svenske koloniseringen, og de skriftlige kildene fra denne tiden er særdeles mangelfulle. (Derimot finnes et relativt rikt arkeologisk materiale.) For det andre gjør den finske opphavsmysten kristendommen til en blandet velsignelse. Det legges stor vekt på brutaliteten i den tidlige misjonen, og det legges ikke skjul på at de heroiske finnene fra "gullalderen" var hedninger. For det tredje er kampmotiver – krig, drap, selvforsvar, våpenbruk – gjennomgående mer fremtredende i finsk nasjonalromantikk enn det er i trolig de fleste europeiske land. Ja, et hovedinntrykk etter å ha lest Fewsters presentasjon av finsk 1800-tallsnasjonalisme, er at den finske identiteten ble produsert som en defensiv identitet, en selvforsvarsidentitet som hvilte på evnen til å forsvare seg mot inntrengere utenfra. Dette inntrykket forsterkes av den gjennomgående sterke betoningen av den unge bondekvinnen som symbol på det finske. Hun representerer folkets renhet og uskyld i kontrast til omverdenens hensynsløse brutalitet. En viktig undertekst er at dersom hun blir voldtatt, må hun hevnes.

Som nordmann slår det meg at til tross for de mange parallellene mellom finsk og norsk nasjonalisme, er det også noen interessante forskjeller. En viktig forskjell er kanskje at der Norge konsekvent markerer og feirer sine seire, markerer Finland sine nederlag. Tapet av Karelen, borgerkrigen, den svenske og senere russiske dominansen, den evige kampen mot naturkreftene og mot fiender utenfra, kortvarige seire som senere vendes til nederlag – slike

temaer går igjen og igjen. I norsk nasjonalromantikk dvelte man lite ved dansketiden (som varte nesten like lenge som svensketiden i Finland), men la desto mer vekt på vikingenes erobringer. (Noen vil mene at nordmennene er slik fremdeles.)

Fewsters bok er en imponerende prestasjon, detaljrik og analytisk overbevisende, og med fyldige tillegg som dokumenterer kildene. Han viser hvordan finsk romantisk nasjonalisme løper parallelt med tilsvarende bevegelser i andre europeiske land og faller sammen i tid med den andre bølgen av europeisk nasjonalisme (etter 1848-revolusjonene). Fewster argumenterer for at det er ufruktbart å lete etter en opprinnelig finsk ethniefamilie med en sterk felles identitet før den svenske perioden. Som i så mange andre land er den etniske enheten moderne, noe som også gjelder for ideen om at den er eldgammel. I all hovedsak gir Fewster modernister som Gellner og H o b s b a w m rett overfor en teoretiker som A. D. S m i t h, som har argumentert for at alle moderne nasjoner er basert på eldre ethnies.

Finsk nasjonal identitet er det kumulative produktet av flere hundre års identitetsarbeid, med kulminerende klimakser i Kalevala, selvstendigheten og avslutningen på annen verdenskrig, som også markerte slutten for den "hvite republikken".

I det konkluderende kapittelet gir Fewster (som til tross for navnet er født og oppvokst i Finland) en oversikt over nøkkelementene i den nasjonale konstruksjonen av tidlig finsk middelalder. Her går det tydelig frem hvordan forsvaret mot omverdenen og motstanden mot kristningen har vært ledemotiver i produksjonen av en mytisk "gullalder". I dagens verden, preget av transnasjonal flyt, er det tankevekkende at så mye finsk identitetsarbeid har kretset omkring forsvaret av landet mot invaderende utlendinger. Det finske folket har, ifølge disse toneangivende versjonene av historien, nesten konstant vært beleiret eller angrepet, men har alltid vært opptatt med å beskytte seg og kjempe mot vikinger, korsfarere, svensker, varjager eller russere. Dette bildet står i et spenningsforhold til et dominerende bilde av nåtidens Finland som et kosmopolitisk medlem av EU med en ekspansiv eksportøkonomi. Men man skal ikke utelukke at dette gamle selvbildet kan gi premisser, om enn implisitt, til for eksempel finske debatter om innvandring (det lave antall innvandrere er jo en av de mest slående forskjellene mellom dagens Finland og de skandinaviske landene). Å undersøke om slike forbindelser eksisterer, ville imidlertid kreve en annen studie enn denne.

Thomas Hylland Eriksen

Stormanshistoria med ett mänskligt ansikte

Raimo Savolainen, *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä* [Med bildningens makt. J. V. Snellmans liv], 1126 s., ill., Edita, Helsinki 2006.

Utgivningen av J. V. Snellmans samlade verk har varit ett enormt företag som i sitt slag torde sakna sin like i vårt lands historia. Beslutet att ge ut en vetenskaplig-kritisk edition på originalspråket gjordes 1982, men det krävdes nästan 17 år och 19 miljoner mark förrän *Samlade arbeten* i tolv delar äntligen var färdig. Och inte nog med det. Som en fortsättning på projektet att ge ut källorna beslutade man att bekosta en översättning till finska i 24 delar, och låta skriva en vetenskaplig biografi.

Med biografien *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*, skriven av Raimo Savolainen, har jätteföretaget nu fått en värdig avslutning. *Sivistyksen voimalla* är sannerligen en mastodont till bok: nästan 1 000 sidor text i två spalter, och därtill rikligt med tilläggsmaterial i noterna. Eftersom noterna är placerade i slutet av boken, som brukligt är på kommersiella förlag, är det hart när omöjligt att läsa dem parallellt med brödtexten. Bokens rent fysiska storlek gör också i övrigt läsoplevelsen så tung att det hade varit befogat att ge ut verket i två band.

Å andra sidan måste man erkänna att *Sivistyksen voimalla* både vad gäller utseende och språklig utformning är en kvalitetsprodukt. Savolainens finska är smidig och tryckfelet kan räknas på ena handens fingrar – vilket dessvärre inte är någon självklarhet i dagens böcker. De osedvanligt rika illustrationerna förtjänar ett särskilt omnämnande: de gör framställningen levande och lättar upp textmassan. Givet att det handlar om ett vetenskapligt arbete kunde dateringen av bilderna dock ha varit mer exakt. Till exempel i avsnittet som behandlar hungeråren (s. 775–820) har man använt bilder både från 1868 och 1948, och därtill odaterade bilder, vilket gör att bildmaterialets historiska autenticitet kan ifrågasättas.

En grundlig genomgång och bedömning av *Sivistyksen voimalla* skulle ta ett helt nummer av *Historisk Tidskrift för Finland* i anspråk, varför jag i det följande nöjer mig med några anmärkningar om vissa centrala drag i boken. Samtidigt skall jag på ett allmänt plan diskutera problematiken kring vetenskaplig biografisk forskning överlag. *Sivistyksen voimalla* exemplifierar både genrens styrkor och dess problem.¹

Det första man måste bestämma sig för då man forskar i en person, är om man skall bedriva problemforskning och skriva en delbiografi som koncentrerar sig på något delområde av personens verksamhet, eller skriva en mer

¹ Inspiration för min diskussion har jag hämtat särskilt i Catherine N. Parke, *Biography: Writing Lives* (New York 2002) och i Mari Koivunen & Timo Soikkanen (toim.), *Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja* (Turku 1994).

omfattande helbiografi. Som underrubriken *J. V. Snellmanin elämä* ger vid handen har Savolainen valt det senare alternativet. Boken är trogen genreklassiska kronologiska framställningsätt. Savolainen börjar med den Snellmanska släkten, vars skeden läsaren får följa från 1700-talet fram till J. V. Snellmans barndom. Sedan följer huvudpersonens skol- och studieår, avstängningen från universitetet, den första långa utlandsresan och återkomsten till Finland där Snellman grundar *Saima* och blir den "nationella väckelsens" förgrundgestalt. Efter åren som "näringslivets rådgivare" börjar Snellmans samhällseliga uppåtstigande, först till professor och sedan till senator. Till slut följer en detaljerad beskrivning av Snellmans sista år, och ett rätt omfattande avslutande kapitel som diskuterar den "ständigt aktuella Snellmans" betydelse genom en granskning av det snellmanska tänkandets receptionshistoria i Finland, på Balkan och i Turkiet.

Styrkan i helbiografen ligger i att den ger möjlighet att granska hela den process genom vilken Snellman så småningom lösgjorde sig från sin uppväxtmiljö och utvecklades till en självständig tänkare och aktör. Frågan om relationen mellan religiös känsla och rationellt förnuft, som har en central plats i Snellmans filosofiska tänkande, får t.ex. ett nytt djup då man ser den mot bakgrund av den i Snellmans barndomsmiljö så påtagliga spänningen mellan den österbotniska mystikerrörelsens väckelsekristendom och upplysningstänkandet inom läsesällskapet i Gamlakarleby. Det är också intressant att notera hur vissa grundteman, särskilt frågan om relationen mellan individen och gemenskapen, återkommer genom årtiondena i Snellmans skrifter.

Som Raimo Savolainen konstaterar i förordet till boken, gör en helbiografi det också möjligt att visa den biografierade i flera olika roller samtidigt. Filosofen som arbetar på sina vetenskapliga huvudverk flankeras således av resenären som beundrar den centraleuropeiska naturens och de centraleuropeiska kvinnornas skönhet; samhällskritikern som är inbegripen i hård polemik i *Saimas* spalter av fästmannen som vrider sig i kärlekskval; Hypoteksföreningens skuldsanerare av ensamförsörjarfadern som ger sin son instruktioner om hur man tvättar en sidenskjorta. Bilden av Snellman täcker hela skalan av mänskliga uttryck, från offentlig verksamhet till de mest privata känslorna. Detta ger underlag för konstaterandet att Snellman t.ex. vad gällde uppfostran av flickor strävade till att konkret tillämpa sina ideal då han uppfostrade sin dotter Hanna (s. 656).

Faran med en helbiografi är att strävan att vara heltäckande leder till att framställningen sväller ut, och i värsta fall tappar man bort den centrala problematiken. När det gäller en person som Snellman är levnadstecknaren tvungen att gå igenom ett väldigt källmaterial för att reda ut den biografierades olika livsskeden och hur de förhåller sig till epokens bredare historiska kontext, och det kan då vara mycket frestande att ta med alla de intressanta detaljer man upptäckt i den slutliga framställningen.

Inte heller Savolainen har helt kunnat motstå denna frestelse, och på många ställen tröttnas läsaren av bokens oändliga detaljrikedom. Som exempel kan

nämnas uppräknigen pjäs för pjäs av servisen i Snellmans barndomshem (s. 46), redogörelsen för en alpvandring som Snellman företar sig nästan minut för minut (s. 279–281) samt genomgången av bouppteckningen efter Snellmans död med marks noggrannhet (s. 911–912). Då boken sida efter sida fördjupar sig i de mest skiftande detaljer, blir det läsarens sak att avgöra vad av allt detta som är väsentligt för att förstå och bedöma Snellmans utveckling och livsverk.

Om helbiografin p.g.a. sin omfattning hotar svälla ut i formlöshet, lyckas den inte heller undvika upprepningar. Till exempel redogör Savolainen två gånger i nästan identiska ordalag för den tyska mystikern Jacob Böhmes och hans självlärde efterföljare Anders Collins inflytande på det andliga livet i Österbotten (s. 26–27, 54–57), liksom för den kritik som Snellman på 1850-talet riktade mot Finska Hushållningssällskapet (s. 539, 612). Och förlagsredaktören kunde med fördel ha ingripit senast då läsaren för tredje gången får höra om hur Snellmans hund Toveri med tassens på kinden härmade helsingforsprofessorerna som funderade på sina löneförhöjningar (s. 336, 590, 736), även om anekdoten i och för sig är lustig.

Valet av perspektiv från vilket ämnet behandlas är, liksom valet mellan helbiografi och delbiografi, av grundläggande betydelse då man bedriver biografisk forskning. Den biograferade utgör naturligtvis alltid på ett eller annat sätt medelpunkten i sin egen biografi, men historikern kan i sin framställning antingen betona individens kreativa inflytande på sin omgivning (individualistisk biografi) eller det sätt på vilket samhälleliga strukturer och förändringar i omständigheterna producerade en särskild typ av subjektivitet, tankar och handlingar (kollektiv biografi). I sista hand återgår det här valet på den historiefilosofiska frågan hur man förstår individens betydelse i historien.

Redan en hastig blick på innehållsförteckningen avslöjar att Savolainens perspektiv är klart individcentrerat. Även om han t.ex. ger en detaljerad redogörelse för senatens byråkratiska beslutsprocess (s. 734–744), så ligger huvudintresset för honom vid att visa hur Snellman trots allt i kulisserna lyckades ordna det så att han fick som han ville. Givet att källmaterial skrivet av Snellman själv dessutom har en central ställning i boken, ger *Sivistyksen voimalla* i första hand en inblick i hur Snellman själv uppfattade sina handlingar och beslut. Savolainen ägnar sig inte åt att avslöja några hemliga eller undermedvetna motiv, och han uppskattar inte just sådana tendenser i andra forskares bedömningar (jfr t.ex. diskussionen om väckelsebakgrundens betydelse för det nationella projektet, s. 858).

Det individualistiska perspektivet är så till vida berättigt att med utgångspunkt i att forskningsobjektet är en tänkande, kännande och handlande människa, kan man inte förstå ens de omständigheter och institutioner människan i fråga omges av utan att ta reda på hur hon eller han uppfattade, upplevde och förstod dem. I vårt sammanhang är det också på sin plats att betona fastheten i Snellmans övertygelse. Den äckelrealistiska *libido dominandi*-tolkning av fennomanerna som ofta torgförts, och som bara ser

karriärism, egenintresse och okontrollerat maktbegär överallt, säger nog mer om vår egen tids endimensionella människobild och värderingar än om de 1800-talsmänniskor den utger sig för att tolka. Många av dem inspirerades av tanken att offra sig för fosterlandet och nationen, och därmed för hela mänskligheten.² Denna djupt etiska grundton i Snellmans världsåskådning får i Savolainens tolkning den uppmärksamhet den förtjänar.

Problemet med det individualistiska betraktelsesättet är att Snellman hotar förvandlas till en *primus motor* som satte hela tidsåldern i rörelse och förutan vilken inga framsteg i 1800-talets Finland hade varit möjliga. Om man till detta ännu lägger det faktum att Snellman själv på gamla dagar inte stack under stol med sina förtjänster som fosterlandets tjänare,³ är det ibland fara värt att han tillskrivs en alldeles överdriven betydelse. Således görs han t.ex. till ”författare till kejsarens reformprogram” på 1850-talet, även om man inte på basen av det källmaterial som Savolainen omsorgsfullt går igenom kan säga i vilken mån programmet sist och slutligen skrevs av chefen för senatens finansexpedition, L. G. von Haartman, av ministerstatssekreterare Armfelt eller av generalguvernör Berg och dennes betrodda män, däribland Snellman (s. 608–614).

I samma anda får vi läsa bl.a. att man ”i Kuopio upplevde en tid av snellmansk aktivism” på 1840-talet redan innan Snellman skrivit en enda rad i *Saima* om sitt nationella program eller ens flyttat till Kuopio (s. 351). Men eftersom Snellman inte fanns bland Finska Litteratursällskapets grundare år 1831, och inte ens hörde till sällskapets aktiva medlemmar, av vilka många redan tidigt hade nära kontakter med savolax-karelska nationen och med Kuopio, kan man inte gärna karakterisera aktivismen i Kuopio som rätt och slätt ”snellmansk”. Snarare kan man fråga sig i vilken mån Snellmans eget ivrande för finskhets-saken från början kom just från hans kamrater i lördags-sällskapet, snarare än att de skulle ha inspirerats av honom. I Savolainens framställning överbetonas Snellmans ställning som finskhetsrörelsens själv-skrivna inspiratör och ledare på bekostnad av de flitiga arbetsmyror som på ett mindre synligt sätt gjorde en insats för saken.⁴

Intrycket av Snellmans suveränitet förstärks av att hans motståndare i hög grad beskrivs från hans perspektiv, så att hans motiv framstår som mer berättigade och begripliga än andras. J. J. Nervander, som förhöll sig avvisande till fennomanin och pietismen, stämplas som en spelare som ”snarare age-

² Jag har granskat problematiken egoism-uppoffring i Snellmans liv mer ingående i min doktorsavhandling. M a r j a J a l a v a, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealistsessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914* (Helsinki 2005), s. 177–183, 195–196.

³ Se t.ex. ”Grefve Berg”, Johan Vilhelm Snellman, *Samlade arbeten* (SA) XII, s. 801–806 och ”Memoaranteckningar”, SA XII, s. 828–859.

⁴ Jfr också I r m a S u l k u n e n, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* (Helsinki 2004).

rade beräknade för att trygga sina personliga intressen än lät sig föras av sin övertygelse” (s. 173), medan den svenska författaren C. J. L. Almqvist som talade för fri kärlek beskrivs som en äventyrare ”på jakt efter njutningar i människolivets djungler” (s. 228), och de finska liberaler som på 1850-talet emigrerade till Sverige avfärdas med kommentaren att de byggde luftslott och hade tagit sig rätten att tala för sin sak ”utan mandat” (s. 570–571). Också Uno Cygnaeus tvingas avstå från hederstiteln ”den finska folkskolans fader” som man ”senare tilldelat honom i Skandinavien”, eller får i vart fall dela den med Snellman; eftersom Cygnaeus hade ”inkorporerat den fröbelska mödraupplysningen i sitt folkskolesystem som dess väsentligaste innehåll” tycker sig Savolainen ha anledning att snarare utnämna honom till ”de finska barnkrubbarnas och barnträdgårdarnas fader” (s. 647–648).

Det torde vara så att ett ännu mer grundläggande problem i den biografiska forskningen än avgränsningsfrågan (hel- eller delbiografi) och valet av perspektiv (individualistiskt eller kollektivt), är den värderingsmässiga icke-neutralitet som ingen forskare helt kan undvika – och den svårigheten behåftar naturligtvis all historieskrivning. Redan själva valet av forskningsämne avslöjar ju att man anser det angeläget att undersöka just *denna* människa eller sak. Problemet kan inte lösas genom att man opartiskt redogör för tankarna hos personen man beskriver eller drar fram väldiga mängder fakta i ett försök att berätta ”allt om allt”, för också den vidlyftigaste text baserar sig alltid på ett urval: man väljer vad man berättar, vilka källor och vilken tidigare forskning man använder. Lika intressant som vad som sägs i en biografi är det, ur den här synpunkten, att notera vad den lämnar osagt.

Det här gäller också *Sivistyksen voimalla*, där författarens egna värderingar och beundran för Snellman allt emellanåt skymtar fram mitt i den på det hela taget neutralt hållna framställningen. Även om sympatin säkert hjälper Savolainen att leva sig in i Snellmans situation och förstå hans motiv och handlingar, intar han ibland alltför tydligt försvarsadvokatens position och förbigår befogad kritik som riktats mot hans huvudman. När Snellman på 1840-talet kritiserade universitetet för dess avoga inställning till doktor G. S. Crusell som botat cancer och könssjukdomar med elektricitet, är det nog möjligt att det fanns andra skäl till professorn i fysik J. J. Nervanders skarpa svar, än den önskan att bevara ”universitetet som världens oskyldigaste och mest passiva ställe” som Snellman påstod vara motivet (s. 428–432). Kanske Snellman helt enkelt hade gjort ett misstag och valt att för sin attack på universitetet använda sig av en person vars vetenskapliga meriter han saknade kompetens att bedöma?

Med tanke på den stora betydelse Snellman tillskrev familjelivet, äktenskapet och kvinnans uppgift som mor (s. 224–229, 383–385, 653–656), borde Kai Häggmans verk *Perheen vuosisata* ha haft en självskriven plats i litteraturförteckningen i *Sivistyksen voimalla*. Häggman påpekar redan på de första sidorna i sin bok att ”familjen” i singularis inte existerar, utan att det handlar om ett relativt, kulturbundet och historiskt föränderligt begrepp.

Familjen var under 1800-talet ett ideologiskt begrepp och instrument, och är det fortfarande. Med dess hjälp diskuterar man mångdimensionella förändringar som skett, och sådana som möjligen borde ske, i samhället i stort. Samtidigt är begreppet också ett maktmedel som används mellan individer, kön och socialgrupper. Om man som Savolainen konstaterar att Snellman var motståndare till kvinnoemancipationen eftersom han ”var rädd att den skulle leda till familjens sönderfall”, är det skäl att med Häggman göra den preciseringen att det naturligtvis i högsta grad handlade om i vilken mån mannens ställning och makt skulle bestå.⁵

I litteraturförteckningen saknas också Antti Häkkinens, Vappu Ikonens, Kari Pitkänens och Hannu Soikkanens artikelssamling *Kun halla nälään tuskan toi* (Helsinki 1991) samt Juha Silta-las bok *Valkoisen äidin pojat* (Helsinki 1999), vilka båda kritiskt granskar Snellmans verksamhet under hungerkatastrofen 1867–1868. Savolainen är uppenbarligen medveten om att den här typen av kritik har framförts, men avfärdar den i förordet med att säga att man ”inte kan anklaga Snellman för att ha dödat folk bara för att statskassan var tom” (s. 7). Men då statskassan delvis var tom p.g.a. att Snellman själv 1865 hade drivit igenom en myntreform som förutsatte att man förband sig till en stram penningpolitik, hade saken nog varit värd en litet mer djuplodande analys – särskilt som Savolainen hävdar att befolkningen ”av gammal vana valde att förlita sig på statlig hjälp hellre än att genom egna ansträngningar värja sig mot nöden” (s. 811). Om nu t.o.m. allmogen hade fler än ett alternativ, kan man väl förmoda att det också gällde tjänstemannakåren?

Ett tema som i motsats till de nyss nämnda frågorna får mycket utrymme i *Sivistyksen voimalla* är Snellmans förhållande till religionen och särskilt till kristendomen. Betoningen är berättigad eftersom Snellmans världsbild, trots de ”kätterska” drag den innehöll – bland annat förnekade Snellman kroppens uppståndelse och individens liv efter döden (SA II, s. 255) – var starkt färgad av luthersk andlighet. Savolainen framställer förtjänstfullt denna motstridighet och ständiga andliga dialog i Snellmans liv genom att beskriva både hans metafysiska spekulationer om det absolutas väsen, hans ambivalenta relation till väckelserörelserna och hans kristna uppfostringsprinciper. Samtidigt som kristendomens inflytande på 1800-talets nationalism framhävs, blir det också klart att nationalismen inte alls på något självklart sätt intog religionens plats som ”nationalreligion”, utan snarare förstärkte en viss typ av religiositet (s. 858).

Däremot förblev det något oklart för mig varför Savolainen redan i förordet i rätt så kategorisk ton slår fast att Snellman ”inte var någon hegelsk filosof utan snarare en andlig filosof” (s. 6), alldeles som om de här bestämningarna

⁵ Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (Historiallisia Tutkimuksia 179, SHS, Helsinki 1994, särskilt s. 21–22, 168, 215–224).

skulle vara varandra uteslutande. Även om Snellmans praktiska företagsamhet och betoning av det empiriska utan tvivel skiljde sig från G. W. F. Hegels mer rent akademiska filosoferande (s. 857), visar redan Savolainens egen bok hur långt Snellman stödde sig på det hegelska systemet ännu under sina sista föreläsningar som professor (s. 711–712). Också uppfattningen om Hegel som en orubblig försvarare av den lutherska statskyrkan (s. 856) är alltför förenkla-
 d: i *Rättsfilosofins grundlinjer*, ett verk som var centralt för receptionen av Hegel i Finland, karakteriserar Hegel uttryckligen enheten av kyrka och stat som ”ett drag som är kännetecknande för den orientaliska despotin” och som förhindrar statens utveckling till ”en om sig själv medveten förnuftighet och sedlighet”.⁶ Verket kom ut i finsk översättning 1994, och Savolainens uppfattning att det tillsvidare inte skulle existera några finska Hegel-översättningar (s. 992) kan till denna del korrigeras.⁷

Som helhet betraktad intar *Sivistyksen voimalla* med sina ojämnheter och brister ändå sin plats vid sidan av Th. Reins klassiker *Johan Vilhelm Snellman I–II* som ett standardverk framtida forskare inte kan förbigå. Savolainens framställning avviker till sin fördel från Reins genom sin logiska uppbyggnad, vars överskådlighet ökas ytterligare av att det i början av varje huvudkapitel finns en kronologisk förteckning över de centrala händelserna som behandlas. Dessutom har Savolainen haft tillgång till hela Snellmans vidlyftiga produktion och korrespondens, vilket gör att han delvis har kunnat fylla i luckor i tidigare forskning.

Det sista huvudkapitlets översikt över Snellmanreceptionen (s. 913–999) ger en fingervisning om var vidare forskning kunde behövas. Översikten visar att det på det här området skulle finnas tillräckligt med frågor att reda ut för flera forskningsprojekt. Också Snellman själv lär i framtiden få behålla sin plats i fokus för forskningens intresse. Även om Savolainen lyfter fram många mänskliga drag hos Snellman raserar han ju ingalunda myten om denne, utan hans stormanshistoria med mänskligt ansikte ger snarare myten nya dimensioner.

Marja Jalava

⁶ G. W. F. Hegel, *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet* [1820] (översättning till finska av Markus Wahlberg, Oulu 1994), § 270.

⁷ I finsk översättning finns också boken *Järjen ääni: Hegelin historianfilosofian luentojen johdanto* [1822/31] (översättning till finska av Mauri Noro, Helsinki 1978), som baserar sig på Hegels föreläsningar, samt några smärre skrifter.

Krigsmakten som symbol för det nationella identitetsbygget?

Torsten Ekman, *Finska Gardet 1812–1905*, 443 s., ill., Schildts, Helsingfors 2006.

Finska gardet grundades 1812 och lades ner 1905. Under autonomins tid var bataljonen det synligaste, och under lång tid snart sagt det enda, finska militärförbandet.

Före Torsten Ekmans färska bok *Finska Gardet 1812–1905* fanns det bara en allmän framställning av gardets skeden, gardesofficeren G. A. Gripenbergs *Finska Gardet. Ett minnesblad*, publicerad 1905. Gardets deltagande i det s.k. turkiska kriget 1877–1878 har däremot behandlats i ett antal översikter och ett halvdussin memoarer skrivna av veteraner från kriget. Därtill har gardets historia, särskilt under 1800-talets sista fjärdedel, behandlats i många artiklar.

Ekman's översikt av gardets historia baserar sig på tidigare litteratur och på officiella dokument i Krigsarkivet. Ekmans tanke verkar vara att gardet var en av symbolerna för det nationella identitetsbygget i Finland. Under de sista tre årtiondena av sin existens var gardet utan tvekan en sådan symbol för gardesofficerarna och för patriotiskt sinnade civila. Tidigare betonade gardesofficerarna sin trohet, eller åtminstone sin lojalitet, mot kejsaren. Troheten mot kejsaren försvann inte heller då nationalismen blev starkare. Lojalitetsförsäkringarna var uppenbarligen en del av taktiken när gardesofficerare och finländska politiker ville förhandla sig till en stark position som en del av den ryska armén och politiken.

Det är sedan en annan fråga i vilken mån gardet var en nationell symbol för de meniga soldaterna. Av Ekmans bok får man intrycket att, i den mån de alls funderade på saken, gardet för dem i första hand var en förhållandevis pålitlig och trygg arbetsgivare. Uppfattningen att gardet var viktigt för det nationella identitetsbygget bör alltså främst tillskrivas officerskåren under gardets sista årtionden, samt utomstående, ofta sentida, iakttagare.

Ekman's bok består av flera helheter. Merparten av texten behandlar gardets deltagande i olika krigståg, från upproret i Polen 1830–1831 till turkiska kriget. Ekman belyser härvid inte bara gardets insatser utan också krigshändelserna mer allmänt. Som regeln var under denna tid dog flera soldater i farsoter och andra sjukdomar, eller till följd av utrustningens och underhållets bristfällighet, än stupade för fiendens kulor och bajonetter. Särskilt skildringen av gardets deltagande i kväsandet av upproret i Ungern (1849), där manfallet var stort trots att gardet inte så mycket som siktade fienden, är snarare en sjukdomsbeskrivning än en krigsskildring.

Behandlingen av turkiska kriget kunde Ekman kanske ha förkortat, eftersom det finns många tidigare skildringar av ämnet. Och även om bokens

detaljrikedom säkert uppskattas av dem som intresserar sig för krigshistoria, kan den vanliga läsaren nog bli trött på det noggranna noterandet av allt vad soldaterna bar med sig vid det ena eller andra tillfället, eller av klassen på utmärkelsetecknet som den och den fick efter ett visst slag. De minibiografier över meriterade gardesofficerare som sprängts in i texten är däremot lyckade: de ger ett mänskligt ansikte åt befälet.

Som helhet är boken väl ägnad att fylla den lucka som har funnits i översikter över finsk krigshistoria när det gäller 1800-talet. Enligt min bedömning är det intressantaste i boken två avsnitt som förblir sidospår i Ekmans framställning, men som jag anser att det vore väl värt att gå vidare in på. Det ena är början av kapitel sex, där Ekman diskuterar den ryska militära närvaron i Finland och den reaktion denna väckte bland folket. *P e r t t i L u n t i n e n s The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918* från 1997 är en bred kartläggning av den ryska militära närvaron i Finland, men det finns ingen forskning om det fredstida mötet mellan rysk militär och finsk civilbefolkning. Det vore ett synnerligen intressant forskningsämne med tanke på den kraftiga försämringen av de finsk-ryska relationerna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Det andra avsnittet jag finner intressant i boken behandlar gardisternas vardag, ett ämne som Ekman känner till från sin egen familj. Varför tog unga män värvning, och hurdant var livet i gardet utanför krigsövningarna och krigsoperationerna? Ekman granskar temat genom två personhistorier: Ekmans egen farfars far, fältväbel Viktor Ekman, och Aleksej (vanligen i formen Alexej) Apostol, en grekisk pojke som i slutskedet av turkiska kriget kom att ansluta sig till gardet, och som sedermera gjorde en lång karriär som militärmusiker. Vardagslivs temat har behandlats mer utförligt av *P i r k k o L e i n o - K a u k i a i n e n* i boken *Tuntematon sotilas Turkin sodassa. Sotamies S. A. Wallinin elämänavaiheet* (2005), som i stor utsträckning baserar sig på Wallins memoarer. Den här typen av forskning skulle vi behöva mer av i Finland.

En annan sak som kanske borde utredas är varför Finska gardet stod i de ryska kejsarnas gunst. Varför upphöjde Nikolaj I gardet till ungt garde och Alexander II till gammalt garde? Varför utnämndes medlemmar av den kejsarliga familjen fr.o.m. 1845 till hederschefer för Finska gardet? Varför använde den misstänksamme Nikolaj I gardet som sitt livgarde under Krimkriget? Svaren finns kanske att hämta i Finlands geopolitiska läge och det ryska kejsardömet minoritets- och gränslandspolitik.

Ekmans framställning är i huvudsak kronologisk. Ställvis, t.ex. i kapitel sex, förekommer dock onödiga tillbakablickar och avvikelser från den kronologiska framställningen. Ibland är Ekman kanske också onödigt ungefärlig. Serbien blev t.ex. inte självständigt i samband med Krimkriget utan först 1878, och Bulgarien blev självständigt (genom en unilateralt deklarerat) 1908, inte 30 år tidigare. Finska gardet deltog inte i intagandet av Plevna (s. 245) utan, som Ekman senare (s. 274) konstaterar, i avskärandet av under-

hållsvägarna till staden. Tapio Hiisivaaras bok om turkiska kriget utkom 1968, inte ”i slutet av 1970-talet”, och årsdagen av slaget vid Gorni Dubnik (hos Ekman på ryskt maner Gornij Dubnjak) är 24 oktober, inte 23 oktober (s. 420).

Bokens rika illustrationer både åskådliggör och kompletterar texten på ett lyckat sätt. Boken utkom samtidigt också i en finsk utgåva, vilket passar bra med tanke på gardet som en symbol som förenade svenskspråkiga och finskspråkiga finländare. Gardets orderjournaler fördes ju, särskilt under dess sista decennier, på både svenska och finska.

Som helhet betraktad är Ekmans bok ett välkommet tillskott till litteraturen med tanke på det intresse som på senare tid på nytt vaknat för Finska gardet, och mer allmänt för det finska krigsväsendet under autonomins tid. Man får hoppas att boken inspirerar andra till att fördjupa den bild som Ekman på ett allmänt plan ritar upp.

Teuvo Laitila

Finländsk migration österut

Max Engman, *Suureen Itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa. Suomen siirtolaisuuden historia 5* [Mot Stora Östern. Finländare i Ryssland och Asien. Den finländska migrationens historia 5], 512 s., ill., Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2005.

År 1992 började man på Migrationsinstitutets initiativ planera publiceringen av ett översiktsverk i många band om den finländska migrationens historia. Efter dryga femton års arbete börjar verket nu vara klart. Tyngdpunkten har legat på migrationen västerut, och emigranterna till Amerika, Australien och Sverige har redan fått sina historiska översikter. Från Finland har man i mindre utsträckning utvandrat österut, men sedan S:t Petersburgs grundade år 1703 har finländare dock ständigt emigrerat också österut, särskilt från östra Finland. Genom århundradena har Petersburg bevarat sin ställning som det viktigaste östliga färdmålet för finländsk invandring. *Suureen Itään* koncentrerar sig på autonomins tid, eftersom Petersburg då var en verkligt stor ”finsk stad”. Finlands självständighet förändrade situationen radikalt.

Max Engman har i årtionden förtjänstfullt forskat i Petersburgs-finländarnas historia, och han är utan vidare den person som kan anses mest kvalificerad att skriva ett översiktsverk om migrationen i österled. Boken är disponerad så att migrationen till Ryssland ägnas knappa 400 sidor, varvid tyngdpunkten ligger vid Petersburgsfinländarna. Resten av Östern, d.v.s. Asien, ägnas ett trettiotal sidor. Den här fördelningen återspeglar migrationens långvarighet och betydelse. Utvandringen till Ryssland inleddes med

flyttningsrörelsen till Ingermanland, som införlivades med Sverige på 1600-talet, och sträcker sig ända till vår tid. Att finländare flyttat till andra delar av Asien än de ryska är ett nytt och oenhetligt fenomen, och dess ekonomiska och sociala betydelse kan inte jämföras med emigrationen till Ryssland. I själva verket hade det varit bättre att behandla utvandringen till andra delar av Asien i ett separat verk. Petersburg med omnejd står som sagt i centrum för Engmans översikt över emigrationen till Ryssland, men han täcker hela Ryssland från Murmansk till Fjärran Östern.

Översiktsverk baserar sig oftast på publicerad forskning. Så är fallet även här. När det gäller Petersburg har Engman stött sig på sin egen forskning, och när det gäller resten av Ryssland på en omfattande litteratur som publicerats under årens lopp. Det här har gett upphov till problem eftersom litteraturen om resten av Ryssland är av växlande karaktär, allt från saklig forskning till äventyrsberättelser. Då man skriver historien om finländarna i Alaska, Rysslands Amerika, borde man se den också som en del av ryska kejsardömet historia; det är inte nog att bara förlita sig på finska källor och några finländares formella karriärer. Att betrakta saken genom ett sådant finländskt prisma leder till att våra landsmäns betydelse t.ex. i Alaskas historia överdrivs. Ryska källor noterar sällan amiralerna Arvid Adolf Etholén och Johan Hampus Furuhjelm. De må formellt ha haft hög ställning, men de var befälhavare över ett fjärran och tämligen betydelselöst territorium. Som den erfarne forskare han är, har Engman dock i de flesta fall träffat rätt i sina bedömningar av olika källors tillförlitlighet. Till exempel Fridolf Hööks fantasifulla äventyr i Amurlandet anser Engman vara legender utan verklighetsgrund.

Bokens disposition är lika klar och redig som Petersburgs stadsplan. Först behandlas lagstiftning och källor, och därmed läggs grunden för hela framställningen. Själva framställningen följer nästan rangordningen i kejsardömet: först behandlas officerare och tjänstemän, dessa följs av ingenjörer, präster o.s.v., hela vägen ner till prostituerade och tiggare. Officerare, tjänstemän och präster har det forskats i tidigare, men Engman tillför också deras historia nya data. Många andra grupper, såsom ingenjörer och affärsmän har tidigare knappast uppmärksammats. De har haft stor betydelse bl.a. som förmedlare av innovationer. Det är säkert en överraskning för många att få läsa om nationalskaldens son Jacob Robert Runebergs mångsidiga verksamhet i Petersburg och på andra håll i Ryssland. Engman belyser mångsidigt finska ingenjörers tjänstgöring vid Nobels oljebolag och vid byggandet av de ryska järnvägarna. Det stora Ryssland och dess från 1860-talet framåt snabbt växande industri erbjöd många finländare goda utkomstmöjligheter. Viktigt var också att den finska industrin och handeln fick ett stort antal beställningar från Ryssland via finländarna som verkade där. Revolutionen satte punkt för mängen karriär, men en del lyckades skapa sig en ny karriär i det självständiga Finland. En av dem var Werner Weckman, som var vd för Finska kabelfabriken åren 1937–1955. För hantverkarna var Petersburg en viktig studie- och lärlingsort, och man kan än i dag se spår av det yrkeskunnande som förmedlades

där i det finska guldsmidet och i smyckeskonsten. Engman behandlar alla befolkningsgrupper mångsidigt. Han skriver därtill på ett sätt som håller läsarens intresse vid liv.

Ibland smyger sig presentistiska uppfattningar in i översiktsverk, d.v.s. man betraktar på ett missvisande sätt historiska händelser ur vår tids perspektiv. Sådant förfaller Engman inte till. I sin behandling av finska officerare i Kaukasus lyfter han fram deras förtjänster som bergsbornas, särskilt tjetjenernas, tuktomästare. Vi bör minnas att Mannerheim fortfarande på sin tid betraktade tjetjenerna som rena banditerna. Kejsarens trogna officerare stod för imperiets värderingar. Det var först med Bobrikoff som finländarna började känna sig främmande för kejsaren och kejsardömet.

Bokens text kompletteras av högklassiga och läsarvänliga kartor, tabeller och grafik. De fina och stilmedvetna illustrationerna visar att Engman har engagerat sig på allvar också i redaktionsarbetet. Engman hör till de historiker som kan producera högklassig text på båda inhemska språken. I det här fallet har han dock skrivit texten på svenska, och Brita Löflund har förtjänstfullt översatt den till finska. Helt har översättningsmissar dock inte kunnat undvikas. Det verkar t.ex. konstigt att namnet på den nordkaukasiska staden Novorossija översatts till Uusi Venäjä, och guvernementet med samma namn fått heta uusvenäläinen kuvernementti. Vi översätter ju inte heller Novgorod till Uusikaupunki. Vare därmed hursomhelst så förtjänar Migrationsinstitutet tack för bokens typografiska skick och den överskådliga ombrytningen.

Jag har vid seminarier och möten som rör migration och släktforskning många gånger kunnat konstatera att emigrationen österut är något av ett mysterium för den breda allmänheten. Efter att Finland blivit självständigt och Ryssland förvandlats till det socialistiska Sovjetunionen ville man i vårt land inte tala offentligt om de långvariga och nära kontakterna med Ryssland. Fördomsfulla och felaktiga uppfattningar kan avlägsnas bara med hjälp av riktig och välunderbyggd information. Det finns alltså en verklig beställning på det nu föreliggande översiktsverket. Bokens utmärkta käll- och litteraturförteckningar är en sannskyldig vägkarta för var och en som vill ta reda på mera om migrationen i österled. Men den breda allmänheten kommer inte att hitta boken av sig själv; Migrationsinstitutet måste se till att boken marknadsförs på vederbörligt sätt.

Alpo Juntunen

Utbud och efterfrågan på värlösa barn

Johanna Sköld, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925*. Acta Universitatis Stockholmiensis – Stockholm Studies in Economic History 49, 449 s., Stockholm University 2006.

Det här är en mycket välkommen undersökning som betraktar ett socialhistoriskt fenomen i sitt samtida socioekonomiska sammanhang och inte som en bit av förhistoria till välfärdsstaten. Dessutom är den ett utmärkt exempel på hur teoretisk skarpsinnighet verkligen främjar och fördjupar analysen samt hur metodologiska färdigheter och historiska databaser kan kombineras på ett fruktbart sätt.

Skölds forskningsobjekt består av fattiga stockholmsbarn som blev placerade i enskilda hem antingen av föräldrarna eller av Stockholms stads utackorderingsbyrå. Hennes källmaterial är avundsvårt eftersom man i Stockholm har byggt upp historiska databaser av olika myndighetsarkiv. Med hjälp av olika databaser kan hon göra sökningar om t.ex. vem barnen bodde hos i Stockholm vid olika tidpunkter. Sköld fokuserar på barn som remitterades till fattigvårdsmyndigheterna och har således flera hundra personakter (bl.a. formulär) om både barnen och de familjer och enskilda personer som ansökte om att ta hand om ett eller flera barn. Bland personakterna finns t.o.m. ett dussintal brev som utackorderade barn skrivit.

Sköld kallar utackorderade barn generellt för fosterbarn, vilket kan motiveras med att utackorderingen vanligtvis tycks ha varit tänkt som en relativt långvarig lösning och de flesta barn faktiskt stannade i flera år i ett och samma fosterhem. Dessa barn är inte fullt jämförbara med de utackorderade barn som man i Finland kanske först kommer att tänka på, nämligen de fattiga barn som på landsbygden utackorderades på allmänna auktioner för ett år hos lägsterbjudande och som sällan jämfördes med fosterbarn. Däremot kunde man med fördel jämföra Skölds stockholmsbarn med de barn som utackorderades av Helsingfors stads fattigvårdsstyrelse. Så vitt jag vet har ingen satt sig in i deras historia, men av *Helsingfors stads historia* och serien *Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning* får man den uppfattningen att proceduren på många sätt liknade den stockholmska. Men tyvärr har man inte i Helsingfors skapat historiska databaser av gamla personakter utan tvärtom förstört en hel del.

Syftet med avhandlingen är enligt Sköld att analysera om fosterbarnsverksamhet kunde betraktas som en marknad. Hon sammanfattar i klarspråk sin frågeställning i två frågor: Varför barn blev fosterbarn och varför personer ville bli fosterföräldrar? I den marknadsmetafor som Sköld tillämpar kallas det förra för utbud och den senare efterfrågan på barn. Teoretiska verktyg har hon hämtat från flera håll: ekonomisk teori, feministisk teori, institutionell

teori, ekonomisk sociologi och barndomssociologi. Denna till synes eklektiska röra fungerar faktiskt riktigt bra. Ekonomisk teori hjälper Sköld att precisera vad som kännetecknar en marknad. Detta leder henne vidare till att fråga vad det var som såldes och köptes på fosterbarnmarknad. Var det barn, omsorg, fostermodrars tjänster eller kanske någonting annat? Vad var det som olika aktörerna sålde och köpte? Hurudana spelregler gällde å ena sidan på den informella marknaden där barn utackorderades inom föräldrarnas sociala nätverk, och å andra sidan på den formella och reglerade marknaden där utackorderingen verkställdes av myndigheterna?

Skölds teoretiska diskussion är överlag intressant men särskilt uppskattar jag hur hon resonerar kring Gary Beckers och Karls Polanyis teorier. Nobelpristagaren Becker är känd för att förklara mänskliga företeelser som t.ex. altruism eller mängden barn en familj skaffar utifrån neoklassiska ekonomiska modeller. Som en del av kritiken mot liknande tankegångar lanserade Polanyi under andra världskriget begreppet reciproka principer. Tillämpad på sin frågeställning förstår Sköld Polanyis idé så ”att barn som placerades hos personer inom det sociala nätverket inte släpptes fria på en fosterbarnsmarknad” (s. 337). Polanyi antog att reciprociteten är symmetriskt, medan Sköld tar till bruk feministiska teorier för att visa att detta inte var fallet i utackorderingen av fosterbarn, eftersom mödrar och fäder liksom deras respektive släktingar och nätverk tillmättes olika plikter och förväntningar.

Speciellt lovvärd är också Skölds strävan efter ”att anlägga ett barnperspektiv på historia” och ”att synliggöra barnens betydelse för samhället, ekonomin och resursfördelning” (s. 66). I praktiken innebär detta bl.a. att Sköld gör skillnad mellan barn och familj och att statistiken presenteras då utifrån barnen. Sköld gör också sitt bästa för att kunna säga åtminstone någonting om hur utackorderade barn själva upplevde och reagerade på vad som pågick – och konstaterar att barns ålder var avgörande för deras möjligheter att påverka situationen. Men varken barnen eller fosterföräldrarna kunde vara säkra på hur placeringen genomfördes, eftersom bestämmelserätten låg hos barnens biologiska föräldrar eller fattigvårdsmyndigheterna. Sköld glömmar inte heller att reflektera över hur fosterfamiljernas egna barn kunde ha upplevt intaget av ett eller ett par främmande barn i hemmet.

Avhandlingen består av fem delar. Först analyserar Sköld uppkomsten av den s.k. fosterbarnindustrin och fosterbarnsfrågan i internationell, nationell och lokal belysning. Sedan frågar hon varför barn blev fosterbarn och belyser karakteristika hos utackorderade barn och deras familjer samt informella och formella arrangemang för att ordna fosterhem. Den tredje delen behandlar den formella fosterbarnsmarknaden, i synnerhet efterfrågan på fosterbarn samt vilka formella och informella spelregler gällde vid myndigheternas beslut om goda och dåliga fosterhem. Därefter frågar Sköld vad som karakteriserade de familjer och enskilda personer som ansökte om fosterbarn samt vilka motiv de hade: i vilket mån var det fråga om ekonomiska motiv (d.v.s. fosterbarn som arbetskraft eller fostermödrande som ett yrke) eller känslö-

mässiga och sociala motiv (d.v.s. som kompensation för barnlöshet eller som sällskap för någon i fosterfamiljen).

Bokens sista del lyfter speciellt fram barnen själva: Hur var det att vara barn i ett fosterhem, levde de i ett eller flera fosterhem, hurdan var deras vardag, vad hade de för möjligheter att påverka sin situation och vad hände då de blev utskrivna från utackorderingsbyrån vid femton års ålder? I sin slutdiskussion frågar Sköld om fosterbarnverksamhet var en marknad – och hon svarar ja, men inte i alla avseenden. Reciproka system ”opererade sida vid sida med placeringar som ägde rum på en vinstmaximerande marknad” (s. 386). Sköld kommer angående Sverige fram till samma resultat som man har funnit exempel på även i andra länder, nämligen att ”placeringar som började som marknadsutbyten efter en tid kom att präglas av känslor som orsakade ett altruistiskt beteende gentemot barnen” (s. 387).

Skölds bok är späckad med information och synpunkter, och det är inte möjligt att här närmare presentera den mångsidiga analysen eller det rika empiriska materialet. Däri ryms både statistiska uppgifter, rörande historier om individuella barn samt karakteriseringar av föräldrar och personer som till fattigvårdsstyrelsen skickat ansökningar om att få barn. Dagsaktuella fenomen och diskussioner kommenteras ofta i fotnoter där man även finner annat intressant. I en not påminner Sköld läsaren t.ex. om att det ursprungligen var en historiker ”som 1960 lanserade tanken att barndomen är en social konstruktion” (s. 38) – även om Ariès egentligen var en demograf som senare blev historiker (det är ett litet skönhetsfel i boken att ett så känt namn som Ariès systematiskt är felskrivet).

Till avhandlingens många förtjänster hör dess breda internationella perspektiv. Sköld kommer med en mängd väl genomtänkta argument i den dialog som hon ständigt för med den internationella forskningen. Hon diskuterar bl.a. hittebarnhus i Italien till Ryssland och utackorderingen av barn i flera europeiska länder och i Nordamerika. Jag saknade bara ett fall: tyska *Pflegekinder* och *Kostkinder*. Jag undrar varför Sköld så gott som helt verkar ha förbisett utackorderingen av barn i Tyskland vars socioekonomiska kontext ändå var så mycket närmare den svenska än t.ex. den nordamerikanska kontext som hon upprepande återkommer till.

Sköld drar på en omfattande sociologisk, ekonomisk och historisk forskningslitteratur, både klassiker och nyare bidrag (av finländska forskare bl.a. Leena Alanen, Pirjo Markkola, Saara Tuomaala och Ann-Catrin Östman). Även här saknade jag egentligen bara ett: Rachel G. Fuchs *Abandoned Children: Foundlings and Child Welfare in Nineteenth-Century France* (1984). Fuchs diskuterar ensamma mödrars svårigheter med att arrangera småbarnstillsyn i förhållande till de låga kvinnolönerna på ett sätt som påminner om Skölds resonemang kring utackorderingen som en lösning på problem med småbarnstillsyn.

En doktorsavhandling är i princip inte mera än ett lärdomsprov och i många länder betraktas de inte ens som värda att publiceras i tryckt form. Jag

är glad att detta inte gäller här i Norden, utan att vi och framtida läsare kan ta del av ett så fint resultat av en stor arbetsinsats som Johanna Skölds avhandling. Det är synd att man sparat på pengar och inte använt en professionell ombrytare. Nu har man t.ex. låtit bli att avstava i samband med sådana långa sammansatta ord som t.ex. fosterbarnsmarknad, utackorderingsbyrå, utackorderingsinstitutionerna, barnavårdsinspektörerna, barnavårdsmaninstitutionen, beredningsutskottsutlåtanden, fattigvårdslagstiftningskommittén – och detta har förstås lett till förtretligt glesa rader ovanför.

Vid första ögonkastet tyckte jag att frågan i bokens titel – *Fosterbarnsindustri eller människokärlek* – var litet trivial (klart att det var bägge!), men det visade sig att Sköld inte fastnat vid dessa samtida begrepp utan systematiskt och i detalj utformat dem till mycket precisa och användbara teoretiska begrepp. Det är inte varje dag man läser en doktorsavhandling i historia som bjuder på ett inspirerande bidrag till ekonomisk teori. Vi får hoppas att Johanna Skölds insiktsfulla resonemang kring Gary Beckers och Karl Polanyis teorier i framtiden når också en internationell läsekrets.

Marjatta Rahikainen

Heliga Birgitta i biografier

Carina Nynäs, *Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier*, 561 s., Åbo, Åbo Akademis förlag 2006.

Birgitta Birgersdotter föddes i Sverige år 1303 och dog i Rom 1373. Under sitt sjuttioåriga liv hann hon föda åtta barn, varav flera dog i späda ålder. Hon klarade av att resa som pilgrim till Santiago de Compostela, Rom och Jerusalem, skriva en stor mängd texter, planera kloster, ha många vänner och åtskilliga fiender, förtvivla, tvivla – och tro. Hennes uppenbarelser räknas, vid sidan av de isländska sagorna, som Nordens främsta bidrag till den medeltida världslitteraturen.

Det är hon som egentligen *inte* är huvudpersonen i Carina Nynäs bok. Ändå finns hon där hela tiden. I fokus står i stället en rad svenska och finlandssvenska författare som skrivit biografier eller biografiska artiklar om den heliga Birgitta från början av 1900-talet till i dag. Synen på Birgitta är växlande och komplex; det är ett angeläget, komplicerat och spännande ämne.

Carina Nynäs avhandling kännetecknas av bredd i perspektiven, imponerande beläsenhet och tvärvetenskaplig lärdom. Den anknyter till en historiografisk tradition, där synen på stora personligheter i historien eller på ett klassiskt problem kartläggs över tid. De olika synsätten sätts sedan i relation till de strömningar i tiden som påverkat de olika författarna.¹ Men Carina

¹ Ett klassiskt föregångsarbete på svensk botten är Hugo Valentin, *Den fjättrade Clio. Sju essäer till belysning av historikerns tidsbundenhet* (Stockholm 1966).

Nynäs har dessutom målsättningen att problematisera biografien som genre. Det är på tiden, enligt min mening. Konsten att skriva biografi har också under senare år uppfattats som en dynamisk utmaning inte minst inom kvinno- och genusvetenskaplig forskning. Carina Nynäs kan därför låta sina analyser styras av frågor som angetts i den internationella och nationella debatten. Litteraturforskare men också idéhistoriker, historiker och sociologer har bidragit med olika argument för och emot biografien som genre, liksom med olika sätt att klassificera biografier.

Det har dock hittills varit ovanligt att dessa teorier och begrepp använts systematiskt i en komparativ analys av existerande biografier. Vad jag vet finns det inte något försök som motsvarar vad Nynäs gör i övriga Norden, i varje fall inte bland historiker.²

Carina Nynäs nöjer sig inte med att idéhistoriskt analysera skillnaderna och likheterna i biografierna över Birgitta, utan hon tar också ställning till vad hon menar är en mer eller mindre lyckad biografi. I den meningen har hon ett slags normativ ansats, som är sällsynt bland historiker. Hon tar upp grundfrågan hur vi etiskt och vetenskapligt kan närma oss en människa som har levat. Hon vill ha svar på frågan om litterär kvalitet kan förenas med referentialitet, d.v.s. hänvisningar till en verklighet, om biografiska tolkningar kan utsättas för intersubjektiv prövning, eller om de förblir en stötesten för objektivismens förespråkare.

Huvudspåret i avhandlingen är ändå historiografiskt och idéhistoriskt. Nynäs fråga är hur det kommer sig att en och samma människa kunnat beskrivas på så disparata och delvis oförenliga sätt när författarna i stort sett använt samma källor. En av huvuduppgifterna blir att "belysa biografins/biografens karaktär som eventuell exponent för tillkomsttid och miljö". I detta ingår då både intellektuell och social miljö, liksom disciplinär tillhörighet, kön och konfession hos författarna. De böcker om den heliga Birgitta som utgör det främsta underlaget för analysen är följande: Lydia Wahlström, *Den heliga Birgitta* (1905); Knut B. Westman, *Birgittastudier* (1911); Emilia Fogelklou, *Birgitta* (1919); Toni Schmid, *Birgitta och hennes uppenbarelser* (1940); Hjalmar Sundén, *Den heliga Birgitta – Ormungens moder som blev Kristi brud* (1973); Sven Stolpe, *Birgitta i Rom, Birgitta i Sverige* (1973); Birgit Klockars, *Birgittas svenska värld* (1976); Hans Furuhausen, *Furstinnan av Närke som blev heliga Birgitta* (1990); Birger Berg, *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet* (2002).

Dessutom undersöker Nynäs ytterligare en del skrifter och artiklar om Birgitta, sådana som hon kallar hagiografiska men också enskilda feministiska ansatser från de senaste åren. Av författarna är Wahlström, Schmid och Klockars disputerade historiker och även Furuhausen är utbildad historiker.

² Den mest nydanande problematiseringen av biografien som genre i Sverige i nuläget är snarast litteraturprofessorn Lisbeth Larssons postmodernt inspirerade berättelseanalys. Se Lisbeth Larsson, *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna* (Stockholm 2001). Carina Nynäs är emellertid inte postmodernist.

Bergh är latinprofessor, Sundén, Fogelklou och Westman religionsforskare, Stolpe fri författare. I den mån de betraktat sig som religiösa, är Wahlström, Westman, Furuhausen och Bergh protestanter. Fogelklou var kväkare, Stolpe, Schmid och Klockars katoliker.

Det visar sig att tidsströmningar av både intellektuell och politisk art tydligt slår igenom i biografierna. Lydia Wahlströms bild av Birgitta är präglad av kvinnokampen i början av 1900-talet liksom av Hjärneskolans källkritiska faktahermeneutik och nationalism; Birgitta blir hos henne en stor kvinna också för det protestantiska Sverige. Hos Fogelklou och Westman finner Nynäs en annan tolkningstradition. De fokuserar på andligheten hos Birgitta. Samtidigt är Emilia Fogelklou påverkad av kvinnokampen och pacifismen. Hennes Birgitta är en modersgestalt. Antipositivismen avspeglar sig hos Hjalmar Sundén och Sven Stolpe. Hos Stolpe märks också tidsbundna polemiker mot kommunismen och mot en krass människosyn i det moderna samhället. Men författarnas professionella hemmahörighet som teologer eller historiker spelar också en roll. Westman och Fogelklou anammade den profet- och uppenbarelseyn som Nathan Söderblom stod för, medan öppenheten för den freudianska människoförståelsen och psykoanalysen fanns hos Sundén och Stolpe. Den konfessionella tillhörigheten slår däremot enligt Nynäs inte igenom på något entydigt sätt. Ändå menar hon att katolikernas biografier tenderar att sätta in Birgitta i ett teologiskt sammanhang, medan de protestantiska är mer biografisk-psykologiska. Ett undantag är Hans Furuhausen som gör en ren makt- och intresseanalys av hur helgonet Birgitta skapades.

De kvinnliga författarna tar, menar Nynäs, fasta på Birgittas intellekt och konkreta aktiviteter. Birgitta blir ett aktivt subjekt, och de kvinnliga författarna har inte heller några svårigheter med Birgittas motsägelsefulla personlighet. De manliga författarna däremot har, enligt Nynäs, en benägenhet att ofta – dock långt ifrån alltid – fixera sig vid Birgittas känsloliv. De psykologiserar och förminskar henne.

Tidskontexten – idéer, politiska debatter, intellektuella strömningar – framstår som det mest suggestiva huvudresultatet i författarens analyser. Hon når här givande resultat. Tankeväckande är dessutom de likheter mellan biografierna som författaren kan konstatera. Det ligger annars i sakens natur att förändringarna under hundraårsperioden framstår som det mest intressanta. Ändå påpekar Nynäs att alla de analyserade författarna ser ”slitningen eller pendlingen i det dubbla mönstret: sträng profet/barmhärtig moder, naturligt jag/författarjag, rollen som Kristi ödmjuka brud/rollen som skrämmande profet” (s. 349). Dessutom tenderar samtliga författare att eliminera eller tona ner det övernaturliga och extatiska i Birgittas verk och gärning: ”Birgitta görs förnuftig: *ratio* placeras framom *passio*” (s. 477). Det är signifikanta iakttagelser. De väcker komparativa frågor om Birgittaforskning i andra länder som författaren dock inte har möjlighet att gå in på i avhandlingens.

Vad kan då diskuteras i Carina Nynäs sätt att lösa sin stora uppgift? Först och främst måste sägas att avhandlingens disposition och omfång tyvärr lett

till några skönhetsfläckar i form av överlappningar och omtuggningar. Vissa avsnitt kunde ha gjorts mer kortfattade och översiktliga.³ Med tanke på de grundliga analyserna i kapitlen V och VI skulle jag nog dessutom gärna ha sett en litet stramare text på sina ställen i det stora kapitlet IV.⁴

Okontroversiella är inte heller en del aspekter av tolkningarna som har att göra med uppdelningen av biografierna i olika grupper. Verken sorteras tematiskt och inom varje grupp kronologiskt. Huvudmaterialet placeras i tre grupper: de populärhistoriska, de religionspsykologiska och slutligen de fackhistoriska delbiografierna. I den första gruppen – populärhistoria – hamnar Lydia Wahlström, Sven Stolpe och Birger Bergh. Religionspsykologiska skildringar av Birgitta är skrivna av Knut B. Westman, Emilia Fogelklou och Hjalmar Sundén. De fackhistoriska fördjupningarna utgörs av Toni Schmidts, Birgit Klockars och Hans Furuahagens arbeten. Sorteringen har flera fördelar. Men som alla sällningar har den också sina problem. Ett har att göra med gränsdragningen mellan grupperna, det andra med analysen av intertextualitet mellan verken, d.v.s. hur de förhåller sig till varandra, hur de bygger på varandra eller kritiserar varandra. Är det så självklart att Birger Bergh skall placeras i gruppen för populärvetenskap när han trots allt är expert på Birgittas texter? Eller om man likt Nynäs i definitionen av populärvetenskap fäster vikt vid att författaren öppnar en dialog med läsaren som vill göra Birgittas tankar begripliga i nutiden – varför kan i så fall inte också Fogelklou räknas som populärvetenskap i samma kvalificerade mening som Bergh? I synen på Bergh i kontrast till Stolpe, kan jag tycka att Nynäs underlåtit att se att det faktiskt också finns likheter mellan författarna. Detta hänger samman med deras gemensamma strävan att skriva för en större publik. Nynäs tycks mig här inte riktigt ha tagit konsekvenserna av sin egen klassificering av böckerna som populärhistoria.⁵

En tredje diskussionspunkt ansluter till avhandlingens biografiteoretiska ambition. Carina Nynäs vill pröva andra forskares klassifikationer av biogra-

³ Detta gäller t.ex. partiet om Birgittas liv, omvärld och verk (s. 101–137) samt presentationen av Birgittas uppenbarelser och annat material i inledningen till avhandlingen.

⁴ Som led i den tematiska uppläggnings upprepas t.ex. nästan ordagrant flera inledande rader till avsnittet om ”förmedlingsrummets eko effekter” s. 178, 208, 232, 268, 311, 342. Vissa upprepningar har troligen att göra med att författaren gjort omstruktureringar av texten med datorns hjälp: t.ex. s. 194 översta stycket, jfr s. 200 andra stycket; s. 45, jfr s. 70 (”Ordet biografi” o.s.v.); s. 137 andra stycket, jfr s. 150 andra stycket.

⁵ Till likheterna mellan Stolpe och Bergh hör t.ex. deras dialog med samtiden, det pedagogisk-retoriska greppet att kontrastera Birgitta och hennes uppenbarelser med vår sekulariserade värld, för att sedan föra in läsarna i medeltidens katolska värld. Skillnaden är egentligen att Stolpe är en furiös modernitetskritiker, medan Bergh tycks betrakta såväl nutid som dåtid med en viss ömsint distans. Bergh och Stolpe delar också sinnet för komposition. De är medvetna skribenter och det märks bl.a. i valet av rubriker: hos Stolpe t.ex. ”Storbondemora eller aristokrat?”, ”Birgitta och hennes djävlar”, ”Kunde Birgitta flyga?”, hos Bergh t.ex. ”Brukar Gud meddela sig genom uppenbarelser?”, ”Kristus som psykiatriker”, ”Djävlar och demoner”.

fin som genre och själv diskutera verken vetenskapsteoretiskt. Hon bygger på flera olika typologier. Så har idéhistorikern Gunnar Eriksson delat in biografier i fyra typer: monumentet (hagiografen), psykobiografen, den existentiella biografen och livsverks- eller yrkesbiografen. Jag själv har bidragit med den övergripande uppdelningen i ackumulerande och tolkande biografi och i övrigt använt mig av ungefär samma uppdelning som Eriksson med två tillägg: nätverksbiografen som skildrar individen i sina kretsar av för henne viktiga människor, samt antibiografen som försöker acceptera det undflyende, inkonsekventa, föränderliga hos individen, också genom att upplösa den vanliga kronologiska och systematiska formen av biografi. I den internationella forskningen finner man Leon Edels tanke på biografi som rekonstruktion (verklighetsåtergivande), Ira Bruce Nadel's biografi som konstruktion (beroende av sin författare, *authorized fiction*) eller Daniel Madelénats skiljelinje mellan det romantiska paradigmet (skildringen av en unik människa) och det moderna paradigmet då man försöker smälta samman vetenskap och litterär inlevelse.⁶

Allt detta – och ytterligare försök till karakteriseringar i den internationella forskningen – försöker Carina Nynäs bära med sig och pröva. Det är inga lätta ting att hantera. Många av klassificeringarna har snarast karaktär av idealtyper. De reella biografierna blir nästan alltid blandformer, som Carina Nynäs själv säger.⁷ Frågan är om inte författaren är alltför villig att läsa in litet av varje hos de flesta författarna, i stället för att mer bestämt sortera dem under den dominerande kategorin? Eller också helt enkelt avvisa några av biografityperna som visar sig mindre fruktbara?⁸ De flesta av biografierna blir

⁶ Gunnar Eriksson, 'Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod', *Liv och text. Sex föreläsningar från ett symposium* (Umeå 1985); Eva Österberg, 'Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault', *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996* (Stockholm 1996); Leon Edel, *Literary Biography* (Bloomington 1957); Ira Bruce Nadel, *Biography, Fiction, Fact and Form* (London 1984); Daniel Madelénat, *La biographie* (Paris 1984).

⁷ Enligt Nynäs analys blir t.ex. Wahlström i sitt arbete både ackumulerande och tolkande, både monument och livsverksbiografi, Stolpe blir ett konglomerat av genrer, en blandning av psykobiografi och existentiell biografi, med omedvetna drag av antibiografi (s. 186, 189, 190). Birger Berghs bok om Birgitta har drag av både existentiell biografi och psykologisk antibiografi men i livs- och tidsbiografiskt koncept, menar Nynäs (s. 217 ff). Westman betecknas (s. 268) som en hybrid mellan biografityperna. Fogelklou omtalas (s. 287) som ett "blandverk"; hon förenar (s. 279) alla Madelénats typer i sitt verk. Schmid står för livs- och tidsbiografi med nätverksbiografiska drag o.s.v.

⁸ Själv skulle jag t.ex. inte vilja påstå att någon av de stora biografier som analyseras i avhandlingen är en ackumulerande biografi. Alla är tolkande men på olika sätt. Det är också tveksamt om Bergh kan klassificeras som antibiografi, ens i försiktig form. Jag skulle nog inte heller kalla Toni Schmid's arbete för en nätverksbiografi även om hon drar fram en del stoff om Birgittas vänner. Frågan är om inte det sker lika mycket hos Stolpe.

trots allt livsverks- och tidsbiografier: de koncentrerar sig på personens verk och tid. Hjalmar Sundén är, enligt mitt sätt att se, den enda psykobiografen, och den originella Emilia Fogelklou skulle möjligen kunna sägas skriva en existentiell biografi.

Carina Nynäs normativa ansats framgår i avsnitt *VI: Från stora till lilla historien*, där hon på ett generellt plan tar ställning till biografen som genre. Men fortlöpande i analyserna har vi även tidigare mött värderande omdömen. Ibland finns det sidor i texten som närmast har karaktären av recension, särskilt i diskussionen av Sven Stolpes *Birgittabok*.⁹ Man kan nog säga att Nynäs slår Stolpe i huvudet med hela den apparat av teoretisk reflexion kring vetenskapsteori och biografi som genre som hon själv i början av 2000-talet kunnat läsa in. Möjligen är det lite orättvist mot en författare som skrivit en populärvetenskaplig biografi redan på 1970-talet? Faktum är ju att egentligen ingen av de analyserade författarna har en explicit problematisering av biografen som genre. På det viset utgör biografier faktiskt ännu i dag ofta en ganska konventionell genre.

Carina Nynäs ansluter sig i stort till en empirisk, källkritisk tradition i historieämnet, på positivistisk grund. Men på sina ställen bryts denna värderingsnorm mot vad som kanske är hennes egen syn på Birgitta som en andlig person. Detta gör att hon ändå kan uppskatta vissa biografier trots att deras författare inte är positivist. Emilia Fogelklou faller under strecket vad gäller vetenskaplig metod, i relation till ett positivistiskt vetenskapsideal. Men Nynäs kan inte underlåta att känna respekt för hennes originalitet och vilja att skriva en själsbiografi.

Det tillhör, tycker jag, de lysande bidragen som Carina Nynäs lämnar till kommande forskning, att hon lyfter fram Fogelklou och sätter in henne i ett sammanhang. Fogelklous *Birgittabok* har ju annars varit offer för en välkänd vetenskapssociologisk mekanism, nämligen förträngning eller förtigande. Stolpe synliggör henne, men det är slående hur t.ex. Schmid inte nämner henne, utan bara indirekt kritiserar henne. Bergh tycks ha glömt henne helt och hållet. Efter Carina Nynäs mångfacetterade analys torde ingen historiker längre kunna bara glömma bort eller förtiga Fogelklous *Birgittabild*.

Sammanfattningsvis har Carina Nynäs avhandling några beklagliga skönhetsfläckar (korrekturfel, upprepningar) som sannolikt har med svårigheten att hantera det stora materialet att göra. Diskuteras kan också på vissa punkter hennes biografiteoretiska kategoriseringar och anspråken att tala om vad som är en god vetenskaplig biografi. Klassificeringarna är stundom så många

⁹ T.ex. s. 218 andra stycket. Eller s. 196 mitt på sidan: "Stolpes biografi ger oss sist och slutligen ändå ingen anledning att läsa in annat än olika utslag av hans egen sympati och anti-pati: ett tvärsäkert godkännande eller ett förkastande. Min slutsats beträffande förekomsten av en eventuell hermeneutisk metod hos Stolpe blir således negativ. Han verkar vara lika ateoretisk och antiteoretisk här som när man söker efter en biografisk eller historievetenskaplig teori och metod i hans arbete."

att de enligt min mening mera stör än hjälper i den löpande analysen. Alltför många verk blir sist och slutligen hybrider i relation till de olika biografimodellerna. Där skulle jag ha önskat att Nynäs rensat mer från början och kanske varit lite strängare mot de forskare som hittills bidragit i den biografiteoretiska diskussionen. Författarens teoretisk-normativa ambition kan jag känna respekt för i sig. Men jag skulle ha önskat att Nynäs tydligare och mer självreflexivt hade dryftat vilka kriterier hon bedömer utifrån.

Dessa synpunkter utesluter inte, som framgått, att jag är fascinerad av Carina Nynäs arbete. Nynäs systematiska genomgång imponerar som helhet, liksom den bredd hon visar i analyserna både historiskt och teologiskt. Det är en stor satsning att kombinera historiografi och biografiteori, tids- och verksanalys, tolkande analys och normativa utsagor. Hon är inte rädd för att gå i självständig dialog med både nationella och internationella auktoriteter. Även om man inte håller med författarinnan på varenda punkt, är det svårt att inte beundra hennes djärvhet och ambitiösa grepp. Hon tar ställning till komplicerade teser och resonemang, vågar exponera en egen vetenskapsteoretisk hållning och visa sina värderingar. Hon har inte gjort det lätt för sig i sin strävan att förena en i grunden positivistisk hållning med en lyhördhet för det andligas betydelse hos en människa. Men jag uppskattar hennes kreativa tveklöshet, energi och begåvning.

I stort sett finner jag tolkningarna av de verk som utgör grunden för den historiografiska analysen övertygande. Det finns också många fina enskildheter i analyserna. Själv har jag särskilt fäst mig vid Nynäs balanserade och insiktsfulla syn på Emilia Fogelklou. Nynäs underlåter inte att kommentera riskerna med ett alltför igenkännande självporträtt. Samtidigt är hon öppen för Fogelklous intuitiva genialitet. Även analysen av Wahlström, Westman, Sundén och Schmid ger viktiga resultat, genom den rika kontextualiseringen kring sekelskiftets kvinnosak, respektive Nathan Söderbloms teologi, weibullstraditionen eller psykoanalysens genomslag under 1900-talet.

Sist och slutligen är detta en ovanlig och kraftfull avhandling. Den är inte alltid lätt att läsa – men den är lärorik och tankeväckande för dem som gör det.

Eva Österberg

Synen på Norden i Norden

Monika Janfelt, *Att leva i den bästa av världar. Föreningarna Nordens syn på Norden 1919–1933*, 256 s., Stockholm, Carlsson 2005.

Då man talar om det nordiska samarbetet betonas ofta dess folkliga förankring. Med detta har man avsett det starka stödet från medborgarnas sida, de gemensamma värderingarna och att samarbetet syns på alla nivåer i samhället. Det nordiska samarbetet har inte begränsats till det officiella, utan det har utmärkts av ett brett inofficiellt samarbete. I detta sammanhang har man särskilt betonat frivilligverksamheten inom föreningarna Norden. De grundades efter första världskriget för att främja nordisk växelverkan och samhörighetskänsla med hjälp av folkupplysning och praktiskt samarbete.

I sin studie om Norden-föreningarna *Att leva i den bästa av världar. Föreningarna Nordens syn på Norden 1919–1933* går Monika Janfelt in för att spåra idén bakom denna verksamhet. Undersökningen täcker föreningarnas första år och framför allt pionjärernas tankar om Norden och det nordiska. Föreningarnas blomstringstid inföll först under och efter andra världskriget, men under perioden mellan krigen byggdes verksamheten upp. Då skapades också en bild av Norden, vad den hade varit, vad den var och vad den skulle bli i framtiden. Janfelt försöker återskapa denna bild genom att fråga hur den nordiska idén, tanken om samhörigheten, såg ut efter första världskriget och hur den bilden skapades. Janfelt ställer frågan som är så uppenbar att den sällan ställs: Vad är sist och slutligen Norden och det nordiska?

Boken placerar sig sålunda inom den forskningstradition som studerar Norden som konstruktion. Föreningarna Nordens arbete är det prisma genom vilket hon försöker belysa problematiken. I bokens inledning presenterar Janfelt på ett ganska uppräknande sätt forskning som berör Norden. Hon konstaterar att medborgarsamhällets informella samarbete endast berörts ytligt av forskningen. Enligt Janfelt är det ändå just där som den nordiska enhetstankens struktur och grund klarast framträder. Janfelts studie öppnar intressanta synvinklar på den nordiska identitetens uppbyggnad, förhållandet mellan nordism och nationalism samt Nordens gränser.

Att föreningarna Norden gick in för folkligt och kulturellt samarbete var ingen självklarhet. De svenska och danska initiativtagarna hade ett bredare ekonomiskt och politiskt samarbete i sikte. Norrmännen förkastade emellertid alla dylika förslag. Politiska allianser fick ingen genklang i nationen som nyligen blivit självständigt. Norrmännen motsatte sig också grundandet av en enda nordisk förening. I stället grundades en egen förening i varje land. På så vis avgjorde de samarbetets riktning och etablerade den nationella självbestämmanderätten som verksamhetens ledande princip. Trots sina avsikter var föreningarna elitorganisationer. Under perioden mellan krigen

förenade föreningarna näringslivets, politikens och kulturlivets ledarskikt. Först under och efter andra världskriget utvecklades föreningarna Norden till en folkrörelse.

Janfelt drar upp den nordiska enhetstankens huvudlinjer genom att fråga hur nordisterna, som hon kallar de aktiva inom föreningarna, definierade Norden och "det nordiska". Hennes material består av föreningarnas protokoll, brevväxling och årsböcker. Årsböckerna erbjuder ett rikt källmaterial, som också har utnyttjats. De långa citaten är belysande men också tröttsamma. Ibland är citat inne i texten svåra att skilja från författarens egen text.

Ur nordisternas tal kan Janfelt urskilja en tanke om ett naturligt och ofrånkomligt Norden med ett eget inre liv. Man framhävde de nordiska folkens språkliga släktskap och gemensamma historia: nordborna framställdes som en familj med gemensamma rötter. Men Nordens kanske viktigaste drag var ändå pluralismen och mångfalden. Den nordiska gemenskapen byggde inte på likhet utan på olikhet.

Föreningarna såg det som sin roll att vara uppfostrare och vägvisare. Folket måste upplysas om att Norden var en enhet och att folket var del av denna enhet. Detta försökte man uppnå genom att ordna nordiska möten, kurser, besök, utbytesprogram, föredrag och studiecirklar. Denna viktiga del av föreningarna Nordens verksamhet hade man gärna läst mera om. Information om Norden spreds på årsböckernas sidor och av informationsbyråer som grundades i de nordiska länderna. Föreningarna Nordens mål var att åstadkomma fortlöpande kommunikation inom Norden, en kontext där samhörighetskänslan och den nordiska identiteten kunde utvecklas.

Pohjola-Norden-föreningarnas uppkomst inföll under nationalismens blomstringsperiod. Också Norden och nordiskheten var produkter av nationalismen, vilket Janfelt framhåller i sin studie. Trots de spänningar som förekommit mellan nordismen och nationalismen har de båda ideologierna stött varandra och varit varandras förutsättningar. Nordismen ifrågasatte inte prioriteringen av "det nationella", utan det nordiska byggdes in i det. Samtidigt kunde man med hjälp av det nordiska skapa nationella identiteter. Detta komplementära förhållande kom tydligare fram i svenskarnas och danskarnas tal än i de yngre nationalstaternas, Finlands och Norges. Nationalismen var den ledande principen. Den nordiska identiteten gjordes till en del av den nationella. Att identiteten innehöll flera olika nivåer gjorde det möjligt för olikheter och nationella intressen att samexistera inom begreppet Norden.

Den nordiska idén träder tydligast fram i de kapitel där Janfelt studerar Nordens gränser och strukturerar de inre hierarkierna ur ett centrum–periferi-perspektiv. Boken är annars en välstrukturerad helhet, men detta ämne skulle kanske ha betjänats av ytterligare finslipning och en annorlunda uppläggning. Nu dyker temat upp i flera olika priser i boken.

En central princip inom föreningarna Norden var likvärdigheten. Alla deltog i allt, och alla hade samma rättigheter och skyldigheter. I praktiken rådde dock ett hierarkisk förhållande länderna emellan. De skandinaviska länderna

med Sverige i spetsen utgjorde Nordens centrum som balanserades av randområdena Finland och Island, den förra en förlängning till Sverige och den senare till Danmark och Norge. Alla länder behövdes för att skapa ett helgjutet Norden. En viktig poäng görs av de bilaterala förhållandena i Norden; mellan t.ex. Island och Finland förekom knappast något utbyte alls.

Hierarkin framkommer också i de diskussioner som fördes om det nordiska. De skandinaviska ländernas plats i Norden ifrågasattes aldrig. Å andra sidan föreföll det nödvändigt att förklara Islands och framför allt Finlands "nordiskhet". Island förtjänade sin plats tack vare sina sagor, som hade upp-tagits som en del av den nordiska traditionen. Finland var å sin sida samtidigt både främmande och nordiskt. Å ena sidan var Finland historiskt och kulturellt sett en del av den svenska sfären, å andra sidan skilde språket och de begränsade kontakterna till de övriga nordiska länderna tydligt Finland från de andra. Finlands ställning i Norden byggdes mellan dessa två element. Finland var Nordens periferi och dess östgräns. Finland fick fungera som gräns mellan det civiliserade Norden och det ociviliserade Sovjetunionen.

I söder gick gränsen mellan Danmark och Tyskland. På ena sidan av gränsen fanns Norden, på den andra Europa och resten av världen. I nordisternas verksamhet fick denna gräns en viktig symbolisk betydelse i skapandet av en nordisk samhörighet. Världen på andra sidan gränsen blev en faktor som svetsade samman Norden. Den representerade ett hot, men också möjligheten att profilera sig och sprida den nordiska idén.

Nordismen har associerats till en viss moralisk överlägsenhet och missiönärsanda. Den nordiska idén har spridits i världen och samtidigt har man skapat en bild av Norden utåt. En bild av att man levde i "den bästa av världar", som bokens titel förkunnar. Denna syn kom tydligt fram då nordisterna diskuterade Nordens roll i världen. Efter första världskriget blev gränsen mellan Norden och Europa också gränsen mellan fred, samarbete och ordning å ena sidan, krig och kaos å den andra. I den kontexten såg nordisterna Norden som ett exempel för andra att följa. Nordens sätt att organisera politik, samhällsliv och mänskliga relationer var en god förebild för Europa och hela världen. I ljuset av dagens tal om Norden som modell är tanken inte alls främmande.

Janfelts slutsats är att Norden och den nordiska gemenskapen konstituerades av den nordiska enhetstanken. Tankens styrka låg i att den lyckades förena olikhet och nationella intressen i ett nordiskt projekt. Skandinavismen var dess historiska föregångare. Sverige och Danmark spelade centrala roller då nordismen utformades. Riktningen som den fick dikterades ändå av Norge. Enligt Janfelts begravdes tanken på politiskt samarbete slutligen då Finland kom med i samarbetet.

I början av boken ställer Janfelt frågan om föreningarna Nordens roll i utformandet av Norden. Vilken var relationen mellan dröm och verklighet? Janfelt konstaterar att många försök till nordiskt samarbete strandade på att man prioriterade nationella intressen. Men den nordiska idén har levt vidare.

Janfelts tolkning är att det är det folkliga samarbetet som hållit idén levande. Redan på basis av egna vardagliga erfarenheter är det lätt att stämma in i påståendet om den nordiska idéns livskraftighet, den lever fortfarande. Det Norden som vi känner har uppstått i en kontext otvivelaktigt skapad genom samarbete och jämförelser och där har Norden-föreningarna spelat en egen viktig roll.

Boken är omsorgsfullt skriven. Strukturen och innehållsförteckningen förtjänar ett särskilt tack; berättelsen öppnar sig redan på de första sidorna. Litet saknade jag en bredare diskussion med tidigare forskning. Janfelt är onekligen väl insatt i forskningen som rör ämnet, och boken skulle ha erbjudit en möjlighet till en mera djupgående dialog.

Boken tar upp det viktiga, men något förbisedda, informella samarbetet och är ett välkommet tillägg till forskningen om det nordiska samarbetet. Janfelt har begränsat sin studie till att behandla föreningarna Norden och den mötesverksamhet som utvecklades i deras regi. Hon konstaterar själv att det skulle vara spännande att jämföra denna verksamhet med annan aktivitet inom andra grupper med nordiska sympatier eller antipatier. Jag kan inte annat än hålla med och hoppas att också detta ämne finner sina forskare. Samtidigt kan man hoppas att forskningen också skulle sträcka sig till det omfattande informella samarbetet som har mera praktiska utgångspunkter. En hurudan ideologi och logik ligger bakom den formen av samarbete?

Heidi Haggrén

Mannerheimlinjen: Låset som räddade Finland

Antero Uitto & Carl-Fredrik Geust, *Mannerheim-linja – Talvisodan legenda* [Mannerheimlinjen – Vinterkriget legend], 223 s., ill., Ajatus Kirjat, Helsingfors 2006.

För gemene man i Finland framstår Mannerheimlinjen tvärs över Karelska näset som en av de faktorer som räddade Finland från att bli ockuperat under vinterkriget. Andra minst lika viktiga saker var de finska soldaternas hjältemod, klimatförhållandena och sovjetarméns undermålighet beträffande allt annat än beväpning och antal.

De flesta har läst så mycket om kriget och sett så många filmer och dokumentärer om det att man förstätt Mannerheimlinjens roll som avvärjare av ryssarnas anfall i december 1939 och januari 1940. Då genombrottet vid Summa kom i medlet av februari visste man på hemmafrenten i Finland inte hur allvarlig situationen var. Senare fick man veta att Mannerheimlinjen hållit längs Vuoksen och Taipale, men att ryssarna vid tiden för fredsslutet 13.3.1940 kommit fram ända till Viborgs utkanter.

När jag började läsa *Uittos* och *Geusts* bok om Mannerheimlinjen märkte jag hur ytliga mina kunskaper var och hur mycket viktiga detaljer som undgått mig. Boken ger också en icke-krigshistoriker en god bild av skeendena runt Mannerheimlinjen. Man lotsas fram genom det rikhaltiga finska och ryska propagandamaterialet och de intressanta uppgifter som kommit i dagen först efter Sovjetunionens fall. Speciellt intressant är att stifta bekantskap med den ryska sidans syn på vinterkriget och Mannerheimlinjen. Jag hade själv under mina resor till Viborg märkt hur å ena sidan känsligt vinterkriget är ("bara en skärmytsling vid gränsen") och hur å andra sidan stort intresset är just för Mannerheimlinjen (och Mannerheim i allmänhet). Ett exempel är det årligen återkommande Mannerheimrallyt under vilket man med fyrhjulsdrivna fordon färdas längs Mannerheimlinjen. En stor del av fordonen klarar inte etappen. Av intresset och pressuppbådet kring rallyt kan man dra slutsatsen att Mannerheimlinjen lever än i dag i Ryssland, precis som bokens författare menar när de talar om "legenden om Mannerheimlinjen". Hur denna legend uppstod är en viktig del av bokens giv.

På grund av bokens mycket rika bildmaterial – fotografier, ritningar, diagram, kartor och faktarutor – är det ibland rätt svårt att följa dess stora linjer, men ger man sig till tåls öppnas en ny värld för ens ögon främst på grund av författarnas djupa insikter i den andra partens, ryssarnas, syn på saken. Om man sorterar bort de rent propagandistiska elementen på ömse sidor kan man konstatera att det finns två sanningar om Mannerheimlinjen, den finska och den ryska. Finnarna framhåller att linjen höll tillräckligt länge för att hindra sovjetarmén att tränga in i Finland, medan ryssarna framhåller att de var starka nog att bryta igenom den övermänskligt starka linjen och dess försvar.

Genast i början av boken får läsaren veta att Mannerheim själv förhöll sig avvisande till att hans namn förknippades med försvarslinjen på Näset. Namnet myntades av utländska pressmän men togs genast i bruk både av ryssarna och av finnarna. Trots att man på ryskt håll genast efter kriget framhöll Mannerheimlinjens genombrott som ett hjältedåd av den röda armén räckte det inte länge innan man av någon anledning förteg hela vinterkriget. Först nu kan man tala om vinterkriget som ett separat krig, vilket manifesteras av att ryssarna kunde godkänna den text som på utställningen "Viborg under Finlands självständighetstid 1917–1944", öppnad i november 2006 på Viborgs slott, berättade om vinterkriget och dess slut.

Bokens innehåll i stora drag:

Kapitel 1: Befästningen av Karelska näset började redan på 1920-talet. Huvudförsvarslinjens sträckning från Viborgska viken till Ladoga drogs upp. Kartor ritades och ett hundratal rätt anspråkslösa betongbunkrar ("typ Enckell") byggdes med assistans av den franske befästningsofficeren J. J. Gros-Coissy. Man hann bygga en hel del bunkrar och kasematter innan befästningsarbetet avslutades år 1924. Arbetet återupptogs 1932 då man kunde bygga mycket hållbarare befästningsverk med stålförstärkning.

En intressant del av kapitlet utgörs av beskrivningen av ryssarnas spionverksamhet, som baserade sig på finska spioner ledda från Leningrad. Resultatet var att ryssarna fick hand bl.a. om kartor och fotografier och kunde beskriva de finska befästningsarbetena i detalj. I början av år 1938 publicerades i Leningrad ett mycket hemligstämplat "album" med ritningar, fotografier och text om de finska befästningsverken. Här var det ännu inte fråga om en linje utan om en serie befästningsverk spridda över hela Näset. Enligt Uitto och Geust hade spionerna gjort ett gott arbete, men nog missuppfattat en hel del. Ett annat resultat av underrättelseverksamheten var en "Marschguide in i Finland 1939". Boken, avsedd för officerare, var baserad bl.a. på reseguider och berörde området väster om Viborg ända till Helsingfors, Lahtis, Jyväskylä och Uleåborg.

Motsvarande finska publikation hette *Suomen puolustaminen* (Att försvara Finland), skriven av kapten Wolf H. Halsti, i vilken han förutsåg sovjetarméns strategi och taktik. Han förutsåg Näsets betydelse och vikten av en stark linje av befästningsverk tillräckligt långt från riksgränsen.

Kapitel 2: Den nyaste bunkerlinjen med tunga bunkrar och smärre befästningsverk såsom pansarvagnshinder och taggtrådshinder (vilka visade sig oväntat effektiva) byggdes längs linjen Kyrönneemi, Kuolemanjärvi, Summa, Muolaanjärvi, Salmenkaita, Vuoksen, Suvanto, Taipale. Linjens, som senare kom att bli kallad Mannerheimlinjen, längd var 140 km (landgräns 60 km). Att linjen var väl befäst visas av att försvarverkens täthet per linjekilometer var 4 maskingevärsfästen, 5 manskapskorsur, 3 km löpgravar, 2,5 km taggtrådshinder, 1 km pansarvagnshinder. Dessutom var terrängen svårframkomlig med kärr och sjöar. Lika viktigt som att ha starka befästningsverk var att kamouflera dem ordentligt.

Finnarnas mål var att hindra ryssarna att tränga in i Viborg och vidare inåt Finland samt att hindra dem att förena sig med ryska trupper från Ladoga-Karelen. Ryssarnas mål var att bräcka försvaret och på två veckor marschera till Helsingfors och Pääjärne.

Kapitel 3: Efter att kriget börjat 30.11.1939 drog sig finnarna tillbaka från nedre Näset till huvudförsvarslinjen, Mannerheimlinjen. Reträtten var slutförd 10.12.1939. Ryssarna följde efter och gjorde sitt första misslyckade försök att bryta igenom linjen 17.12.1939. Det låter nästan trivialt att konstatera att taggtrådshindren var ett av de effektivaste sätten att hindra ryssarnas framfart. Flaskorna med Molotovcocktail med vilka man tog kål på en stor mängd pansarvagnar var också överraskande effektiva vapen. I boken finns rikligt med rapporter som skrivits av ryssar som varit med i det första skedet. Exfinländaren, general W. D. Grendal (Gröndahl, född på Sveaborg 1884, död 1940, son till general David Gröndahl som kunde ha ägnats en faktaruta i boken) försökte överskrida Taipaljoki och Suvanto, fick fotfäste men måste dra sig tillbaka med stora förluster. Det ryska flygvapnet, som fick operera mer eller mindre ostört, var en av de få ljuspunkterna för ryssarna. Rysslands misslyckanden att bräcka Mannerheimlinjen väckte internatio-

nell uppmärksamhet och hade som följd att den röda arméns moral började sjunka. Ryssarna förklarade sin långsamma framgång med Nässets svåra terrängförhållanden och med Mannerheimlinjen ”som byggts med hjälp från utlandet”. Man anförde att framryckningen med 3,6 km som dagsmedeltal i alla fall var mycket snabbare än de engelsk-franska truppersnas framryckning vid den s.k. Siegfried-linjen. Stalin, som fyllde 60 år den 21.12.1939, fick inte nöjet att se Finland på sitt födelsedagsbord. Adolf Hitler och Otto Ville Kuusinen var bland de få som gratulerade.

Kapitel 4 behandlar storoffensiven i februari 1940. Kartan på bokens sida 78 visar det stagnerade läget längs Mannerheimlinjen från Kyrönneemi vid Viborgska viken till Taipale vid Ladoga, i början av februari. Ryssarna hamrade på med hela sin övermakt och finnarnas ammunition var på upphällningen. Nu började också propagandakriget med flygblad. Boken beskriver situationen längs Mannerheimlinjen avsnitt efter avsnitt. Man fick tillåtelse att vid behov dra sig tillbaka från huvudförsvarslinjen till mellanförsvarslinjen utom vid Vuoksen och Taipale där linjen höll till slutet.

Kapitel 5 rör sig kring genombrottet av linjen och kapitel 6 redogör för hur begreppet Mannerheimlinjen vidgas. Man får en uppfattning av hur mycket ryssarna satsade på att bryta Mannerheimlinjen genom att beakta att de förlorade pansarvagnarnas antal var 3 194 av vilka nära 500 var försorsakade av finska Molotovcocktailflaskor. En del av de förlorade pansarvagnarna blev som krigsbyte en välkommen komplettering till de egna fåtaliga pansarvagnarna. Trots detta var det artilleriet som var den avgörande faktorn i genombrottet: artillerield som förstörde tankhindren och sköt sönder bunkrarna samt infanteriet som ryckte in mot de sönderskjutna befästningsverken. Kapitlet innehåller en del obehagliga bilder av fallna finska soldater. Genombrottet som börjat i Summa åstadkom att den finska försvarslinjen flyttades från den egentliga Mannerheimlinjen till mellanförsvarslinjen längre norrut (utom Vuoksen-Taipalelinjen som höll). I ryssarnas rapporter inkluderades nu också denna mellanförsvarslinje i begreppet Mannerheimlinje. Ryssarna hade satt in nära 300 eldkastare som visade sig vara effektiva vid förstöring av bunkrar. Det finska flygvapnet blev bättre mot slutet av kriget, men kunde inte motstå ryssarnas kvantitativa övermakt. Boken ger en utmärkt, sakkunnig översikt över de finska och ryska flygvapnen under vinterkriget.

I kapitel 7 skildras Stalins stora möte i Moskva i april 1940 med vinterkrigets generaler i ett försök att utvärdera krigets resultat. Läsaren finner dessa Stalin-tentamina, som skildrats redan i tidigare kapitel, mycket intressanta. En del av det som sades måste väl tillskrivas generalernas önskan att själva framstå som hjältar och deras rädsla för att framföra något som av Stalin kunde tolkas som kritik mot honom. Mycket av kritiken gällde det ryska underrättelseväsendet. Den ansvarige arkebuserades senare. Grendal framstår som en nykter och skarpsynt analytiker av läget. (Var det därför han dog samma år som Stalin-tentamen ägde rum?) Mannerheimlinjen fick skulden för många av misslyckandena.

Kapitel 8 och 9 redogör för hur legenden om Mannerheimlinjen föds och kanoniseras. Efter kriget gav man ut ett stort album för att hedra sovjetarméns hjältedåd. Albumet hade 46 blad med 120 fotografier, ritningar och texter, av vilka de viktigaste återges i Uittos och Geusts bok. Det låter försonligt när Molotov i sitt uttalande framhåller att krigets enda mål var att trygga tillvaron för Leningrads befolkning och att åtgärden utgjorde grunden för den framtida vänskapen mellan Sovjetunionen och Finland. Krigsbytet ställdes ut i Leningrad och övriga delar av Sovjet. Konstnärer anlätades för att måla mer eller mindre förljugna bilder av kriget, dikter, böcker och encyklopedier skrevs och filmer filmades, allt för att förhålliga den röda arméns storverk att bräcka den monstruösa Mannerheimlinjen. Enligt ryska källor var det åter Mannerheimlinjen som ryssarna hade att bräcka 1944. Denna mytiska linje hade nu blivit 120 km djup! En encyklopedisk uppgift från år 1998 återger den ryska uppfattningen i ett nötskal: ”Bräckandet av Mannerheimlinjen utan atomvapen anses numera omöjligt. Trots detta lyckades den röda armén i –39 graders köld driva de finska trupperna till att överge sina ’ointagliga’ fästningar. ... Snart stod det klart att Finlands sammanbrott bara var en tidsfråga. Men just detta (alltså tid) saknade sovjetledningen.” Boken avslutas med en utmärkt källförteckning och förteckning på ryska böcker om vinterkriget samt några bilagor som uppräknar ryska förtjänsttecken, belönade ryska förband, ryska flygvapnets styrka och utförda bombningar.

Uittos och Geusts bok om Mannerheimlinjen är en berättelse vars främsta förtjänst är att den är översiktlig och fri från känslomässighet samt att den ger en så detaljerad bild av den ryska sidans erfarenheter, rapporter och propaganda.

Hans Andersin

Kriget, vetenskapen och politiken

Marjatta Hietala (toim.), *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana* [Forskarna och kriget. Finska forskares kontakter och öden under andra världskriget]. HArk 121, 484 s., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Inom historieforskningen har man på sistone problematiserat krigsårens verkningar på individen och det finska samhället på ett nytt sätt. Förutom mera traditionella biografier och analyser av krigshändelserna och de politiska tilldragelsernas bakgrund, har det utkommit publikationer om bland annat utlämningar, individuella krigserfarenheter och så pass svårbehandlade ämnen som hjältedöd och psykiska, av kriget förorsakade skador hos indivi-

den. De nya synvinklarna har sina internationella referensramar i den amerikanska, tyska och brittiska forskningen. I Finland får de en fortsättning i den nästan femhundraåriga artikelsamlingen *Tutkijat ja sota* redigerad av akademiprofessor Marjatta Hietala. Boken innehåller artiklar av, förutom Hietala, docent Mervi Kaarninen, magister Sampsa Kaataja, licentiat Aulikki Litzén, doktor Timo Rui och magister Timo Vilén. Tillsammans bildar de en forskningsgrupp som leds av Hietala, finansieras av Finlands Akademi och verkar vid Tammerfors universitet under titeln *Tiede, tutkijat, yliopistot ja innovaatiokeskus kaupunkien menestyskijöinä* (Vetenskapen, forskarna, universiteten och kompetenscentren som urbana framgångsfaktorer).

Gemensamt för texterna är behandlingen av den samhälleliga krissituation som kriget medförde och den frågeställning som stiger därur: hur påverkades den vetenskapliga forskningen av kriget, hur flätas krig, vetenskap och politik samman, hur påverkade förändringarna forskningsinstitutens arbete och öden och hur märktes krisen i personliga synvinklar och erfarenheter (s. 12–15)? Resultatet är en intressant publikation som öppnar sig i många olika riktningar och väcker en mängd ytterligare frågor.

I sin omfattande artikel 'Tutkijat ja Saksan suunta' (Forskarna och Tysklands väg) betraktar professor Hietala de finska forskarnas vetenskapliga kontakter med Tredje Riket. Forskningsassistent Merja Lahtinen har utarbetat en tabell över vetenskapsmännens utlandsresor under krigsåren, vilken visar att 270 finländska vetenskapsmän under åren 1939–1944 företog sammanlagt 322 resor, varav de flesta riktade sig till Sverige (128 st.) och Tyskland (88 st.). De senare presenterar Hietala i en intressant uppläggningsöversikt över forskarnas studie-, kongress- och andra resor. Enligt den kan man konstatera att olika föredrags- och kongressresor spelat huvudrollen medan det egentliga forskningsarbetet varit av mer blygsam natur. Resultatet pekar säkert i rätt riktning, även om några viktiga namn fattas, som bl.a. emeritusprofessor A. K. Cajander, Tekniska högskolans professor emeritus i kemi Gust. Komppa och professorn i teoretisk filosofi vid Helsingfors universitet Eino Kaila. I förteckningen saknas dessutom vissa lärare vid Tekniska högskolan, såsom t.ex. professorn i flygteknik Arvo Ylinen. Uppgifterna visar konkret hur Stortyskland attraherade finländska forskare åren 1941–1943. En bakgrundsfaktor var också de mellan tyska och finländska vetenskapsmän redan före kriget skapade kontakterna, av vilka endast en del tillfälligt hade avbrutits på grund av Molotov-Ribbentroppakten åren 1939–1940.

Hietala tar inte direkt ställning till Tysklandsresornas karaktär. Så vitt jag förstår var det fråga om "vetenskaplig-politisk samverkan" av det slag som tyskarna förväntade sig av alla sina vapenbröder, också de finländska. Till en följd av rådande förhållanden och evakueringen av laboratorier, bibliotek och arkiv var det i det närmaste omöjligt att bedriva ny forskning. Däremot tillät systemet utbyte av information och åsikter. Läkare kunde t.ex. bekanta sig med de tyska kollegernas nyaste apparatur och behandlingsmetoder. Sam-

tidigt bidrog vetenskapsmännens samarbete till att förstärka de politiska kontakterna mellan de två länderna.

Om detta sakförhållande vittnar även de finländska och tyska vetenskapsmännens ömsesidiga belöningar och uppvaktningar, som hade varit sällsynta före kriget. Ett flertal finländska vetenskapsmän utnämndes under åren 1941–1943 till hedersdoktorer vid tyska universitet, inbjöds bli utländska ledamöter vid tyska vetenskapsakademier och beviljades höga utmärkelser och vetenskapliga medaljer. Finska Vetenskapsakademien inbjöd i sin tur en rad tyska vetenskapsmän till utländska ledamöter. Bland dem fanns kända nationalsocialister som professorn i matematik vid universitetet i Göttingen, Helmut Hasse, och rektorn vid universitetet i München, Walther Wüst, som tillhörde Reichsführer Heinrich Himmlers närmaste krets och ledde ett denne underställt institut kallat *Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe*. Intressant nog höll sig Finska Vetenskaps-Societeten till en klart mera skandinavisk linje, vilket Hietala inte noterar.

Att vetenskapen underordnades krigets målsättningar framgår på ett träffande sätt på vardera sidan om krigsutbrottet. Finland hoppades på att efter ett framgångsrikt krigsslut tillskansa sig Östkarelen och Kolahalvön, i bästa fall även Ingermanland inklusive det dåvarande Leningrad. Finlands högsta politiska ledning beställde en undersökning av professor Väinö Auero och docent Eino Jutikkala, vilken skulle visa för tyskarna var Finlands naturliga och historiska gränser låg. Boken publicerades i Tyskland under namnet *Finnlands Lebensraum* (1941), och den tyska förläggaren försåg den med nazistiska begrepp och Hitlercitat, vilket retade åtminstone Jutikkala, vilket han påpekat i sitt verk *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka* (1997, s. 125), ursprungligen skriven redan under kriget. Även Statens vetenskapliga Östkarelenkommission, som sorterade under undervisningsministeriet, poängterade vetenskapens underordnade roll i relation till politiska målsättningar. Genom kommissionen organiserade man åren 1942–1944 forskning på området, i stil med de tyska Ostplanprojekten.

Hietala berättar också om de ofullbordade planerna på att grunda ett rasbiologiskt institut i Finland. I bakgrunden fanns Östkarelen's befolkningsfrågor och inhemsk rashygien. Bakom projektet stod Finlands Vetenskapsakademi och särskilt professorn i anatomi Niilo Pesonen, som hade goda kontakter till tyska rasforskningsinstitut. Han rådfrågade också deras forskningschefer i frågor som gällde avsikterna att grunda ett motsvarande institut i Finland. Pesonen och några andra finska läkare, som Eino Suolahti, Yrjö Reenpää, Arno Saxén och Simo Brofeldt höll gästföreläsningar i Tyskland. Saxén och Pesonen deltog i internationella forskargrupper som undersökte massmorden i Katyn och Vinnitsa. Däremot ställer Hietala i sin artikel inte frågan huruvida de finländska anatomerna, kirurgerna, patologerna och ärftlighetsforskarna var medvetna om folkmordet på judarna.

Behandlingen av forskarnas Tysklandskontakter skulle ha vunnit på att Hietala hade undersökt vetenskapsmännens efterkrigstida förhållande till de

allierades kontrollkommission. De forskare som haft att göra med Tredje Rikets vetenskapspolitik var oroade för sin framtid. Senare forskning har visat att privata samlingar som överlåtits till olika arkiv ofta saknar både korrespondens och dagböcker från just krigsåren. Vad var det som gav anledning till en sådan rädsla och oro?

Mervi Kaarninen frågar i sin artikel varför det vetenskapliga arbetet under krigsåren var så framgångsrikt trots alla svårigheter. Forskningsarbetet gav ett tillfälle att fly krigets tristess, och då återupptagandet av universitetens verksamhet trots allt uppfattades nästan som ett självändamål, fanns även de praktiska förutsättningarna där. Man ville upprätthålla och stärka framtidstron hos de studenter som kämpade vid fronten genom att erbjuda dem studiepermission på 1–3 veckor åt gången, genom att öppna ”högskolan” i Äänislinna och i Karhumäki samt genom att sänka examenskraven. Den mångsidiga, intressanta statistik som Kaarninen sammanställt om t.ex. studenternas antal, avlagda examina och könsfördelningen vid universiteten visar hur det krigstida civila samhället i Finland trots enorma svårigheter lyckades upprätthålla så gott som normala funktioner. Kaarninen kombinerar statistiken med beskrivningar av utgivna memoarer. Dessa stöder hennes bevisförning, men då målsättningen varit att föra fram den krigstida forskarens och studentens egen synvinkel och erfarenhet (s. 143), måste de två–tre privata samlingar och två intervjuer som Kaarninen använt sig av (av vilka hon själv bara gjort den ena) anses vara tämligen otillräckliga.

Föremålet för Aulikki Litzéns och Sampsa Kaatajas något anakronistiska artiklar är i sin tur vetenskapens spetsforskningsenheter. Litzén skriver om professor A. I. Virtanens Biokemiska forskningsinstitut och frågar ”hur spetsforskningsenheten klarade kriget”, och Kaataja intresserar sig för Statens flygplansfabrik som ett ”innovationscenter”.

Till det intressantaste i Litzéns artikel hör en beskrivning av A. I. Virtanens målmedvetna arbete för att integrera finska biokemister i internationella vetenskapsammanhang. Virtanen var en veritabel vetenskapskretsarnas spindel, som med siktet på Nobelpriset i kemi spann sina nät för att säkra sin ställning i internationella forskarsammanhang. Också när det gällde att skaffa sig internationell finansiering visade han sig vara mycket skicklig. Virtanens forskningsinstitut fick sin utländska finansiering främst från Förenta Staterna, vilket på ett naturligt sätt kom att föra honom närmare den angloamerikanska forskarvärlden än den tyska. Från den senare fjärmades han även på grund av en personlig patentvist. På 1930-talet iakttog Virtanen med häpnad den tyska nationalsocialismens uppgång, och det var först när fortsättningskriget bröt av den västliga finansieringen till hans institut som kontakterna till Tyskland blev viktiga för honom. Mellan raderna lyckas Litzén också visa att Virtanens kontakter till biokemisterna i Tredje Riket var politiska till sin natur. På grund av Virtanens Nobelpris har Litzén utsträckt sitt studium ända fram till efterkrigstiden, vilket också är nödvändigt med tanke på frågeställningen. Samtidigt visar hon vilken betydelse de forna angloamerikanska kontakterna hade

för ett forskningsinstitut då den politiska situationen krävde en nyorientering. Virtanens öppna antikommunism var en god merit då han sökte finansiering från t.ex. Rockefeller-stiftelsen.

Utgångspunkterna och resurserna var olika för Statens flygplansfabrik och Biokemiska forskningsinstitutet. När flygplansfabrikens ekonomiska resurser började återhämta sig under 1930-talets andra hälft var krisen redan så nära att man helt enkelt inte hann få till stånd några ur krigsteknisk synpunkt betydande resultat. Egentligen hade de kontakter som var nödvändiga för utvecklingsarbetet avbrutits redan före kriget, då alla var måna om att följa sina hemligheter. Däremot kom flygplansfabrikens nära kontakter till Tekniska högskolan och Statens tekniska forskningscentral att föra den i närheten av den inhemska forskningens hårda kärna. Fabriken kom att få en viktig uppgift i att omsätta idéer och innovationer i praktiken, vilket Kaataja trovärdigt visar. Kaatajas artikel passar väl bokens fokusering på institutioner, men då han kartlägger individens synvinklar och erfarenheter blir arbetet, precis som hos Kaarninen, på hälft på grund av det begränsade materialet.

Timo Ruis och Timo Viléns artiklar om August Tammekan och Ragnar Granit baserar sig på minutiösa arkivstudier och intervjuer där kristidens betydelse och de individuella erfarenheterna framträder på ett övertygande sätt. Rui beskriver genom geografen August Tammekan de finsk-estniska vetenskapliga kontakterna, som avbröts hösten 1939. När universitetet i Dorpat förryskades och de estniska professorerna utvisades ur landet och deporterades till Sibirien, blev kontakterna till Finland guld värda. Medan många estniska vetenskapsmän fortsatte sin resa från Finland och Sverige till Förenta Staterna, ville Tammekan med sin familj stanna så nära sitt hemland, Estland, som möjligt. Det var dock inte lätt att anpassa sig, vilket märktes som en oförmåga att ta i tu med forskningsarbetet, trots att de finska och svenska kollegerna försökte hjälpa enligt bästa förmåga.

Timo Viléns artikel som undersöker de motiv som låg bakom Ragnar Granits beslut att flytta till Sverige hör till samlingens bästa. Vilén visar trovärdigt varför Granit avstod från sin professur i Helsingfors och mottog en dito vid Karolinska Institutet i Stockholm men sade nej till det allra mest attraktiva erbjudandet: en professur och ett eget forskningsinstitut vid Harvard. Kollegernas intriger, de anspråkslösa resurserna vid Helsingfors universitet och vinterkriget – som samtidigt var en bindande faktor – gjorde att Granit stöttes ifrån Finland. Granit led av ett medfött hjärtfel och dög därför inte till fronten. Oförmågan att ge sitt bidrag till Finlands försvar tog honom hårt. Den starka vetenskapliga ambitionen och medvetenheten om att den egna begåvningen skulle gå till spillo i Finland utgjorde däremot en tilldragande faktor. Granits beslut att avstå från Harvardprofessuren och i stället ta sig an professuren i Stockholm grundade sig på personliga skäl. Med hjälp av brevmaterial visar Vilén att Granits vilja att stanna i närheten av Finland, Korpo skärgård och havet liksom hans aktiva seglingshobby bidrog till hans beslut mer än Harvards topplön, moderna laboratorium och stora personal. Valet

var inte lätt, även om det inte påverkade Granits strävan efter Nobelpriset som han belönades med år 1967.

Frågan om huruvida vetenskapen och forskningen underordnades krigets syften får i artikelsamlingen ett försiktigt jakande svar, även om det inte konstateras entydigt. Åtminstone när det gäller de finländska forskarnas Tysklandskontakter under fortsättningskrigets första år är en sådan tolkning befogad. Under kriget var forskningsmöjligheterna utan tvivel begränsade. Det gick inte att skapa förutsättningar för vetenskapligt arbete som var jämförbara med fredstida förhållanden. I vilken mån vetenskapen lät sig användas som ett medel för maktutövning är en både svår och viktig fråga.

Jyrki Paaskoski

Politiken i medierna

Esko Salminen, *Mediavallan aika. Poliitikka tiedotusvälineissä Mauno Koivistosta Tarja Haloseen*. [Mediemaktens tid. Politiken i medierna från Mauno Koivisto till Tarja Halonen], 298 s., Edita, Helsingfors 2006.

Professor emeritus Esko Salminens nyaste undersökning *Mediavallan aika* har måhända inte blivit föremål för lika stor uppmärksamhet som hans tidigare bok *Viestinnällä vallankumoukseen* (2004), som behandlade den ”revolutionära” journalistutbildningen i vårt land med fokus på Tammerfors universitet, företrädesvis under 1960-, 1970- och 1980-talet och som även nominerades till en av kandidaterna för Fakta Finlandia-priset 2004. Ändå kan den nya boken ses som en uppföljning i så måtto att den analyserar maktutövningen och maktutövarna i våra politiska medier under perioden 1982–2006. Men Salminens nya bok är mera generellt politisk och innehåller även internationella jämförelser vad den politiska rapporteringen beträffar. Bokens tillkomst har finansierats av borgerliga krafter, stiftelsen Suomalaisen Yhteiskunnan tuki och Markkinatalouden rahasto, vilket ger en fingervisning om dels undersökningens tillskyndare i politiskt hänseende, dels författarens egen politiska hemvist.

Esko Salminen har sin vana trogen gått grundligt till väga. Användande sig av gängse metoder inom historieforskningen har han strävat efter att städse dokumentera sina påståenden. Han har använt sig av arkivkällor i Riksarkivet, bl.a. Näringslivets Delegation EVA:s arkiv, Samfundet Finland-Sovjetunionens (numera Finland-Ryssland) arkiv och tidningen *Uusi Suomis* arkiv samt material i utrikesministeriets arkiv och i de politiska partiernas arkiv, bl.a. Svenska centralarkivet och Arbetarrörelsens arkiv. Han har även analyserat innehållet i flera större tidningar: *Aamulehti*, *Helsingin Sanomat*, *Hufvud-*

stadsbladet, Iltalehti, Iltä-Sanomati, Kaleva, Kansan Uutiset, Suomenmaa, Suomen Sosialidemokraatti (Demari) och Uusi Suomi. Litteraturförteckningen är omfattande och täckande vad de för ämnet relevanta arbetena angår. Bokens stil är populariserande och med sin journalistiska bakgrund har författaren förmågan att skriva medryckande.

Trots att Esko Salminen politiskt öppet flaggar för högern, är hans bok ingalunda tendentiös, utan uttalat vetenskaplig och politiskt sett förhållandevis neutral. Undersökningens fokus är sålunda ställd på mediernas maktutövning och maktutövare samt deras samspel med de politiska aktörerna. De sistnämnda utgörs naturligen av tungviktarna i vårt politiska liv, mestadels presidenter, statsministrar och ministrar. I texten förekommer många prominenta, mer eller mindre framträdande opinionsbildare: Aatos Erkko, Pekka Ervasti, Unto Hämmäläinen, Max Jacobson, Hannu Lehtilä, Lasse Lehtinen, Pekka Oksala, Risto Uimonen, Janne Virkkunen, Jarmo Virmavirta och Jyrki Vesikansa m.fl. En tredje central grupp av påverkare vid sidan av politiker och mediefolk är representanterna för finansvärlden, där Sari Baldauf, Antti Herlin, Sirkka Hämmäläinen, Rolf Kullberg och Jorma Ollila hör till de viktigaste namnen.

Boken har utgivits i serien Kleio på Editas förlag och kunde till layouten ha varit litet mer anslående. Boken har tretton huvudkapitel, fem bilagor, en förhållandevis avskalad notapparat, en adekvat käll- och litteraturförteckning och ett användbart personregister. I de två inledande kapitlen beskrivs politiken i medierna under president Mauno Koivistos tid 1982–1994. Det tredje kapitlet analyserar mediernas maktutövning t.ex. vid riksdags- och presidentval samt granskar det finländska mediefältet under i fråga varande period 1982–2006. De följande kapitlen (IV–XI) beskriver i kronologisk ordning tidens stora mediehändelser och deras politiska implikationer, Holkeris och Ahos regeringar 1987–1995, den stora ekonomiska depressionen 1993–1995, presidentvalet 1994, Finlands anslutning till Europeiska unionen 1994–1995, Martti Ahtisaaris presidentperiod 1994–2000 och Paavo Lipponens tid som statsminister 1995–2003, valet av Tarja Halonen till president 2000, spelet om statsministerposten 2003, varvid Lipponen led nederlag i riksdagsvalet och Anneli Jäätteenmäki tvingades avgå efter några månader som regeringschef samt Halonens omval efter ett hett presidentval 2006. Kapitel tolv behandlar NATO-debatten i medierna och det trettonde och avslutande kapitlet sammanfattar sedan summariskt innehållet i boken.

Bokens intressantaste och vetenskapligt mest givande bidrag står otvivelaktigt att finna i de mera analyserande kapitlen, speciellt då kapitel III ”Viestinnän valta ja suomalainen mediakenttä” (Mediernas makt och det finländska mediefältet) (s. 51–82), V ”Laman uhrin” (Depressionens offer) (s. 101–118), IX ”Halonen median tuella presidentiksi” (Halonens president med mediernas stöd) (s. 171–192), X ”Kuuma pääministeritaisto 2003” (Den heta striden om statsministerposten 2003) (s. 195–211) samt XII ”Kylmän sodan kaikuja” (Ekon från det kalla kriget) (s. 251–261). De övriga kapitlen är mera

deskriptiva och erbjuder föga nytt för den politiskt initierade läsaren. Starkast är Salminen ju närmare dagsläget han avancerar, även om det elfte kapitlet (s. 215–247) angående Tarja Halonens omval i januari 2006 är något av en besvikelse; måhända ligger valet tidsmässigt alltför nära utgivningstidpunkten (bokens förord är daterat i juni), för att en grundlig analys av resultatet och dess betingelser varit möjlig. Angående det faktum att Halonens och mediernas korta smekmånad fick ett abrupt slut i och med den omvalda presidentens skarpa kritik av mediernas rapportering under valrörelsen, kan man invända att medierna redan långt tidigare varit förhållandevis kritiska till presidenten och hennes ledarstil. Bland annat kritiserades Halonen under valkampanjen för att hon var arrogant, nervös, lättstött och snarstucken och tidningar publicerade uttalanden av hennes tidigare kolleger vid utrikesministeriet, vilka bekräftade dessa påståenden.

Salminens bok innehåller en del nya tolkningar, särskilt då i de ovan listade kapitlen. I kapitel tre behandlar han bl.a. *Uusi Suomis* dödskamp 1991 och fastslår, stödjande sig dels på sin egen bakgrund som tidningsman och dels på t.ex. president Ahtisaaris och journalisten Jyrki Vesikansas uttalanden, att tidningen slutligen stupade på det egna innehållet och dess brister: ”*Uuden Suomen* kohdalla oli pohjimmiltaan kysymys siitä, pystyikö lehti tarjoamaan sellaisen sisällön, että se koettiin tarpeelliseksi” (”I *Uusi Suomi* fall var det ytterst fråga om tidningen förmådde erbjuda ett sådant innehåll som upplevdes som nödvändigt”). Som jämförelse konstaterar Salminen att t.ex. *Hufvudstadsbladet* genom sina rätlinjiga och behärskade ideella linjedragningar, som betonar den traditionella kvalitetstidningens förtjänster, övervunnit alla svårigheter och fortsättningsvis kunnat verka som en betydelsefull opinionsbildare i vårt samhälle.

I kapitel fem, som behandlar den djupa ekonomiska krisen i Finland i början av 1990-talet, frågar sig Salminen om man kunde ha varnat för katastrofen i tid. Redan samtidens aktörer konstaterade snabbt att medierna försummat sin roll som ”vakthundar” i detta avseende, men *Helsingin Sanomats* chefredaktör Janne Virkkunen fastslog att medierna inte hade resurser att i sina spådomar korrigera eller förbigå ekonomisternas uttalanden och att det inte heller var mediernas uppgift. Frågan om vem som bar ansvaret för det utdragna lidande som drabbat de skuldsatta, vilka ibland p.g.a. en enda namnteckning på skuldebrevet plötsligt blivit ansvariga för enorma skulder, tacklades av medierna först långt in på 2000-talet. Beslutfattarnas intresse för de skuldsatta kom i skuggan av den europeiska integrationen som för Finlands del bekräftades av EU-omröstningen 1994 och den definitiva anslutningen till Europeiska unionen följande år. Vad EU-omröstningen beträffar visar Salminen hur landets ledande tidning *Helsingin Sanomat* oblygt utnyttjade sin monopolställning på mediemarknaden och öppet flaggade för anslutning till Europeiska unionen. Detsamma gällde de flesta större s.k. oavhängiga tidningarna och bl.a. *Suomen Kuvalehti*. Obesvarad blir frågan vad som skulle ha skett om medierna förhållit sig kritiska till EU, och t.ex. *Helsingin Sanomat*

motsatt sig en anslutning. Nu var slutresultatet i Finland, med 56,9 % för och 43,1 % mot medlemskapet, mycket klarare än i t.ex. Sverige.

Medierna utnyttjade likaså sin makt vid valet av socialdemokraten Tarja Halonen till Finlands första kvinnliga president år 2000. För förloraren i presidentvalet, centerordföranden Esko Aho innebar valresultatet ett slut på den politiska karriären. Landets yngste statsminister år 1991 stämplades tio år senare, 47 år gammal, som en fördetting. Valresultatet visade dock en tydlig polarisering av väljarkåren: Halonen valdes med knapp marginal med den politiska vänsterns och fackföreningsrörelsens stöd. Samma mönster upprepade sig i valet 2006, då Halonen åter knappt besegrade sin borgerliga motkandidat, samlingspartiets Sauli Niinistö. Trots segern mottogs resultatet i Halonens läger paradoxalt nog med en viss besvikelse, i det att presidenten inte förmått överbrygga den politiska polariseringen i landet och värva borgerliga väljare. Halonen fick denna gång 51,8 % av rösterna mot 51,6 % sex år tidigare.

I kapitel tolv om ekona från det kalla kriget presenterar Salminen den aktuella NATO-debatten, där riksdagens talman, den tidigare statsministern Paavo Lipponen varit en stark NATO-förespråkare stödd av bl.a. president Martti Ahtisaari. Men Finlands Socialdemokratiska Parti är splittrat, i och med att president Halonen och utrikesminister Erkki Tuomioja bägge tillhör den s.k. fredsfalangen inom partiet. I praktiken är Finlands militära samarbete med Atlantpakten redan mycket intensivt, och en logisk följd därav vore en snar anslutning. En viktig fråga är Finlands geopolitiska läge nära den slumrande stormakten Ryssland, som småningom håller på att vakna upp ur sin dvala. Att Finland tillhör Rysslands intressesfär är otvivelaktigt, men för alla parter är frågan om Östersjöområdets politiska stabilitet ytterst viktig, inte minst med tanke på Rysslands oljetransporter, och en definitiv NATO-anslutning skulle inte nödvändigtvis innebära någon omedelbar förändring av det faktiska läget.

Esko Salminens nya bok *Mediavallan aika* utgör ett viktigt inlägg i debatten om mediernas politiska makt och såsom författaren påpekar i bokens förord är det fråga om den första helhetsanalysen i ämnet för perioden 1982–2006, d.v.s. efter Urho Kekkonens tjugofem år långa presidentskap. Ny forskning kommer otvivelaktigt att nyansera och korrigera vissa påståenden, men det är oaktat värdefullt att Salminen djärvt vågat ta i tu med ett så känsligt och omdiskuterat ämne. Man kan förmoda att den nog så produktive författaren inte sagt sitt sista ord i denna debatt.

Lars-Folke Landgrén

En analys av Birgittajubileet 2003

Ingemar Lindaräng, *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk*. Tema kultur och samhälle, Skriftserie 2005:1, 174 s., Linköpings universitet, Linköping 2005.

Vi lever i en tid som hetsäter jubileer och olika former av minnesfirande, har historikern Pierre Nora påpekat. Det var knappast någon som undgick det senaste Birgittajubileet, som år 2003 firades runtom i Europa. Jubileets enorma genomslagskraft i massmedia och popularitet bland allmänheten var av en storlek som få kunde förvänta sig. Detta var emellertid första gången jubileet firades till minne av Heliga Birgittas födelse (ca 1302/1303) – tidigare har jubileerna endast firats till minne av hennes ”himmelska födelsedag” (dödsåret 1373) eller kanonisering (1391), i enlighet med katolsk tradition. Med dessa utgångspunkter tar Ingemar Lindarängs licentiatavhandling tag i Birgittajubileet 2003, och presenterar även andra synvinklar på jubileer och historiebruk. Lindaräng håller för tillfället på med forskning för sin doktorsavhandling inom ramen för Tema Kultur och samhälle (Tema Q) vid Linköpings universitet. Denna tematiska helhet ger utrymme för tvärvetenskaplig utbildning, och helheten ansluter sig till Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK), där professor Peter Aronsson verkar. Lindarängs forskning ansluter sig även till Aronssons i frågan om synvinklar på historiebruk. Lindaräng har tidigare sysslat med forskningshistoria kring Birgitta. Han var även själv med i jubileumsfirandet 2003 som medlem av den folkbildningskommitté, som ansvarade för arrangemangen av föreläsningar och symposier.

Firandet av Birgittajubileet 2003 inleddes redan på Birgittadagen (7 oktober) år 2002 i Rom. Den stora högtidsfesten i Vadstena firades i början av juni 2003, och jubileet avslutades officiellt i Finsta, som enligt traditionen är Birgittas födelseort, i oktober 2003. Men jubileumsfirandet har en drygt hundraårig historia. Det första jubileet firades 1891, till helgonförklarings femhundraårsminne. Följande jubileum firades 1923, men senare har även dessa jubileer noterats: 1970 (stadsfästande av klosterregeln 1370), 1973, 1984 (Vadstenas invigning 1384), 1991 (helgonförklaringen), 1992 (utgivningen av den första, av Ghotan tryckta upplagan av Birgittas uppenbarelser 1492), 1996 (Magnus Erikssons klosterdonation 1346) och 2000 (Vadstenas stadsrättigheter 600 år). Lindaräng relaterar således jubileet 2003 till tidigare jubileer, och visar hur historiekultur och samhällsförändringar avspeglas i jubileumsfirandet.

Efter inledningskapitlet som introducerar ämnet, ger Lindaräng sig i kast med diskussionen kring teoretiseringen av jubileer som historiebruk. Av internationella teoretiker använder han närmast Eric Hobsbawm, Klaus Bergmann, John Gillis, Pierre Nora och Wil-

liam M. Johnston. Bland nordiska forskare drar han paralleller till Peter Aronssons, Anne Eriksens, Magnus Rodells och Ulf Zanders forskning kring kommemoration i form av såväl firande av jubileer som resning av monument. Monumentresningens tid är det tidiga nittonhundratalet – särskilt mellankrigstiden. Även frimärksutgivning kan betraktas som ett nationellt monumentbygge. Under 1990-talet har intresset för historia ökat i samhället – Zander och Aronsson har ansett att det kan bero på stora uppbrott (Sovjets sönderfall, EU:s utvidgning o.s.v.). ”Jag ser jubileer som en sådan form av historiebrik som aktiverar historia, skapar mening och inspirerar till handling” (s. 36), påpekar Lindaräng. I likhet med t.ex. Johnston, anser Lindaräng att Birgittajubileet 2003 kan ses som ett typiskt postmodernt jubileumsfirande, med en mångfald aspekter med ”glokal” förankring: bokutgivningar, utställningar, debatter i media och filmer.¹

I det andra huvudkapitlet skisserar Lindaräng en bakgrund av firandet av Heliga Birgitta, genom att beskriva de tidigare jubileerna med en början år 1891. Detta jubileum relateras till det allmänna europeiska intresset för jubileumsfirande vid slutet av 1800-talet. Initiativet kom från privatpersoner – läroverkslärare i Vadstena och en grupp katoliker under ledning av pastor Karlén. Vid jubileet 1923 var aktörerna företrädare för kulturinstitutioner (bl.a. riksantikvarie Sigurd Curman och konsthistoriker Andreas Lindblom, senare chef för Nordiska museet och Skansen). De flesta av dem hade varit med om att år 1920 skapa Birgittastiftelsen för värnandet av det birgittinska arvet. Även en annan sammanslutning, Societas Sanctae Birgittae (SSB), med högkyrklig, kontemplativ inriktning, hade skapats samma år och kom att arbeta för firandet av jubileet. Här verkade bland andra ärkebiskop Nathan Söderblom som bakgrundsgestalt. En pågående debatt om den ”katolska faran” gjorde att man under jubileet aktade sig för att ge sken av att detta var en riktning mot katolicismen. Ärkebiskopen deltog t.ex. inte i firandet i Vadstena 22–23 juli. De nationalromantiska idealen fortlevde i detta jubileum, hävdar Lindaräng: Birgitta firades framför allt som en svensk historisk gestalt. Under jubileet 1941 var jubileet däremot småskaligt, närmast med katolska kyrkan som aktör. Intresse måste dock även ha funnits på ett bredare plan: generalpoststyrelsen uppmärksammade Birgitta genom att utge jubileumsfrimärken – ett viktigt ställningstagande och en form av monumentresning. År 1973 firades däremot Birgittas minne vid ett enormt jubileum i Vadstena: klostret hade nyetablerats, och man höll vetenskapliga symposier och konferenser både i Sverige och i Rom. Den ekumeniska stämningen efter andra Vatikanconciliet var positiv; bland aktörerna fanns såväl Svenska kyrkan, SSB, Birgittastiftelsen som katolska kyrkan: Birgitta var både en nationell och internationell symbol. I samma anda firades jubileet år 1991. Det mediala intresset riktade sig när-

¹ I Finland har närmast Jorma Kalela diskuterat frågor kring en ”glokal” (d.v.s. global och lokal) synvinkel hos historikerna samt förhållandet mellan historikern, historiebilderna och publiken. Se t.ex. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia* (Helsinki 2000).

mast mot Rom, men jubileet firades stort även i Vadstena. Birgitta lyftes allt tydligare fram som en europeisk gestalt, hävdar Lindaräng.

Efter genomgången av tidigare jubileer övergår Lindaräng till att behandla planeringen av det senaste jubileet. Som primus motor för jubileet 2003 verkade minister (i dag ambassadör) Fredrik Vahlquist, aktiv inom Birgittastiftelsen. Planeringen inleddes redan i slutet av 1990-talet, strax efter det föregående jubileet 1996 (till minnet av Magnus Erikssons klosterdonation 1346). Till ledningen för jubileumskommittén utnämndes ambassadör Lars Bergquist, ny ordförande för Birgittastiftelsen, och som sekreterare anställdes Åse Berglund. Kulturdepartementet ansåg inte att jubileet var en nationell angelägenhet, men deltog i finansieringen. Landshövding Björn Eriksson gav därför jubileet en regional kontext och gjorde det till ett projekt underställt Länsstyrelsen. Till ordförande utnämndes Eriksson, med Bergquist som generalsekreterare och Berglund som projektledare, och kansliet förlades till Vadstena. Landstinget såg jubileet som ett projekt för att främja regionens historia, kultur och turism. I jubileumsorganisationen inympades även Svenska kyrkan och de katolska Birgittasystrarna. Vatikanen ville inleda firandet på Birgittadagen 2002, och därför försköts jubileumsfirandet till att omfatta tiden 7 oktober 2002–7 oktober 2003. Underställd styrgruppen fanns ett antal kommittéer för anordnande av utställningar, program och konferenser. Ett av de stora projekt som genomfördes var en förnyelse av Klostermuseet i Vadstena. Syftet med jubileet kom att bli mångskiftande, men man enades om att lyfta fram Birgitta som både svensk och europé. Generalpoststyrelsen deltog också denna gång i skapandet av ett äreminne i form av jubileumsfrimärken. I detta jubileum var SSB:s roll mindre än i de tidigare.

Hur förverkligades då Birgittajubileet 2003 enligt Lindaräng? I kapitel fyra redogörs för händelserna som en retorisk resa från inledandet av jubileet i Rom till avslutningen av firandet i Finsta: ”En förening av andliga, kulturella och kommersiella mål blev i hög grad särmärket för Birgittajubileet 2003” (s. 158). Vissa teman kring synen på Birgitta verkar ha fått nya dimensioner medan andra bytts ut. Redan 1891 hade intresset riktats mot Birgittas fysiska kvarlevor, liksom även under senare jubileer under 1900-talet. I anknytning till jubileet 2003 gjordes slutligen en modern DNA-analys av kvarlevorna i Vadstena. Seminariet i Rom 1991 betonade Birgitta som politisk gestalt, medan seminariet 2002 lyfte fram henne som föredöme för dagens kvinnor. Något officiellt Birgittamonument hade inte tidigare rests, men nu fick hon en skulptur av plåt. Den sitter på en bergsknalle vid riksvägen i Boxholm (inom vars gränser Aspanäs är beläget – Birgitta anses ha tillbringat en del av sin uppväxt där). Initiativet kom från Svenska kyrkan på orten, utan medverkan av jubileumskommittén. Från att ha varit en beskyddarinna av den kvinnliga sexualiteten blev Birgitta, enligt Lindaräng, även en beskyddare av trafiken. Lindaräng behandlar även frågor kring det faktum att Birgitta förekom som tema för flera utställningar och i ett antal dramatiska verk. Här kunde det ha varit intressant att få en kort inblick i forskarens syn också på

de mer kuriösa inslagen, som t.ex. Chalmersspexet ”Birgitta, Birgitta!” och dramatiseringar i Finland (t.ex. i Vasa, men även tidigare, så som Amos Andersons *Vallis Gratiae* från 1923).²

Syftet med Lindarängs avhandling är att utreda jubileets viktigaste aktörer, deras motiv, budskap och nätverksbyggen, vilken publik man riktade sig till och vilken Birgittabild som förmedlades. Därför ges också möjlighet till ett samtidshistoriskt grepp: förutom arkivkällor har Lindaräng använt sig av intervjuer och egna observationer. En källa som dock lyser med sin frånvaro är Internet. Men denna aspekt skulle kanske ha blivit för tungrodd att ha med i analysen – möjligen kommer vi att få höra mera om jubileets elektroniska informationsspridning i framtiden. Firandet av Birgittajubileet i Finland får bara några korta kommentarer, fastän firandets lokala publicitet överskred alla förväntningar. För övrigt var minister Fredrik Vahlquist initiativtagaren till jubileumsfirandet även i Finland. Lindaräng nämner Birgittafrirandet i Finland på några ställen, och den senaste jubileumskommitténs arbete får utrymme på några rader i ett stycke på sidan 145: t.ex. nämns det att Posten i Finland utgav ett Birgittamärke med anledning av jubileet och att Alko sålde ett Birgittavin. Det bör dock påpekas att vinet marknadsfördes i *Societas Sanctae Birgittae Europae* regi. Vissa typiskt finländska fenomen kunde däremot noteras: utgivningen av frimärket och en bok (på finska på förlaget Otava) samt det faktum att Kalevala Koru skapade ett särskilt Birgittasmycke. Dessa kunde vara intressanta ”monument” i relation till den resning av Birgittamonument som skett i Sverige – något Lindaräng tyvärr inte diskuterar mer ingående i avhandlingen. Men det faller kanske utanför avhandlingens frågeställning: jubileets världsomspännande omfattning kunde tillhöra en kommande studie.³

Sammanfattningsvis drar Lindaräng alltså slutsatsen att Birgitta i firandet av jubileerna har betraktats som en gränsöverskridande gestalt. Det faktum att hon förenar medeltid och nutid, nationella och internationella perspektiv samt företräder religiösa intressen och intresse för kyrko- och kvinnohistoria, verkar vara viktiga aspekter som bidragit till populariteten: ”Birgittajubileet anknöt alltså till och stimulerade flera samtidiga tidsströmningar: historieintresset särskilt med inriktning på historiska gestalter och medeltiden, kvinnofrågor, sökandet efter ’glokal’ identitet, ett ökat intresse för religion, andlighet och existensfrågor. Birgittajubileet 2003, dess funktion och genomslagskraft, kan förstås som ett resultat av ett samspel av flera samtida företeelser i historiekulturen och samhället” (s. 164).

Eva Ahl

² Angående Anderson, se t.ex. Anna-Kaisa Tenhunen, *Rooman ja Turun välissä. Amos Anderson kirkollisena vaikuttajana 1920-luvulla*. Opublicerad avhandling *pro gradu* i Allmän kyrkohistoria, Helsingfors universitet (Helsingfors 2004).

³ Det bör dock tilläggas att ett arkiv för Birgittajubileet i Finland inrättats våren 2004 i Helsingfors (Nationalbiblioteket) samt att en rapport utgavs på svenska i december 2004. Arbetsgruppen för jubileet i Finland fick även Birgittastiftelsens Birgittapris i maj samma år.

FRÅN FÄLTET

Gunnar Mickwitz pris år 2006

Framlidne professorn i nationalekonomi vid Helsingfors universitet Gösta Mickwitz donerade år 1990 medel till Historiska föreningen i Finland för återupprättandet av ”Fonden till Gunnar Mickwitz minne”. Fonden hade ursprungligen instiftats år 1940 till minnet av föreningens vice ordförande, docent Gunnar Mickwitz (1906–1940). Gösta Mickwitz ville på detta sätt hylla minnet av sin äldre bror, som stupade i vinterkriget på Karelska näset i februari 1940. Ur fondens avkastning utdelas sedan år 1992 ett årligt pris, kallat Gunnar Mickwitz pris, åt en ung forskare för en förtjänstfull avhandling *pro gradu* vid den svenska lärostolen i historia vid Helsingfors universitet.

Enligt beslut av årets priskommitté, bestående av professor Henrik Meinander, docent Lars-Folke Landgrén, fil.mag. Aapo Roselius och fil.mag. Elisabeth Stubb, tillföll priset år 2006 fil.mag. Kasper Kepsu för hans avhandling *pro gradu* ”Töllikes oväsende – bondeoroligheterna i Nöteborgs län under 1680-talet”. Enligt priskommitténs motivering visar Kepsu i sin avhandling om böndernas aktiva motstånd mot överhetens krav i det svenska rikets östligaste provins, hur motståndet till en stor del byggde på medvetna beslut och rationella handlingar, i motsats till ett besinningslöst beteende, som överheten vanligen beskyllde dem för. Temat har krävt genomgång av ett brett och krävande arkivmaterial, samt en god kännedom om forskningslitteraturen. Kepsu har placerat in sin egen forskning i det rådande forskningsläget samt framhävt egna betoningar på ett övertygande sätt. Priskommittén vill särskilt lyfta fram Kepsus förmåga att skapa en välfungerande text av ett svårhanterligt material. Det väl valda behandlingssättet, den lyckade dispositionen och den fungerande språkdräkten gör Kepsus avhandling till en medryckande och intressant läsoplevelse.

Priset, 1 000 euro, utdelades den 15 december 2006 av Helsingfors universitets prorektor, professor Thomas Wilhelmsson vid en solenn ceremoni i universitetets huvudbyggnad.

Lars-Folke Landgrén

Årets fackbok 2006

En stående programpunkt under de årligen återkommande vetenskapsdagarna i Finland är utdelningen av priset ”Vuoden tiedekirja” för årets fackbok. I år utdelades priset vid en ceremoni i Helsingfors universitets huvudbyggnad under inledningsdagen den 10 januari 2007. Priset för den bästa finländska fackboken år 2006 tillföll historikern, fil.dr M i r k k a L a p p a l a i n e n för hennes bok *Maaailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun Pohjolasta* (Världens tyngsta mynt. Skrifter om Norden på 1600-talet), som utkommit på WSOY:s förlag.

Priset för årets fackbok har utdelats av Vetenskapliga samfundens delegation sedan 1989. Sedan år 1995 har *Suomen Tiedekustantajien liitto – Förbundet för vetenskapspubliseri i Finland* medverkat som samarbetspartner och finansär av priset. Prissumman uppgår för närvarande till 10 000 euro.

De under år 2006 utgivna fackböckerna har bedömts av ett råd bestående av överbibliotekarie, professor K a i E k h o l m från Nationalbiblioteket, professor R i i t t a H a r i, neurolog från Tekniska högskolans hjärnforskningsenhet och K a r i I m m o n e n, professor i kulturhistoria vid Åbo universitet. Publikationschef E v a - L i i s a A a l t o från Vetenskapliga samfundens delegation har fungerat som rådets sekreterare.

Mirikka Lappalainen
Foto: Charlotta Wolff

Mirikka Lappalainenens bok utgör enligt prisrådet ett betydelsefullt populariserande inlägg om det i Finland föga kända 1600-talet och författarens tänkande är ”rörligt och kritiskt”. I hennes bok kommer detta, enligt rådet, till uttryck i form av stilmedvetna och humoristiska meningar och slutsatsen är att Lappalainen är en mycket insiktsfull (”oivaltava”) skribent.

Mirikka Lappalainen (f. 1975) är en ung produktiv finsk historiker, som för närvarande verkar som assistent i Finlands och Nordens historia vid Helsingfors universitet. Hon disputerade 2005 på en avhandling om den adliga ätten Creutz och dess nätverk i stormaktstidens Sverige: *Suku, valta, suurvalta – Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*, även den prisbelönad. Hon har tidigare deltagit i ett av Finlands Akademi finansierat forskningsprojekt om brotthistoria, vilket leddes av professor H e i k k i Y l i k a n g a s, samt medverkat i *Historisk Tidskrift för Finland* med uppsatserna ’Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten. Egenmäktiga ämbetsmän och kunglig överhöghet i det tidiga 1600-talets Finland’ (2000:1) och ’Släkt och stånd i bergskollegium före reduktionstiden’ (2002:2).

Lars-Folke Landgrén

Medarbetare i detta nummer:

Eva Abl, fil.mag., Helsingfors universitet; *Hans Andersin*, professor emeritus, Helsingfors; *Max Engman*, professor, Åbo Akademi; *Thomas Hylland Eriksen*, professor, Universitetet i Oslo; *Heidi Haggren*, pol.mag., Helsingfors universitet; *Marja Jalava*, docent, Helsingfors universitet; *Alpo Juntunen*, docent, Försvarshögskolan; *Teuvo Laitila*, docent, lektor, Joensuu universitet; *Lars-Folke Landgrén*, docent, direktör, Helsingfors universitet; *Jyrki Paaskoski*, docent, Helsingfors universitet; *Marjatta Rahikainen*, docent, universitetslektor, Helsingfors universitet; *Jennica Thylin*, fil.mag., Åbo Akademi; *Johanna Wassholm*, fil.mag., Åbo Akademi; *Eva Österberg*, professor, Lunds universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av Marja Jalavas, Teuvo Laitilas och Alpo Juntunens (övers. Joel Backström) samt Jyrki Paaskoskis (övers. Ulrika Enckell) och Heidi Haggrens (övers. Laura Mattsson) granskningar.

Innehåll

Johanna Wassholm: Svenskt, finskt och ryskt hos Eric Gustaf Ehrström efter 1809. Nation och språk ur ett individperspektiv.....	373
Jennica Thylén: Norm och nationalitet. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idé-historiskt perspektiv	392
Max Engman: Låt oss alltså vara ingermanländare. Nationell avgränsning och mobilisering i det finska Ingermanland före 1918.....	428
Granskningar	
Derek Fewster, Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History. Av Thomas Hylland Eriksen	476
Raimo Savolainen, Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä. Av Marja Jalava	480
Torsten Ekman, Finska Gardet 1812–1905. Av Teuvo Laitila	487
Max Engman, Suureen Itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa. Suomen siirtolaisuuden historia 5. Av Alpo Juntunen	489
Johanna Sköld, Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925. Av Marjatta Rahikainen	492
Carina Nynäs, Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier. Av Eva Österberg	495
Monika Janfelt, Att leva i den bästa av världar. Föreningarna Nordens syn på Norden 1919–1933. Av Heidi Haggrén	502
Antero Uitto & Carl-Fredrik Geust, Mannerheim-linja – Talvisodan legenda. Av Hans Andersin	505
Marjatta Hietala (toim.), Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana. Av Jyrki Paasikoski	509
Esko Salminen, Mediavallan aika. Poliitiikka tiedotusvälineissä Mauno Koivistosta Tarja Haloseen. Av Lars-Folke Landgrén	514
Ingemar Lindaräng, Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk. Av Eva Ahl ...	518
Från fältet	522

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet.

Internet: www.historisktidskrift.fi

Prenumerationspris 2006: 30 €, Postgiro 800014-952637.

För beställningar till utlandet tillkommer 5 €.

Lösnummerpris: 10 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.